

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 91/3.

A *Palócföld* folyóirat 1991/2 számában közölt Kovács Sándor Iván – Praznovszky Mihály Arany János és Madách Imre nógrádi találkozásáról írott tanulmányait *Keresztury Dezső* előszavával, függelékül pedig Arany–Madách levelezésével, valamint a két költő kézírásának fakszimiléivel, korabeli illusztrációkkal kiegészítetten *Két költő egy szekéren* címmel a salgótarjáni Mikszáth Kiadó jelentette meg a Könyvhét alkalmával.

Tartalom

<i>Szepesi József</i> kisprózái	213
<i>Tandori Dezső</i> versei	220
VITA	
<i>Speidl Zoltán</i> Széljegyzetek egy vitához	223
<i>Horpácsi Sándor</i> Értéktérkép	229
<i>Simor András</i> Az én ellenzéki ségem	234
<i>Petronyák László</i> A csodavárás csapdáinak veszélyei	236
<i>Rákos Csaba</i> Miért, történt itt valami?	238
<i>Németh János István:</i> Hajnal: Európa-variációk	242
MŰHELY	
<i>T. Pataki László</i> Madáchné sírjánál (riport helyett)	249
<i>Dobai Péter</i> Magyar öntudat-zúzda: 1949-1990...?! (esszé)	259
HAGYOMÁNY	
<i>Batta István</i> A széncsata történetéhez I. (tanulmány)	269
TOLLPRÓBA	
<i>Bódi Ildikó</i> A köpködő kobra (karcolat)	270
<i>Lőrinczy István</i> Édenkerti intermezzo (kisregény részlet)	279
MÉRLEGEN	
<i>Csongrády Béla</i> A rejtélyes Orwell (értekezés)	283
ABLAK	
<i>Tóth Sándor</i> Kövek és repkény (utijegyzet)	287
SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM	
<i>Mlinárik István</i> Arcok a menekülttáborból (visszaemlékezés)	292
<i>Habonyi Zoltán</i> Önéletrajz helyett III. (visszaemlékezés)	298
PALÓCFÖLD HÍREK	308

Nógrád Megyei Közgyűlés
Művelődési Osztályának lapja.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Dr. Németh János igazgató

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi u. 192 sz.
Telefon: (32) 14-367 11-760
Telefax 11-119.
Levélcím:
3100 Salgótarján, I. Pf.: 270

Kiadja a Mikszáth Kiadó

Készült
a FOCUS Ipari és Szolgáltató
Kisszövetkezet Rétsági
Nyomdaüzemében.

A tipográfia és a szedés
Kalocsai Péter laptervnek
felhasználásával
Girasek Károly
munkája

Szerkesztőségi fogadóórák:
szerdán 11-15 óráig
csütörtökön 11-16.30 óráig.
Számlaszám 750-011033.

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Batta István kutató (Salgótarján), Bódi Ildikó tisztviselő (Salgótarján), Csongrády Béla szerkesztő (Salgótarján), Dobai Péter író (Budapest), Habonyi Zoltán egészségügyi dolgozó (Salgótarján), Horpácsi Sándor kritikus (Miskolc), Lőrinczy István író (Salgótarján), Mlinárik István 1956-ban a Nógrád Megyei Tanács művészeti előadója, majd a forradalom alatt a Nógrád Megyei Nemzeti Bizottság Elnökségének elnöke (Jelenlegi tartózkodási helye ismeretlen) Németh János István népművelő (Rétság-Salgótarján) Petronyák László országgyűlési képviselő (Budapest), Rákos Csaba tanár (Salgótarján) Simor András író, költő, műfordító (Budapest) Speidl Zoltán országgyűlési képviselő (Salgótarján) Szepesi József költő, író (Budapest), Tandori Dezső (költő, író, műfordító (Budapest), Tóth Sándor országgyűlési képviselő (Budapest), T.Pataki László szerkesztő (Salgótarján).

E számunk illusztrációs anyagát a Nógrád Megyei Múzeumok salgótarjáni Mikszáth Kálmán emlékkiállításának anyagából válogattuk (Fotó: Buda László) Szepesi József kisprózáihoz készült fotók Buda László munkái. Vita rovatunkhoz készült grafikát Orosz István készítette.

* * *

Hibaigazítás: lapunk második számában megjelent Kovács János Iván és Praznovszky Mihály irodalmi tanulmányainak kiadója helyesen: Mikszáth Kiadó, Salgótarján

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V. József Nádor tér 1. (1990) közvetlenül, vagy postautalványon valamint átutalással a HELIR 21-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára 25 Ft, előfizetési díj fél évre 75 Ft, egy évre 150 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. ISSN: 0555/8867. Index 25-925

Szepesi József

Erkölcsök

*“Erkölcstelenség az az erkölcs, mely
nem azonos a mienkkel.”*

(Anatole France)

Antimorális cselekedeteim egynémelyikére – oly régen történt – nem, vagy csak halványan emlékszem. Szegény anyám jajveszékélős emlékezete szerint közszemérem elleni vétségért valószínűleg már három és fél éves koromban felelősségre vontak volna a mennyországban, ha nem élem túl a tüdő-mellhártyagyulladást. Tél volt ugyanis, amikor életemben legelőször anyaszült meztelen hátat fordítottam a családi tűzhely melegének. Esztelen elhatározásom oka, állítólag, a durván összetákoltt, csikólábú öntöttvas kályha volt, amit a haldán guberált sifer méregvörösre hevített.

Az eltűnésemet követő riadalom közepette - miután sebtében kiszellőztették a lakást - félajult anyámnak természetesen eszébe sem jutott megtudakolni tőlem, mi okból szórtam a sparherd izzó platnijára szegedi pirospaprikát. Könnyes szemében szeretetreméltó, ártatlan “ördögfióka” voltam akkor is, amikor (néhány hónappal később) hiányos anatómiai ismereteimet egy, a kishúgom felboncolására tett kísérlet kapcsán próbáltam gyarapítani.

Megúsztam a felelősségrevonást, amikor hat évvel öregebb bátyám és társa “bűnperében” hirdetett ítéletet a családi tanács. Igaz, az én vétkem mindössze az volt, hogy amíg ők ketten a szomszédasszony csitri lányát felváltva “agyusztálták”, nekem a sparherd lankadó tűzét kellett élesztgetnem. A rám szabott feladatot mindenestre messzemenően teljesítettem; a félőrült anya kezében vésszesen füstölög, tüzes piszkavas, amellyel lánya altestéből akarta kitömjénezni a gonoszt, legalábbis ezt mutatta. A piszkavasat persze a szülő utasítására szintén én hevítettem nagy buzgalommal tüzesre; bosszúból, miután a leány kiskoromra való hivatkozással velem nem volt hajlandó szerelmeskedni.

Gyermekedd vétkeim megtorlatlanok maradtak. Annál fájdalmasabban érintettek azok a szankciók, amelyeket már iskolás koromban, legtöbbször vétlenül kellett elszenvednem. Nem állítom, hogy származásom miatt kerültem a számárpadra. Azt sem, hogy a legfegyelmetesebb tanuló szobrát rólam lehetett volna megmintázni. Azt viszont igen, hogy a magyar nyelvtant, irodalmat, történelmet egy osztálytársam sem ismerte jobban nálam.

No persze, énnekem nem volt sötétkék köpenybe bújtatott füzetem, könyvem, se golyóstollam, se színes ceruzám; ez súlyos vétkeknek minősült, különösen az osztályfőnök szemében. Bűnomet ráadásul nemegyszer betetétte a nincstelen famíliák csemétéire jellemző lovagiasság. Nem voltam hajlandó például tollbamondáskor eltakami a papírlapot osztályeminentens padszomszédom elől, aki mellé büntetésből ültettek egy órára. Vagyis: fittyet hánytam az osztályfőnöki utasításra. A kölcsönkapott papírt ily módon a saját erkölcsi normám szellemében használtam, ezért nem éreztem lelkiismeretfurdalást. Egyest kaptam viszont a dolgozatomra, mert a

szemfüles tanárú szerint sem követhettük el mindketten egyformán ugyanazt a helyesírási hibát. Annak gyanúja természetesen fel sem vetődött, hogy "lesipuskás" esetleg ideiglenes padtársam, a gyárigazgató lánya is lehet. Csöppet sem csodálkoztam tehát, amikor a nagyszünetben a szőke szépség kissé elpirultan szememre vetette, hogy dolgozatára ő bizony az én hibám miatt kapott csupán közepes osztályzatot. Mindazonáltal testvériesen megosztotta velem a tízóraiját.

A sors ingoványában azóta hínárként fogva tart nap mint nap vétkemül felrótt lenni akarásom és árvaságom.

Groteszk viszonyaink

Már egészen apró babakorában megkapta a cigányoknál szokásos ragadványnevet (szemféléssel született és folyton az ég felé bandzsított) nem sokkal azután, hogy Kádár kézzelfogható bizonyítékát adta Kopi iránt táplált forró szerelmének, két putri közt, egy sötét szoroskában.

Csillagvizsgáló, persze, ekkor még mit sem sejtethetett erről. Jó pár év múlva jutott tudomására az is, hogy Kádárt nem sokkal később, hajnalban, a Nagyállomás közelében elütötte egy vonat. Az ő szemében, tehát nem volt különösebb jelentősége ennek a balesetnek. Azon viszont módfelett csodálkozott, hogy Kopi hosszú évek eltelte után sem lett hűtlen megcsónkult hitveséhez, sőt, féltucat szutykos aprósággal is megajándékozta. A Kádárnak, tudniillik csak a két lábát és az egyik karját vágta le tőből a vonatkerék. Mindazonáltal csöppet sem volt irigylésreméltó a helyzete. Főként, ha becsicscentett s az épkézláb cigányemberekhez hasonlóan, ő is meg akarta rugdosni a feleségét. A Kádár iránt érzett részvét Csillagvizsgáló részéről ilyenkor valószínűleg tovább fokozódott. Kádár érzelmeiben azonban a sors túlságosan megrongálta a relét, mely által felfoghatta volna ezeket az impulzusokat.

Egymáshoz való viszonyuk hasonló az efféle embereknek. Hasonló volt az én serdülőkoromban is. Fatyi félvér fiával például, gyakran mindketten ugyanabba a lányba voltunk szerelmesek, s a lányok eleinte mindig jobban kedvelték őt nálam. Nem csoda, hiszen nagyon jóképű srác volt, szépen énekelt és gitározni is nagyszerűen tudott. Egyetlen problémája volt csupán: az egyik lábára kissé bicegett.

Groteszk viszonyaink, jobbára a titokzatos zsidó templom kétes hírű szomszédságában, bűzös, homályos kis szegletekben szövődtek - hamísítatlan alvilági környezetben. Az ifjú naplopók egyik legkedveltebb találkahelye volt abban az időben ez a kömyék, nevezetesen a Winter udvar. Itt tanyáztak a legkeményebb öklű suhancok és a legszebb alakú lányok. Idegennek – sötétedés után különösen – nem volt ajánlatos az udvarba merészkednie. Az ódon terméskőházak nyirkos falai között ízelgettük a bűnt és a szerelmet.

Szép Ica miatt, emlékszem, a Fatyi gyerek legszívesebben lerúgta volna fájós lábával a szívemet. Mérhetetlen dühéből azonban csupán egy könnyes kifakadásra tellett a lány felé.

– Nézz rá és rám – zokogott. – Hát nincs neked szemed...?!

S a Szép Ica nagy dióbarna szeme megvetően és kihívóan csillogott. Éppúgy, mint néhány héttel később, amikor énvelem szakított...

Mendemondák

Ha – igen ritkán – összeverődik néhány “ős-hegyilakó”, mondjuk a Sörbár teraszán, a jóképű pincér, a híres primás rokona elmeséli, hogy kivételes képességű unokabátyját már zsenge gyerekként kivételes személyiségként kezelték. Ő volt ugyanis a régi cigányiskolában az egyetlen tanuló, akit még mindig pelenkázni kellett. S a híres primás sem lódtól valószínűleg, amikor a kategóriavizsgákkal kapcsolatos élményeiről mesél. Eszerint, egy ilyen alkalommal megkérdezték a segédprimást, hogy olvassa-e a kottát. Ő ugyan nem – hangzott a válasz –, de a felesége olvasgatja néha. Ennek ellenére kiváló, főfoglalkozású muzsikos, mert a cigányzenészek szerint “nem nagy ész, nagy vér kell a jó cigányzenéhez.” Így a kötelező esti gimnázium legtöbb esetben mulatságos formáság. Arra a kérdésre például, hogy ismeri-e Petőfit, az egyik irodalomórán így válaszolt a cigány:

– Már hogye ismerném, kérem... Bejár minden este az étterembe... Nagyon szereti a romákat...

Régen, a cigánytelepen nem voltak ilyen “iskolázott” zenészek. A vélt felsőbbrendűséget sem az ábrázatukon viselték. Muzsikálni azonban nagyszerűen tudtak. Fényes Misire, Kadajcsik apjára, ma is sokan és szívesen emlékeznek. Abban az időben volt híres (talán a leghíresebb) Botos Bandi is. Pucinál, – Dratvás bátyjánál, – a Puru Pistán kívül több, régi, ízes magyar nótát nem ismert messzeföldön senki. Aztán ott voltak a Gaborák, akiknek immár az utódaik híresek.

Kajtán Karcsi, a cimbalmos, a Somlyó-szénbányatelep palahányójának, a haldának köszönheti, hogy zenész lett. Vagyis: az anyjának és három nővérének, akik a haldán éveken keresztül keservesen összeguberált szén árából vásárolták meg számára a hangszert. Nagybátyja, Sánta Lajos csúnyán összeveszett Kajtánnéval, nem is szóltak többé egymáshoz. A Sánta, állítólag, nővére temetésére sem ment el. Miért? Sajnálta volna az akkor még szívós, hihetetlenül energikus asszonyt, aki özvegy lévén, görnyedt vállain cipelte a családfenntartás súlyos kötelezettségét, míg fia, akit a szellőtől is óvott, naphosszat a drága, öreg cimbalommal bíbelődött? Mert való igaz, Kajtánné kegyetlenül sokat dolgozott azért, hogy fia “úriember” lehessen. És nem csak ő, három eladó lányának is könyörtelenül húznia kellett az igát; anyjuk e tekintetben nem ismert semmi tréfát. Ráadásul a legelemibb szülői gyöngédséget is nélkülözniük kellett. Arra öccsüknek nagyobb szüksége volt. Ám az is lehet, hogy a Sánta már abban az időben szakítani akart a hagyományos cigány életmóddal, miután a hadifogságban(?) különféle szemináriumokra járt. Épp ezért hazatérése után a cigányhegyen (valószínűleg elsőként!) megalakította a Cigány Kommunista Pártot. Legfontosabb tennivalójának természetesen, az új politikai funkciók, a szerepek elosztását tekintette. Eszerint ő lett Lenin elvtárs, a szervezet korlátlan, teljhatalmú vezetője. A tagoknak mindig így kellett szólítaniuk őt, még Sztálinnak is, akit felváltva, vagy a Murga Rudi vagy a Káko Jani személyesített meg. S ha netán, valaki vétett e szabály ellen, azt ideológiailag képzetlennek nyilvánította, ami a pártból való azonnali kizárását jelentette.

Meglehet, Kajtánné is efféle szabály ellen vétő személynek minősült Sánta Lajos szemében. Csakhogy őt nem fegyelmezhetette a párt vasszigorával, mert ő egy egészen más szervezethez tartozott. Ennek a szervezetnek nem volt politikai neve. Ezt a szervezetet életszükségleteinek hívták, s a sajátos ősi cigány érzelmek és hiedelmek ideológiáján alapult. Anélkül persze, hogy tagjainak a leghalványabb fogalma lett volna erről.

Kajtánné egyébként különbnek érezte magát a legtöbb telepi cigánynál. Ebben hasonlított testvéréhez, Sánta Lajoshoz. Csakhogy ő a saját szervezetében halálosan komoly küzdelmet folytatott a jobb, emberségesebb életért, amelyben, tudta, már csak a fiának lehet része. De tudta azt is, hogy erre csak egy lehetősége van: taníttatnia kell a gyereket bármilyen áldozat árán, mert a jövő záloga a jó muzsika. Így gondolkodott különben abban az időben országszerte a legtöbb cigány.

Puci gyerekei, Firka meg a Cicu Pista is nagyreményű "zenésznövendékek" voltak, de őket a modernebb hangszerek érdekelték. Dob, gitárkísérettel gyakran énekeltek divatos angol nyelvű slágereket esténként a "villanyfa" alatt. Ez volt a cigánytelepi gyerekek legnépszerűbb esti találkozóhelye. Az oszlop érdes, gázolajos törzse köré mézszínű ernyőt vetített a sápadt fénnyaláb, néhány tenyérynyi reményt a végtelennek tetsző éjszakában. Mert furcsamód, akkor hold is riánk volt az égen. S legtöbb esetben sűrű, ragacsos sárban ténferegünk, melynek romlott szilvalekvár szaga volt. Talán a sok húgytól, amit a Bárkányi Bözsi mindig közénk loccsantott, ha túl hangosan szórakoztunk. Egyébként a kutya sem törődött velünk. Kedvünkre röhögthetünk a szánalmasan apróra töpörödött öreg Csopánén, aki az éjszakában kódorgó macskáját szólongatta. "Cecokám, cec, cec..." - vonított hosszan, panaszosan.

Néha elindultunk körbekoslatni a telepet. Falkába verődve, mint zsákmányra éhes kis kopók, szaglászunk, tapogatóztunk szűk szoroskákban, pléh- és rőzsekerítések között. Ez volt a leskelődés. Egyik-másik viskó ablakából gyér világosság szűrődött ki itt-ott még gőzölgő ürülékre. Ez volt a látvány. Hajnalonként, amikor már elcsendesedett a telep, Janó, maga faragta hegedűjén gyakran óráig játszott furcsa, senki által nem ismert szerzeményeket, mely valójában nem is volt zene, inkább egy nagy, kínlódó lélek vergődésére emlékeztetett. S ettől mindig vonítani kezdtek a kutyák. Akárcsak azon a hajnalon, amikor meghalt az apám. Szikrázó télben, nélkülüm temették. Talán, mert nem volt kabátom, sem meleg cipőm. A cigányok azt mesélik, hogy apám esküszegő volt, azért kellett fiatalon, harminchat éves korában meghalnia. Janóval együtt megfogadták, hogy soha életükben nem alapítanak családot, kizárólag a művészetnek élnek. S aki megszegi fogadalmát, sújtsa közös átkuk. Kár, mondogatják, mert apámból nagy művész lehetett volna. Azt is mondják, hogy amikor én születtem, apámnak már el volt törve a hátgerince. Kerékpárral valami szakadékháza zuhant. Én, mintha megéreztem volna, hogy az életben kemény megpróbáltatásokban bőven lesz részem, az istennek se akartam a világra jönni. Valami úton-módon mégis kitessekel az ördög, minek következtében olyan csúnya baba lettem, hogy velem ijesztgették a felnőtteket. Úgy döntöttem hát, hogy meghalok. Két hétig ki sem nyitottam a szememet, a számat is csak erőszakkal lehetett szétfeszíteni. Talán már el is indultak értem az angyalok, de az ördögök valószínűleg megtáviratozták, hogy milyen visszataszító vagyok. Odakináltak hát a létezésnek, mely örömmel elfogadott, mivel ő sem volt semmivel különb s kíváncsiabb nálam.

Mindazonáltal, apám, állítólag nagyon büszke volt kis "hegyes fejű fiára", aki szerencsétlen külseje mellett ráadásul valami furcsa betegségben is szenvedett. Ez akkor vált nyilvánvalóvá, amikor jární kezdett. Első útja a falhoz vezetett, és minden átmenet nélkül mohón nyalni kezdte róla a csontszilárd mészréteget. Mire a szülők észbekaptak, nyelvéből dől a lúgtól habos vér.

– Szent Isten – sópáncodott Bozóné, a babonás szomszédasszony, szaporán hányva magára a keresztet – pokol fattya ez a szörnyeteg. Pedig csak mészhiányom volt.

Később, amikor a cigánytelepet már földig romboltatta a tanács, s lakóit, mint gyommagvakat a szél, szétszórta a város különböző pontjain, rokkanttelepi lakásában, melynek ablakai a néhai cigányhegy romjaira néztek, Janó a következőket mondta nekem: – A sorsváltás nem

jelent problémamegoldást, csak az élet igazabb megismerését, mert minden életprogramot a problémák ízesítenek élvezhetővé. Minél közelebb kerülnek egymáshoz az emberek, annál inkább érzik azokat a korlátokat, amelyek elválasztják egymástól őket. S egy régi filozófus példáját említette a barátságról. A sündisznók fáznak, tehát közel bújnak egymáshoz. Csakhogy a tüskék szúrják egymást. Ekkor széthúzódnak, de ismét fáznak. Többszöri összebújás után végül megtalálják azt a távolságot, amikor a tüskék már nem szúrnak, de mégis melegítik egymást. Most, hogy visszagondolok erre, kezdem megérteni a remetét.

A tüskék közti távolság bemérése nem is olyan egyszerű dolog. Neki például sosem sikerült. Talán mert művész volt, a társadalom pszichoanalitikusa, csak éppen fogalma sem volt róla.

Levert fecskefészek

Professzor, a kislányosan fehér bőrű, törékeny, szemüveges fiú tornán kívül csaknem minden tantárgyból jeles volt, azért kapta ezt a megtisztelő becenevet. Barátságunk rendhagyó története, ha jól emlékszem, 1956 után, életem kilencedik esztendejében Harkány báró árvaház-zá átalakított kastélyának mesés parkjában kezdődött, vadregényes környezetben.

Új fiúk lévén akaratlanul is egymás mellé sodródtunk a tarka gyermekforgatagban? Vagy a kirekesztettek titkos cinkossága működött delejként? Elég az hozzá, hogy aznap délután már együtt maradtunk ki az uzsonnaosztásból, mert ő képtelen volt tolakodni, én meg szolidaritásból szintén a sor legvégén rekedtem.

E tény önmagában talán szenderegni hagyta volna bennem a korgó bendőjű kölyöktigrist, ha egy düledt szemű, jól táplált kamasz nem terrorizálja gátlástalanul csenevész kis társamat. A többiek félelemmel vegyes tartózkodásának okát az igazgató elkényeztetett csemetéjével szemben, akkor még természetesen nem ismertem. Így hát minden teketória nélkül képen teremtettem párszor az ellenszenves "maszek gyereket".

Az efféle "testgyakorlást" egyébként az internátusi felügyelők és felügyelőnők is meglehetősen sűrűn és előszeretettel gyakorolták; ezt a megszokottól eltérő néprajzi környezetből származó állami gondozottak nem ritkán tapasztalhatták. Mindazonáltal nem kellett túl éleslátónak lenniük ahhoz, hogy megállapíthassák: mi ketten, a Professzor és én ebbe a kategóriába tartozunk.

Különösen a magatartásunk váltott ki általános felháborodást a nevelőtestületben és nem utolsósorban maga az a tény, hogy pont egymással barátkozunk. Pedig akkor nekünk még fogalmunk sem volt a faji hovatarozásról. Az internátus többi kis lakójával együtt mi is vidáman, gyanútlanul nevettünk a cigányokról és a zsidókról szóló tanmesén, amit vérebkedélyű karhatalmista testnevelő tanárunk adott elő a kötélmászás közti szünetekben.

A fikció lényege az, hogy ezt a két népcsoportot egy különálló szigetre kéne telepíteni, így kárt nem okozhatnának sem másnak, sem egymásnak. Ott tudniillik, amit napközben a zsidó családdal megszerezne a cigánytól, azt a cigány éjszaka visszalopná.

A szökes gondolatát hónapokkal később, furcsamód a magatehetetlen Professzor vetette fel először. Engem a nem mindennapi csavargásokban szerzett tapasztalat egy ideig óvatosságra intett. Különben sem volt hová mennem; az egykori otthon már-már bemérhetetlen távolságra fészkelte tudatomtól. Végül – mint viszontagságos gyermekéveim során már annyiszor – ezúttal sem sikerült ellenállnom a szabadság csábításának; melyet valószínűleg az örökletes természeti tulajdonságok részecskéiként mélyen a kromoszómáinkba rejtve hordoztunk mind a ketten.

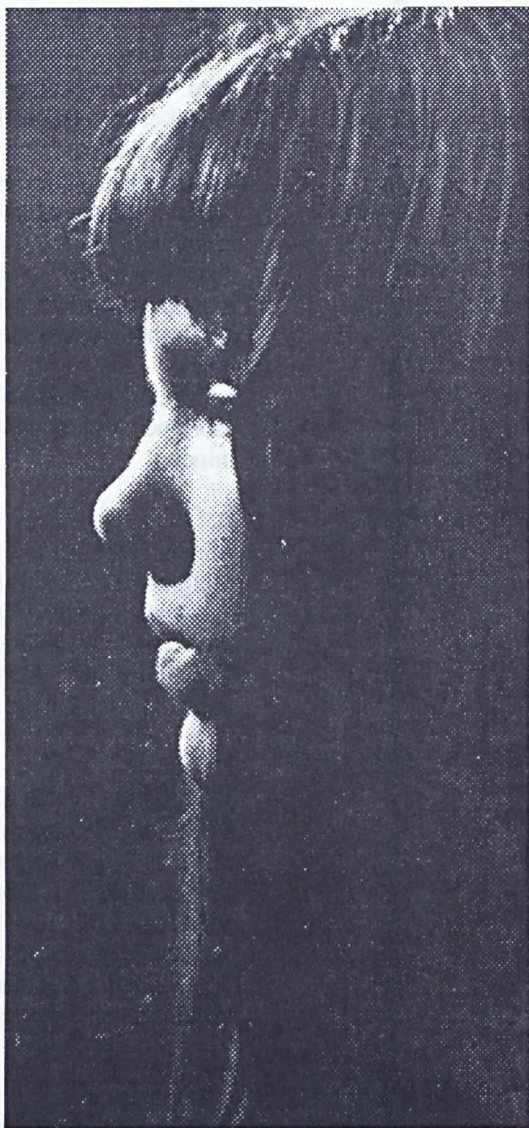
A balszerencse alkonyattájt egy Hernád menti kisközség határában ért utól minket, amit a szerencsétlen Professzor kificamodott bokájának köszönhattunk. Egyetlen mód kínálkozott csupán a továbbjutásra: ha biciklit lopunk. A kocsmá előtt, a falnak támaszkodva szinte ránk várt több tucat küllős lehetőség; ördögi pech, hogy közülük éppen a körzeti rendőr járgányára esett a választásunk.

A rend illuminált óre lelepleződésünk színhelyén időnként a Hernád-híd rozsdás korlátjának billenve, rezignáltan annak az elképzelésének adott kifejezést, hogy legjobb volna mindkettőnket a folyóba fojtani. Meggyőződése ugyanis – mondta –, hogy mi veszett ellenforradalmárok vagyunk. Szerencsére kíséretében, a rend önkéntes őrei között akadtak józanabbak is, ahhoz azonban jócskán ittasak, hogy valódi kilétünk akár a legcsekélyebb mértékben érdekelje őket. Ennek ellenére rövid lármás tanácskozás után (mint "fölkötött gyanús" egyéneket) végülis a téesz magtárába zártak éjszakára.

Ezen az éjszakán Professzor azt álmodta, hogy özvegy édesanyjával dinnyét árul a Szalma téri piacon; rövid, sötétkék nadrágot visel fehér úttörőinggel és piros nyakendővel; az elegáns úttörősapka csak azért nincs rajta, mert meleg van. No hiszen, látnák csak így őt a komisz Makarenkó-gyerekek!

En átkos természetemnél fogva sokkal realisabb voltam annál, mintsem, hogy ilyesformában álmodozzam. Azon törtem inkább mind kétségbeesettebben a fejem, miként szabadulhatnánk börtönünkből, mielőtt fogvatartóink teljesen kijózanodnak. Mintha érzékeny, kódorgásokban edzett nomád ősztönöm megsúgta volna, hogy a gyűlölt internátus egyik legmegalázóbb íratlan rendelkezése értelmében, a szökött gyerekeket büntetésből kopaszra nyírják és azontúl – elrettentő példaként – koszos, rongyos gúnyát kell viselniük.

Szegény Professzor. Fejét oldalt billentve, tágra kerekedett szemmel ilyen gúnyában néz azóta egyre távolodva rám, mint egy sértett kis kölyökkandúr. A távolság köztünk immár egy emberöltő; maszatos pracliját már senki sem mossa meg helyettem. Néz, néz csalódottan a kölyökkandúr, tekintetében leverte fecskéfészkek...

Tandori Dezső

Várd, hogy

Várd, hogy rövidüljenek az éjszakák
és akiket szeretsz, akikkel összetartozol,
megébredjenek,
előbb még szobájuk sötétjén
odaharsogjanak egymásnak három-dekányi-test
torkukból,
elkezdjék fontos – valóban létfontosságú! –
foglatatosságaikat: evés –
a kölesből, valami maradékból;
ívás –
a tegnap déli óta kicsit megfáradt vízből;
csórfenés, tisztálkodás,
minden.

Minden, igen, ez itt a kulcs, hogy minden.
Menj be hozzájuk. Fulladt a levegő?
Ez mégis: minden. Mert nem tart örökké,
mert nem volt mindig, neked, kezdetektől:
hogy lett volna. Valahol elkezdődött,
valahol véget fog émi.

Beszélgess el velük a maguk módján.
Etesd meg látó szeme felől a vakot
alma- és krumplipéppel.
És hagyd, hogy a bice-lábú, aki leginkább tiéd,
mert leginkább magáénak óhajt,
szorítsa ujjad, tenyeredbe hasaljon
– már mind a halottak helyett is.
Tudd, ők elmennek, és te nem születesz másokkal újjá.

Most már nap s nap

Most már nap s nap csak mellettük akamál
maradni, óra s óra, és nem érti
úgysem, akinek magyaráznád, miért.
A felhőkre ki sem akarsz majd nézni
azt a műsorújságot másképp lapozod, mint akár fél éve,
a nagy parkban a tónál és a pataknál
úgy ülsz le ismerős fatörzsedre egy másik világban,
hogy az már kétszeresen másik világ,
ez így már sok akkor,
ez így már túl kevés.

Viszaestél. Ide, ahová való
vagy, közéjük, akik el fognak menni,
itt fognak hagyni,
mint egy érzelemlacskó film végén
a felnőtt gyerek a szülőt, aki
feláldozott érte valami "életre szólót",
kalandnak is ígérkező stabilitást, mondjuk,
vagy mit tudom én.
Majd élnek mind tovább.

Veled ez nem így lesz.
Ők meghalnak, erre gondolsz a gépen,
az újság más-állatok-programjait nézve,
lovakét a madaraké helyett, és a patak
a nagy parkban, a nem-locsogó felszínével,
mélyen-sejthető áramlatával már azt mondja:
"---" Csak ülsz, vársz, hazaérsz. Végre. És ott se jó, itt se.

VITA

Speidl Zoltán

Széljegyzetek egy vitához

(avagy, a totalitarizmus vége a politika nyomorúsága?)

Kerékyártó T. István a "Totalitarizmus vége" című (Palócföld 1991/1 sz. 8-13 old.) vitaindítója bevezetőjében kijelenti: "A posztkommunizmus időszakát csaknem lehetetlen a leegyszerűsítések veszélye nélkül jellemezni. S nem csak azért, mert az alig néhány hónap alatt lezajló politikai konfrontációk zavaros áradatában nehéz eligazodni, hanem azért is, mert az, ami az elmúlt időszakban történt, nem hasonlít semmilyen más modernkori forradalomhoz."

Az idézetben foglaltak két okból sem igazán állják meg a helyüket, s csak a lezajlott (és zajló) folyamatok leegyszerűsítésének veszélyét fogadhatom el maradéktalanul. Miért? Például azért, mert nem tudom, mit is értsünk "posztkommunizmuson". Hiszen, ha erről beszélünk, akkor azt is mondjuk, hogy Magyarországon (vagy bárhol másutt), kommunizmus volt, akár egy röpké pillanatra is. Holott, még csak *kommunizmus sem* volt azon országokban, melyek most az átalakulás kínos útját járják. Hogy mi volt itt, persze nem csak Magyarországon? Kegyetlenül kemény – igenis fasisztoid – és lágyabb diktatúrák váltották egymást, melyek ideológiai munícióját a szocializmusnak, kommunizmusnak nevezett valami adta meg. Ezeket a diktatúrákat, mint jól tudjuk, magukat kommunistának nevező vakhitűek, semmiben sem hívó konjunktúralovagok, és kíméletlen inkvizítorok irányították egy bizantikus hatalom, a Szovjetunió fegyvereinek árnyékában, a nyugati jóléti demokráciák közömbösségétől kísérve.

Nem osztom K.T.I. véleményét a forradalmi átalakulásról sem. Mert, noha a változások számos vonatkozásban forradalmiak, forradalom még sem zajlott le a magukat nemrég

még szocialistáknak nevező országokban. Még ott sem volt forradalom, sőt ott a legkevésbé, ahol pedig fegyverek dörögtek, s vér folyt az utcákon. Romániában ugyanis puccs, egy napjainkban jobbára Afrikából és Dél-Amerikából ismert hatalomváltás történt.

Magyarországon, és az egész térségben, hosszú folyamat eredményeként jöttek létre a forradalmi jellegűnek minősíthető változások. Mert – maradván Magyarországnál –, ne feledjük, hogy 1956 után huzamosabb ideig már nem lehetett a régi módon uralkodni. Igaz, történtek erre embertelen kísérletek, ám viszonylag rövid idő után messzeható szellemi és gazdasági folyamatok indultak el az országban. Olyanok, amelyek előbb a hatalom kemény ellenállásába, esetenként megtorlási kísérleteibe ütköztek, majd a realitáshoz és "puhábbá" váló diktatúra szemhúnyása, félrenézése mellett bontogatták le, eleinte csak téglánként, az erődmény falait. Kialakult az a réteg, s az a bázis (gondoljunk a háztájira, a butikokra, a maszekoskodásra, a gémkákra), ami(k)re mai gondjaink mellett is építeni lehet. S nem tegnap kezdték el ringatni a mostani pártok(?), mozgalmak(?) bölcseit sem.

Amit fentebb írtam, csak a vázlat vázlata, de talán igazolja, hogy valóban békés átmenet – és nem forradalom – történt, ami egy kedvező pillanatban, a külső és belső körülmények szerencsés találkozása révén, szabad választásokhoz vezetett és lehetővé tette az ország demokratikus intézményrendszerének *felülről* való kiépítését. (Az események természetéből eredően csakis “fentről” volt ez lehetséges.) S ha K.T.I. azt írja, hogy ami nálunk is történt “nem hasonlít semmilyen más modernkori forradalomhoz”, annak csakis egy, egyszerre örvendetes és bánnivaló oka van: Magyarországon utoljára 1956-ban volt forradalom.

Gyökereket és szárnyakat hiányol K.T.I. Valóban hiányoznak (talán csak gyengék még) azok a gyökerek, melyek biztos talajba kötnek minket, s hiányoznak (talán csak fejletlenek még) a szárnyak is, melyekkel az öntudat, a szabadság, vagyis az igazi polgári lét régióiba röpködhetünk. Hiányzik még a jól működő társadalom is, de mit is várhatnánk egyetlen, röpké esztendőből? Úgy vélem, szemben K.T.I.-vel, hogy az alattvalói léten bizonyos szempontokból nézve mindenképp sikerült már túllépnünk. Nagyon egyszerűen fogalmazva ugyanis: aki nem alattvaló, az a dolgok természeténél fogva, szabad ember. Tudom persze, hogy a nem alattvalóságnak számos összetevője van, s ameddig nem vagyunk ezek teljességének a birtokában, addig a szabadságunk is csak a már birtokolt alkotóelemek arányában nevezhető valódinak.

A magam részéről két egymástól jól elkülöníthető, ám ugyanakkor egymással szorosan összefüggő szféráját tudom a szabadságnak megnevezni. Az egyik a gondolkodás, a nyilvános véleményalkotás szabadsága, a másik – újfent egyszerűsítve –, a gazdaság szabadsága, ami egyebek közt azt is jelenti, hogy a társadalom lehetséges legnagyobb részének kiutnak azok az anyagi javak, melyeket az egyén képességei, tanultsága, munkájának hasznossága alapján kiérdemel, magának

megszerezni tud. Úgy vélem, ami a gondolkodás, a véleményalkotás szabadságát illeti, panaszsra okunk egyre kevesebb lehet. (Sajnos, hogy a szabadság önmagában még nem garantálja a minőséget is.) Ha azonban a gazdaságra gondolunk, bizony elfelhősödhet a homlokunk, noha reménykeltő mozgások ott is megindultak.

A demokrácia – ebben azonosan gondolkodunk K.T.I.-vel –, korántsem a demokratikus intézmények összessége. Vitathatatlan, hogy ezek az intézmények törekények, s tény az is, hogy “nagyobb társadalmi csoportok úgy érzik, hogy őket kirekeszti a politikai gyakorlat abból, ami nekik jár...” hogy “a politikai gyakorlatban a deprivált helyzetű rétegek nem tudnak valóságos aktorként (szereplőként) résztvenni.” Lehet, nincs igazam, de legelőbb is azon kell elgondolkoynom, hogy tudjuk-e egyáltalában, mi is az, ami nekünk “jár”. Nem, nem azért, mert buták, éretlenek lennénk. Tanulatlanok vagyunk inkább, persze nem a szó iskolai értelmében (sokszor abban is), hanem a demokrácia, a politikai gyakorlat ismereteit nem tanultuk meg. Kérdés persze: mikor és hol tanultuk volna? Számos évünk fog még erre rámenni, de ez aligha vigasztalhatja azon legalacsonyabb státusú rétegeket, melyek nem kiszorultak, hanem soha be sem kerültek a politikába, s alig képesek befolyásolni saját sorsukat. Az igazi gondot az jelenti, hogy szélsőséges jobb- és baloldali csoportok mindent meg is tesznek annak érdekében, hogy elhíthessék ezen rétegekkel, miszerint a politika alakítására, a demokrácia adta lehetőségek kihasználására még csak kísérletet sem érdemes tenni. Kellő demagógiával – hisz értenek hozzá! – ezt könnyű elfogadtatni, s akik meg sem kísérlék, hogy a már ténylegesen létező demokratikus intézményrendszeren keresztül próbáljanak meg beleszólni az ország és saját létük alakításába, azok hamarosan egyetlen színterét ismerik majd a politizálásnak, az érdekérvényesítésnek. *Az utcát!*

K.T.I. azt gondolja, hogy az "uralkodó rend hívei ugyan annak örülnének, ha az egyének úgy tekintenének sorsukra, mint egy szerepre, melyet következetesen és szépen végigjátszanak, de ez csupán politikai ábránd." Eme kijelentést illetően kétségeim vannak. Azt nem kétlem, hogy az uralkodó rend (persze ki, vagy mi ez?) egyes hívei valóban erre törekcszenek, de összességében nézvést a dolgokat, kétlem, hogy a "rend" úgy ahogy van, egységesen (ha ugyan beszélhetünk egységes új uralkodó rendről) maga táplálna önmagában ilyen szándékokat. Már csak azért sem, mert ennek eredményeként az állampolgár újfent a felelősség alóli mentességbe akarhatna menekülni "a szórakozásba és a magánszférába...". Az "új rendnek" – szemben a régivel – ez nem lehet szándéka. Ezzel önmaga sírját ásná meg, mert a passzív állampolgár csak a diktatúra számára kíváncs, márpedig ami ma és itt van, habár sokmindenért hibáztatható is, mindennek nevezhető, csak diktatúrának nem.

K.T.I. szerint: "A hazugságok egyetemes elhallgatása és elleplezése – mely az államszocializmus szerkezeti vonásává és paradox módon az egyének túlélésének feltételévé vált – ugyanúgy a polgárosodás folyamatát akadályozta, mint az egyeduralkodó vagy a maga akaratát érvényesíteni akaró csoport döntéseinek kiszámíthatatlansága..." Szerintem nem paradox, hanem logikus összefüggésben volt az elhallgatás és a túlélés. Meggyőződése, hogy az elhallgatás és az elleplezés, pontosan a demokratikus intézményrendszer létezése, a sajtó szabadsága okán, az "új rend" egyetlen felelősségteljes tagjának, csoportjának, pártjának sem lehet érdeke. De megtenni is nehezen tudná. S ez is egyik biztosítéka annak, hogy az "összeroncsolt társadalom" újbóli felépítése nem lesz utópia.

Brunda Gusztáv "A politika nyomorúsága" címmel (mihez képest nyomorúság?) megjelent dolgozatában (Palócföld 1991/1 sz. 14-26 old.) azt mondja, nemzedéke

szerencsés, "hiszen eszmélése előtt befejeződött az utolsó nagy politikai-hatalmi leszámolás." Hogy szerencse-e valamikor születni (és meghalni), nem tudom, miként azt sem, hogy szerencse-e valamiben résztvenni, vagy részt nem venni. Csak annyi bizonyos, hogy valamikor – bármikor – születni és élni, csupán az ismeretek, a tapasztalatok hiányát és többletét, a szemlélet, a látásmód különbözőségét jelenti.

Nyilván ebből a különbözőségből fakad, hogy B.G. kissé gúnyorosan fogalmaz. "Lám - írja - most szabadsággal(?) áldottak meg bennünket a Nagy Rendezők, s azt mi örömtől felbolydult lélekkel magunkra vettük." Akik félig, vagy egészen felnőt看 fejfel érték meg sokmindent, ami – például – 1956 után történt, aligha tennének kérdőjelet a "szabadság" szó után, s kevésbé neveznék a személyteleniséget, a magasban levést sugallóan "Nagy Rendezők"-nek azokat, akiket jószerént mindnyájunknak alkalmunk van ismerni.

Abban egyetértünk B.G.-vel, hogy nem kommunizmust hagytunk magunk mögött, tehát posztkommunista sem lehet az új rendszer, de ami a totalitarizmust és annak hitleri és sztálini válfaját illeti, igencsak elfogadom az azonosság hangsúlyozását, hozzátéve természetesen azt, hogy a szocializmus utolsó évtizedei már korántsem nevezhetők a totális diktatúra korszakának.

Noha számos ponton lenne vitám B.G.-vel, szeretnék megállni egy mostanság oly divatos és valamiképp negatív kicsengésű szóhasználatnál. Ez pedig: a "politikai elit". Azért érzem esetenként zavarónak ezt, mert azt sugallja, hogy itt ugyebár nem történt semmi, csupán egyik elitet váltotta fel a másik. Ez a tétel – noha rejt magában a valóságból is egy adagot –, alapjában mégis megkérdőjelezhető. Még akkor is, ha az új politikai "elit" tagjai között ott vannak a régi "elit" tagjai is, lásd a parlamentet, az önkormányzatokat, a gazdaság egyes színtereit; de, hogy mégis kategorikusan tagadom a "politikai

elit” megfogalmazás téről és időről való elvonatkoztatás nélküli elmarasztaló tartalmát, annak legfőbb oka, hogy legyen bármínemű minőségű az új vezető erő (ha tetszik: elit), nem tagadható, hogy most *kiválasztódás* és nem kiválasztás révén jutott oda, ahol van. Ez pedig azt jelenti, hogy alkalmatlanság esetén, el is csapható. Nem feledhető ugyanis, hogy 1990 tavaszán milliók választottak ebben az országban, s ezek a milliók egy dologban feltétlenül egyetértettek: ami addig volt, az tovább már nem kell.

A mai pártokról szóló rövid elemzéséből csak egyet emelnék ki, azt is csak azért, mert jó hazai szokás szerint megelőlegez valamit, természetesen valami rosszat, sikertelenséget. Azt írja B.G.: “A kormánypárt elitjét alkalmazkodóvá tették a könyörtelen realitások, de a “balhét” nekik kell majd elvinni egy napon – végülis ezt vállalták. Vigaszuk lehet, hogy ők vezényelték le a nagy átalakulást.” Nem tudom, miért csak a “balhéről” lehet szó? Persze lehet, hogy tényleg “balhé” lesz. De a ma kormányzók természetesen nem azért vállalták, amit vállaltak, hogy “elvigyék a balhét”. Ki az az őrült, aki kudarcra szánja életének számos évét? Mellesleg: ha a rendszerváltást (változtatást) sikerül – rondán fogalmazva – “levezényelni”, már nem hiába adták politikára a fejüket, akik ma kormányoznak (s ebbe, tűnjék bár ellentmondásosnak, de az ellenzék is beleértem). Az viszont biztos, hogy miként B.G. mondja, a jövő kínokban születik majd, de garancia lehet a sikerre, hogy az, amit szocializmusnak nevezünk, világméretben omlott össze. Így fegyverrel már aligha hozható vissza, amire százmilliók szavaznak nemmel.

Csongrády Béla a “túlparton” áll, amikor elkötelezett szocialistaként nyilatkozik. (Palócföld 1991/1 sz. 19-26. old). Amit önmagáról mond, sem okom, sem jogom kétségbevonni, megcáfolni. Cs.B. egyebek közt megrendüléseiről ír, arról, hogy néha még ma is rossz hallania, hogy Kádár János, akinek

ravatalánál maga is tisztelgett, gyilkosnak nevezetik, s ennek igazságában már maga sem kételkedhetik. Elhiszem, hogy így volt, habár amikor Kádár János ravatalra került, alapvetően már ismert volt az a szerep, amit történelmünkben eljátszott. S hogy csak végrehajító volt? Ha ezt elfogadjuk, akkor megkérdézhajtó: eszerint a hivatásos állami hóhér szintjére süllyedt Kádár János, akinek a végtisztességet Cs.B. is megadta?

Azt írja, hogy az átmenet békességéhez, civilizáltságához a mai Szocialista Párt (az akkori MSZMP) néhány személyisége is hozzájárult. Ez tény, s ha neveket kell sorolni, feltehetően ugyanazokra gondolunk. De vajh mi az oka, hogy a mindkettőnk által összeállítható rövid névsorról néhányan már eltűntek, pontosabban szólva: pártjukból kilépve, parlamenti képviselőként a függetlenek között ülnek, vagy mandátumukról lemondva, visszatértek eredeti foglalkozásukhoz. Nem tudom, kell-e hálálkodnia a társadalomnak? Hála jár-e azért, mert a nemrég még a hatalom sáncai mögött meghúzódók nem nyúltak fegyverhez? Milyen normák szerint gondolkodunk, ha ezt érdemnek vesszük? A realitásérzék volna oly multhatatlan érdem?

Olvasom Cs.B. hozzászólásában, hogy a “szocialisták elsőprő veresége a posztisztálinista struktúrák könyörtelen és igazságtalan visszahatásaként következett be”. A vereség még csak *könyörtelen sem* volt, *igazságtalan* pedig *semmiképp*. Ami történt, a történelem logikája szerint történt. Valami, ami még csak az sem volt, aminek magát nevezte, bukásra ítéltetett, s meg is bukkott.

Ugyancsak Cs.B. írja, hogy saját gyöngeségüknek is köszönhetik a vereséget, s annak, hogy a társadalom alapjában véve “differenciálatlanul” elveti az elmúlt negyven évet. A “differenciálatlanul” kifejezés használata azt sugallja, hogy igen, voltak megbocsáthatatlan tettek, de mint mondani szokták, sokminden épült is ám itt. Épült, az tény. De, míg a megbocsáthatatlan tettek nyugodtan

nevezhetők rendszerspecifikusnak, addig az építés aligha minősíthető így, hiszen a világban mindenütt (újja)építettek – a szó konkrét és átvitt értelmében –, de közben embereket meghurcolni és kiirtani, ideológiai alapon, csak a földgolyó egy jól körülhatárolható részén volt szokásos.

Olvasom, hogy különösen nagy csalódás volt az önkormányzati választásokon elszenvetett szocialistapárti vereség, mert “én személy szerint abban is bíztam, hogy ekkor majd figyelembe vétetik a felkészültség, az egyéni kvalitás, az egyenes jellem”. Mit mondjak: ezt még értelmezni is alig merem. Mert ezek szerint, mi volt a nem szocialista oldalon? Felkészületlenség? A kvalitások teljes hiánya? És – ami talán a legjobban elgondolkodtat – jellemtelenség?

Az igazi demokrácia minden lényegi ismérve – mondja Cs.B. – Bibó István értelmezése szerint is fellelhető ebben az országban. Egyetértve K.T.I.-vel, azt hangsúlyozza, hogy hiányzik még a civil társadalom, hiányzanak az állampolgári önszerveződések. Ha pedig ezek hiányoznak, hiányzik a politikai intézményrendszer egyik fontos – ha nem éppen a legfontosabb – kontrollja. Ez igaz, ugyanezt mondom én is. Csupán az zavar, amikor onnét érkezik a kritika, ahol nemrég még hallani sem akartak civil társadalomról, az állampolgárok alulról való, önkéntes, éppen ezért demokratikus szerveződéséről. Egyébként – szerencsére – egyre több (ám korántsem elég) az önszerveződés, és ez biztató ígért a nagyon is új demokrácia jövőjét illetően.

Mivel Cs.B. balról, és pártja politikai eredményeiben csalódottan nézi a jelenségek jónéhányát, nem csodálható, hogy ő is a “keresztény-nemzeti” kurzus felelevenedésének a jeleit látja, s a konzervatív körök eszméi hegemoniájától tart. A keresztény-nemzeti kurzusról csak annyit mondanék, hogy azért, mert bármely világnézet – így a keresztény is – szabadon vallható, s a “nemzeti” kifejezést sem kell szókincsünkől kiirtani, aligha kell

tartani ettől a sokat emlegetett veszélytől. Nem jönnek vissza az 1930-as évek! Még a kormánykoalícióban is kisebbségben vannak, akik “keresztény-nemzeti kurzust” akarnának a fogalom Cs.B. által is idézett értelmében.

Nem tudom, kiket ért Cs.B. a konzervatívok alatt, s nem tudom, hogy az ő politikai színskáláján hol foglalnak ezek helyet. Balra? Jobbra? Vagy inkább mindenütt fellelhetők, csak “konzervativizmusuk” mást és mást céloz meg? Jó volna tisztázni, hogy a konzervativizmus önmagában nem jó és nem rossz. Bizonyos hagyományos értékeket követni, vagy feleleveníteni, rosznak igazán nem nevezhető. S ha körülnézek mondjuk a parlament széksoraiban, bizony mondom, hogy minden pártban, így természetesen az MSZP-ben is látok konzervatívokat, természetesen a szó Cs.B. által használt elmarasztaló értelmében. Az pedig – olvasván a hazai lapok javarészét – elfogadhatatlannak tűnik, hogy a konzervatív erők “befolyásolják a sajtószabadság korlátlan érvényesülését is”. (Csak zárójelben: a sajtószabadságnak természetesen vannak korlátai a világon mindenütt. Cs.B. pontosan olyan jól tudja ezt, mint én.)

Kétségtelen, hogy felerősödtek a nacionalista, pontosabban fogalmazva a sovinizta hangok is, de enyhén szólva is túlzás uralkodó jelenséggént beszélni erről. (Ismét zárójelben: a sovinizmus és a nacionalizmus ma és itt oly divatos egybemosása, mértéktartóan fogalmazva, hibás. Ennek igazolásául elég fellelőzni az értelmező szótárt.) Ám, ha terjednek is ezek a nézetek, értékelésükkor néhány tényről elfeledkeznünk nem szabad. Az egyik: az “internacionalizmus” minden eluralkodó eszmerendszerének sajnos természetes – ha jónak nem is nevezhető – visszahatása a kétségtelenül jelenlévő (de nem uralkodó!) sovinizmus; a másik tény: a környező országokban is ugyanezek a jelenségek tapasztalhatók, esetenként a mienknél sokkalta fokozottabb mértékben és a nacionalizmusok – sovinizmusok – bizony kölcsönhatásban

állnak egymással. Vagyis: összefüggéseiből kiragadva vizsgálni és elmarasztalni bizonyos tendenciákat, történelmietlen. Végül: beszélni azon történelmi eseményekről, melyekről negyven évig nem volt szabad, s melyeket ki kell beszélni (persze az igazi az lenne, ha ezt környezetünkkel egyetemben tehetnénk), csak nagyon nagy elfogultsággal ítéltető el kategorikusan. Mi tagadás, az ellenségkép fenntartása – ha van ilyen –, korántsem magyar sajátosság, noha tagadhatatlan, hogy magunk mentségére nem elegendőek csak a mások tetteit nézni. Összetett kérdés ez, s az a törekvés, mely mindezen jelenségekkel kapcsolatban azt akarja sugallni, hogy "lám, ezt hozta az új rend", manipulatív és igaztalan.

Cs. B. hozzászólásának olvastán úgy érzem, elfeledte, hogy a választásokat nem a magát lejáratott régi-új baloldal nyerte meg. (Az természetesen igaz, hogy európai értelemben vett baloldal, bizony nagyon is kellene, de ma még, nálunk, csírájában is alig létezik ilyen.) A kormányalakításról szólni sokat nem óhajtok, csak annyit jegyeznek meg,

hogy a democráciákban a győztesek alakítanak kormányt, hiszen övük a többség, és övük a legfőbb felelősség. A "legalkalmasabb" emberekről pedig csak annyit: akikre Cs.B. gondol, egy széthullott országot hagytak örökül. Szakértelmük felmutatására igazán elég időt kaptak. Amit az önkormányzati választásokról ír, az is azt sugallja, hogy szerinte, szemben a múlttal, immáron az alkalmatlanok, a dilettánsok rémuralmának az ideje következett el. Lehet, hogy igaza lesz Cs.B.-nek. Ám azért némi távlatra is szükség van az ítéletalkotáshoz.

Cs.B. írása utolsó részében így fogalmaz. "Egészen biztos van azért kiút ebből a felemás, átmeneti – már nem az, még nem az – helyzetből is. Egy népben kell, hogy legyen annyi erő, hogy mindenem felülemelkedve összefogjon önmaga fennmaradásáért, s kihasználva a felettebb kedvező nemzetközi feltételeket, megformálja önálló nemzeti létének adekvát kereteit."

Ebben tökéletesen egyetértünk. Célunk – ezek szerint – tehát közös. Csak az odavezető utat látjuk másként.

Horpácsi Sándor

Értéktérkép^{*}

“Haza és halogatás”

(*Gondolatok a rendszerváltásról*)

Nem csupán a saját véleményemet fogalmazom meg, ha azzal kezdem, hogy még ma sem hiszem, hogy megtörtént a rendszerváltás. Ez szubjektív érzés, de aki elmúlt negyven éves, azaz élete döntő, nagyobbik részét a létező szocializmusban élte le, hagyta el, annál ez az érzés indokolt és érthető. Logikailag is “levezethető”. Magyarországot egy rettenetes háborúban, óriási véráldozat árán foglalta el egy világbirodalom. Még két éve is azzal érveltünk (érveltem magam is), Newton törvényére hivatkozva, hogy egy tömeget csak egy másik tömeg, erő tud kimozdítani nyugalmi helyzetéből, s Jalta után nem láttuk azt az erőt, amely a Szovjetuniót ki tudná innen mozdítani.

Akkor még nem láthattuk, sejthettük, hogy a történelem nem a mechanika vagy a vulgáris materializmus törvényei szerint működik, hogy a szovjet rendszer a saját súlyától roppan össze és hullik szét. Mindezt azért tartom fontosnak előrebocsátani, mert nem tetszik a “csendes forradalom” kifejezés, amivel a rendszerváltozást indokoljuk és magyarázzuk. Nem a változás tényét vitatom, hanem a minősítését.

Az a paradox, a történelemben ritka helyzet állt elő, hogy a változást maga a hatalmi elit jobban akarta, mint maguk a tömegek hitték. Csak utalok itt *Csongrády Béla* eszmefuttatására (Palócföld 1991/I.sz. 19-26. old.), aki apparatcsikként élte meg a fordulatot. Mert ezt a rendszer- vagy modellváltást mindenki várta, de a társadalom olyannyira atomizálódott, apatikussá, fatalistává vált, hogy belenyugodott a költő szavával (*Petri György*) az “időtlen ideiglenességbe”. Szépen fogalmazta meg ezt *Mészöly Miklós*, aki a rendszer “erejét” éppen a tömegek reménytelenségében, apátiájában látta. Egy hosszú és keserves folyamat eredménye ez. Gyermek-kiskamasz koromban azt hallottam a felnőtt-

tektől, akik esténként áhítatos várakozással hallgatták a gyengén fogható Szabad Európa Rádiót, hogy aszongya: “majd tavasszal”, s amikor eseménytelenül múlt el a tavasz: “majd ősszel!” – Mi lesz tavasszal, ősszel? – kérdeztem naívvul, mire Ők az evidencia erejével hitték, hogy összeomlik a rendszer. Aztán eljött 56 ősze, amit már érettségiző diákként éltem meg. A legnagyobb meglepetésemre és csalódásomra apám ekkor azt mondta: – “Ne avatkozz be fiam! Ezt nem mi rontottuk el. Azoknak kell kijavítani, akik elrontották.” – Erősen megcsappant ettől a paraszti óvatosságtól apám tekintélye, akinek – szubjektíve – minden oka meg lett volna, hogy elégtételt vegyen, igenelje a rendszer bukását. Az igazi

^{*} (A címet Kamarás István könyvéből kölcsönöztem, aki egy gimnazista dolgozatában olvasta

csalódást – mindmáig nem hevertem ki – azonban nem apám okozta, hanem a “művelt Nyugat”, amely – lásd a SzER adásait – harcra és kitarásra biztatott a zsarnok birodalommal szemben, ám segítséget nem adott. Küldött kakaóport és használt ruhákat, amelyeknek a javát az apparatcsikok mazsolázták ki. Jutott egy viseltes nagykabát nekem is, de jobban örültem(tünk) volna, ha egy ejtőernyős hadosztályt dobnak le Győmé. Meggyőződésemm volt akkor (s nem voltam egyedül!), hogy a jenkik fehér kesztyűben is beszélhettek volna Pestre. De nem jöttek, helyette az ENSZ-ben fecsegték, hőbörögtek. Azt a csalódást éltük át, amit most a szerencsétlen kurdok a török hegyekben... A tankokkal letaposott szabadságharcunk után érthető volt az apátia. A történelmi analógiát ismerjük. 150 éven át álltuk a sarat a törökkel szemben, el is véreztünk (“kereszténység védőpajzsa”), de kiverni innen csak európai összefogással sikerült. Tehát nem a *Dobók*, *Zrínyik* hősiessége, hanem *Savoyai Jenő*, *Badeni Lajos* hadvezér zsenialitása. S ami utána jött? Abban se volt sok köszönet, mert mintegy előkészítette, ki provokálta *Thököly* és *Rákóczi* szabadságharcát. A magunk erejéből tehát nem megy, a külső segítségnek ára van – foglaltuk össze a tanulságot. Más történelmi példákhoz, analógiákhoz kellett hát nyúlnunk, ha élni akartunk. *Deák Ferenc*hez, aki miután felismerte, hogy Európa nem akarja a Monarchia szétesését a kiegyezést szorgalmazta. Mint minden hasonlat, ez is sántít, de így értékelődött föl *Kádár János* szerepe, aki egyszerre volt *Haynau*, *Bach Sándor* és *Deák Ferenc*. A status quo elfogadása – bármennyire keserves és gusztustalan volt az egyetlen lehetséges megoldásnak tűnt. Jaltában felosztották a győztes hatalmak a világot, s mi megint a rossz oldalra kerültünk, s emiatt a háború után elvesztettük a békét is. A nyugati demokráciák cinizmusa miatt nem maradt más hátra, mint valamelyest lakályossá tenni a barakkot,

s nem közelíteni a szögesdróthoz, az aknazárhoz. Tudtuk, éreztük, hogy ez megalkuvás, nem is tetszett, de nem volt mit tenni ellene. Élni akartunk, élni kellett, ahogy lehetett. Az is nyilvánvaló volt – ha más nem 1968 figyelmeztetett –, hogy Kádár mozgásszabadsága is rendkívül kicsiny. Még tetszett is – egy ideig –, hogy a politikáért, a közügyekbe való beleszólásért cserében hagyta a magyart inaszkaditáig dolgozni, kizsákmányolni önmagát. Volt sör és lecsókolbász, gmk és kiskertmozgalom, háztáji és gebin. Épültek a sátorbetűs házak (mekkora sajtója volt!), s ha a nyomorultabb szomszédainkra néztünk (fenemód irigyelték minket például a németek), akkor még védelmünkbe is vettük a “magyar modellt”, mint kevésbé rosszat. De szaporodtak a nyugtalanító jelek, s egyre rosszabb lett a közérzetünk. Felismerhetővé váltak a bajok, amelyeket *József Attila* énekelt meg egy fél évszázada (*Hazám*, *A Dunánál* stb.), az öngyilkosság, egyke, alkoholizmus, az erkölcsi és az intellektuális zuhlés, összegezve: az értékrend devalválódása, hiánya. Felelős értelmiségi – pártállástól, világnézettől függetlenül – már nem hallgathatott erről. S ekkor rá kellett döbbsennie, hogy *Aczél György* három T-jének országában berúgni szabad, de gondolkodni tilos. A “marxizmus hegemoniája”, a párt vezető szerepe (“élesapát”), a szovjet “testvér” barátsága tabu témák voltak. A hazugság, mint az ősz köd járta át a társadalom pórúseit. Minden nyúlósan, nyálkásan ragacsos volt ettől a félig kimondhatóságtól, a csúréstól-csavarástól, attól a felismeréstől, hogy már a hatalmi elit sem hiszi el, amit mond. A rendszer repedéseit már belülről tárgították azok, akiket majd “reformkommunistáknak” neveztünk. Eleinte még hittünk is nekik (lásd *Nyers*, *Pozsgay*, *Bihari Mihály*, *Blér Zoltán*, stb., stb.), mert ők is hitték, hogy a rendszer megreformálható. Ez volt a hatalmi elit utolsó tévedése ti., hogy a rendszer és az ő hatalmuk átmenthető. Ugyanakkor – a

türelem fogytán – a társadalom már nem tekintette a párt belügyének, hogy merre állítja a szekér rúdját. Még örültünk annak, hogy az aggastyán Kádárt félreállították, de hirtelen nyilvánvalóvá vált, hogy az „ifjú törökök”: Grósz, Berecz, Nyers, Németh Miklós, Pozsgay, stb. puccsa csak elodázta, meg nem oldotta a bajt. Hirtelen felidéződött, fontossá vált 1956, s Berecz izetlenkedése, ízléstelensége („ellenforradalom”) még a közönyösöket is irritálta. Fokozódott a félelem, hogy a világ megint elmegy mellettünk, s mi Kenya, Kambodzsá szintjére csúszunk le. Egyre nyilvánvalóbbá vált, amit addig is tudtunk, de eltűrtük, hogy ez a hazudozó politikai elit túrheterlenül pökhendi, ugyanakkor gyáva is, tehetetlen is. A nyolcszázazres párt úgy olvadt el, mint vaj a napon. Kicsit igaza van Grósz Károlynak, amikor azt mondja, hogy a párt szétverte önmagát. Egyébként Grósznak semmiiben nincs igaza, mert az az ember, aki felelős magyar miniszterelnökként Ceausescut „elvtársának” vallja, jobb, ha lelép a történelem színpadáról! Előállt tehát az a helyzet, amit Marx forradalminak nevez, azaz az uralkodó elit már nem tud helytállni, a tömegek pedig már nem toleránsak. Így jutottunk el 1989-ig, amikor felcsillant a remény: Magyarországon először(!) megteremthető a parlamentarizmus, a demokrácia. A világot, de – valljuk be minket is – meglepték a választási eredmények. Az, hogy ez a lenézett, erkölcsileg megnyomorított nép egyértelműen nemet mondott a bolsevik diktatúra közép-európai változatára. Egy pillanatig joggal lehettünk büszkék arra, hogy ezt szépen, méltósággal, fegyelmezetten csináltuk végig. Kossuth szelleme, a parázs a hamu alatt tehát nem aludt ki, hiába taposták el az orosz tankok, hiába csorgott rá negyven évig a nyál, a hazugság mocska. A magyar nép utoljára 1848-ban, március 15-én, vagy a jobbágyfelszabadítást kimondó áprilisi törvényekkel érezhetett át hasonló történelmi pillanatot. Hatalmas fegyvertény volt a

tavalyi választás – ne hallgassunk a népszavazásról sem! –, de ez az eufória őszre már kihűlt. A helyhatósági választáson már a csömmör jelei mutatkoztak, a taxis blokád meg sajátos leckét adott föl immár az új hatalmi elitnek. Majd a történészek eldöntik (túl közeli még az esemény), hogy ki vizsgázott jobban: a nép vagy a totojázó, mafláskodó, új, demokratikus kormány. Noha egy percig se adtam igazat a taxisoknak – senkinek sincs joga az érdekeit az ország elé helyezni, az egész társadalomra ráerőltetni! – de meglepett az a fegyelmezettség, ahogyan, amellyel a nép ezt elviselte. Ki utálkozva, ki rokonszenvezve a taxisokkal, illetve a kormánnyal, de pattanásig feszülő idegekkel is toleránsan. Ám ez a taxis ügy egyben figyelmeztető jel is volt! Nem elég sem a legitim parlament, sem a legitim kormány, ha az érdekek képviselőinek, érvényesítésének nincsenek játékszabályai. A taxis ügyet tekintsük jelzésnek, mintegy a jéghegy csúcsának, amely alatt bizony motiválatlan, alig ismert-feltárt indulatok kavarnak, amelyeket ha nem terelünk mederbe, csapdába ejtheti a legolcsóbb demagógia is. Ezek az indulatok fel is korbácsolhatók. Csak utalok itt – nem minősítem – a földfoglalásokra, önkényes erdőirtásokra (pl. Abaujban).

Negyven évig éltünk elnyomatásban, amikor sem a hír, sem a vélemény nem volt szent és szabad. Most kihúztuk a dugót a palackból, s meglepődünk, hogy mi is van benne. Furcsa dolog ez. Végre van kormányunk, amelyet azért bírálhatunk, mert a *miénk*, s hamar kiderült, hogy ez is nehezen tűri a bírálatot. *Lengyel Lászlóval* értek egyet, aki szerint a pártok jószerevével – igaz idejük se volt rá – meg se fogalmazták magukat. De néha úgy viselkednek, mint az az egy párt – mintha mindenható, mindentudók lennének. Holott nem azok, nagyon nem. Vannak vélemények, amelyek szerint a nomenklátúra harmadik-negyedik, eladdig elnyomott, ámyékban lévő

káderei jutottak most szóhoz, akik nem profik, messze nem olyan felkészültek, mint az első vonalbeliek voltak. Ez lenne a kisebbik baj, majd megtanulják a hatalomgyakorlást, mint szakmát. Jobban aggaszt a kultúrátlanságuk, már-már kultúraellenességük. Hajdánán a vezető apparatcsikok a sofőrjüket küldték el a premierre a tiszteletjeggyel. Hiába mondtam, mondtuk nekik, hogy hivatali kötelességük ismerni a helyi színházat (ha már spontán igény, kíváncsiság nincs is bennük), a kulturális életet, mert ők döntenek (főlőlegesen is) róla. Vártam és árgus szemmel lesem, hogy az új honatyák miben különböznek tőlük. Szinte semmiben... Egyik városunk kulturális bizottságáról kiderült, hogy nem ismeri az országos híró táncszínházát, nem olvassa irodalmi lapját. Az egyik vezető az óvodát "szociális intézménynek", tehát gyermekmegőrzőnek nevezte, míg egy másik (máshol) ki merte mondani, hogy a "kultúra huszadrangú kérdés"! Ugyanakkor ezek az urak (tegnapi elvtársak?) nagyon is jól ismerik, képviselik a saját érdekeiket! Most nem is csupán arra utalok, hogy a parlamentnek (a címer mellett) a legsürgősebb a honatyák fizetésének a megszavazása volt, mert - olvasom - így van ez Olaszországban is. Mondok más esetet. Az egyik község művelődési házának igazgatója havi 15 ezret keresett. Amikor megtudta, hogy a szomszéd községben nincs jelölt a polgármesteri székbe (30 ezerért) megpályázta, de fenntartotta az eredeti állását is. Ezt most négy évig nem töltik be? Nagyon kíváncsi vagyok (és gondolom nem vagyok egyedül!), hogy a honatyák, a mai tisztségviselők mandátumuk lejártával visszamennek-e a munkapadhoz, vagy előjogokat vindikálnak maguknak, mint a hajdani elvtársak? A kérdést mi sem indokolja jobban, mint az a megdöbbentő közöny, ami a pótválasztásokon mutatkozik. Sátoraljaújhelyen a jogosultak 13 százaléka ment el szavazni a helyhatósági választáson. Tehát már az se érdekli az embereket, hogy ki

lesz a szenátor? Szimptóma ez, lecke a tudós politológusoknak, de intő jel is a hatalmi elitnek. Mert vagy az van, hogy az emberek egy év alatt kiábrándultak a maguk választotta honatyákból (a kultúrátlanságukról, a kultúrához való viszonyukról már szóltam), vagy még nem történt meg az igazi áttörés, a civil társadalom még apátiában van vagy alszik. Ez sem csoda. Emberöltők haltak ki a török kiűzetése után, míg a letarolt Alföld benépesült, a nemesi vármegye ismét kiépült. Csaknem két emberöltőn át szenvedtük el az ázsiai, tehát egy már meghaladott színvonal nyűgét, torzításait. Alattvalók voltunk, atomizáltak, megfosztva nemzeti tudatunktól, a személyiség méltóságától. A szocializmus ethosza a szegénység volt, mert csak ebben tudott "egyenlőséget" teremteni. Ez fogta vissza a teljesítményt, az innovációt a termelésben is, a közéletben is. Büntetlenül nem lehet sokáig így élni. Csak a felismert szabadság igazi szabadság, s ehhez nem elegendőek a vitézkötéses, keresztény, vagy éppen nemzetiszínű szólamok. Most, mintha ezeknek lenne piaca, divatja. Éhes gyomorral nem lehet Himnusz-t énekelni – szokták idézni *Szabó Dezsőtől*. Ennek a népnek már gyomorrontása van az ideológiáktól, szólamoktól. Fáradt és fél, hogy megint eljártssa, vagy mások játsszák el a lehetőségeit. Fél a szegénységtől – valós veszély, fenyegetés! –, a létbizonytalanságtól. Máris vannak hangok, amelyek visszasírják a "jó" Kádár korszak langy nyugalalmát, pocsolyláját. Ne legyintsünk erre! Most derül ki, hogy annak a rendszernek az igazi vesztese éppen az az osztály, amelyről azt hazudta, hogy hatalmon van, hogy vezet: azaz a munkásság. Félelmetes, hogy a parlamentben éppen a levitézlett párt vállalja az érdekképviselést, mert sem a kormánypártok, sem az ellenzék nem értenek szót velük. Ez a munkásság alulképzett, kizsigerelt, leharcolt, jelentős része továbbképzésre alkalmatlan. De érvényes ez az értelmiség egy részére is!

A legfájóbb, hogy a tulajdonszerzésre sincs semmi reménye, mert kimarad a kártalanításból is. Kitűnő terep, táptalaj lehet a baloldali vagy akár a fasisztoid ideológiáknak! (lásd Ózd, Csepel, Diósgyőr, Salgótarján). Ez a munkásság, vagy finomabban szólva alkalmazotti réteg ugyanakkor azt látja, tapasztalja, hogy a cégek, vállalatok élén ugyanazok az urak tehetetlenkednek, pökhendiskednek,

akik tegnap még elvtársak voltak. Magyarán sem a "nagytakarítás", sem a rendszerváltás nem történt meg! Összegezve, szlogenszerűen: a kormányon a "parasztok" (bölcsesek, fiskális urak), az ellenzékben "zsidók" (szintén bölcsesek, jogászok, tojásfejűek), a hatalom pedig (pénz, gyár, hivatal) maradt a "kommunistáké". A többi – ahogy Hamlet mondja – csak szó, szó, szó. De meddig?

Simor András

Az én ellenzéki ségem (vallomás)

Örömmel teszek eleget a *Palócföld* felkérésének, annál is inkább, mert néhány évvel ezelőtt ugyancsak ez a folyóirat tette lehetővé számomra, hogy elmondjam véleményemet egy másik témáról, a politikai költészet helyzetéről.

A mostani vita közvetlenebbül társadalmi kérdéseket feszeget, de engedtessek meg nekem, hogy ehhez is az irodalom oldaláról közelítsek.

Politikus költő vagyok, és nem tévesztetem össze a jelzőt a főnévvel, nem vagyok és nem is akarok gyakorló politikus lenni. A kétféle helyzet igen különböző. A politikus költő - éppen költő volta miatt - megengedheti magának, hogy egyik szemével a hétköznapi parancsoló emberségére, másik szemével pedig - tehát a képet kibontva, kissé kancsítva - mindig a miesszi jövőre nézzen. Vagyis: soha, semmilyen körülmények között se adja fel eszményeit, és azokat mindig a valósággal és a valóság - akár távoli - lehetőségeivel szembeállítja.

A *Tűz-tánc* nemzedék tagja vagyok; azok közé tartozom, akik a nevezetes antológiát vállalták, és vállalják ma is. Ám itt mindjárt meg kell állnom, és olyasmit kell tisztáznom, amiről mostanáig kevés szó esett. Nevezetesen azt, hogy ez a fajta irodalmi baloldaliság már a hatvanas évek második felében sem jelentett semmiféle előnyt, sőt, egyre több hátrányt jelentett. A tűz-táncosok legjelentősebbjeiről kiderült, hogy igen kellemetlen emberek, makacsul ragaszkodnak igazukhoz, és nem manipulálhatók. Korántsem köztudott, hogy baloldali szerzőket szilenciumok-

kal, zaklatásokkal tüntettek ki, és kegyetlen kizsákmányozási játékok részeseivé tették őket. Álljon itt két jelzésértékű példa: az irtózatosszegenységben meghalt *Ladányi Mihály* verseit élete utolsó két évében egyetlen vezető budapesti irodalmi lap sem publikálta. A másik, ugyancsak jelzésértékű tény: 1988-ban *Tűz-tánc* címmel gyűjtemény jelent meg az egykori antológiában szereplő és a hozzájuk csatlakozó költők verseiből. Az antológia huszonöt költőt vonultat fel, köztük nyolc halottat. A halottak közül hét nem érte meg a hatvanadik életévét.

A hatvanas évek óta vagyok ellenzéki költő. Könnyű dolgom van: bizonyítékaim megjelent verseskönyveim. A marxizmus értelmezésű szocializmus eszményeit kértem számon a valóságon, tehát csakis ellenzéki lehettem. De ellenzéki kivétel nélkül lennem műfordítói tevékenységemben is. A számos latin-amerikai kommunista párttal vitázó Kuba költőóriásait nem volt könnyű minálunk megjelentetni. Nézzük a legjellemzőbb tény: *Nicolás Guillén* verseinek újbóli kiadása például tizenegy évig húzódtott, és az az apróság, hogy a huszadik század egyik legnagyobb költőjéről van

szó, egyetlen illetékest sem érdekelt. S ellenzékivé kellett lennem filozféként is. Amikor *Szamuely Tibor* írásos életművének kiadására vállalkoztam, a régi MSZMP kiadója tervem megvalósítása elöl határozottan elzárkózott, és ha a Magvető akkori igazgatója, *Kardos György* nem vállalkozik rá, a kötet nem jelent volna meg.

Ellenzéki voltam tehát három évtizeden át, és ellenzéki vagyok ma is. S ma is ugyanarról az alapról. Nem a szocializmus omlott össze, még kevésbé a kommunizmus, mert ami történelmileg még nem valósult meg, az össze sem omolhatott. Költő vagyok, azt hiszem, legpontosabban versben fogalmazok. Kénytelen vagyok ezúttal saját magamat idézni; így írtam erről az elmúlt időszakban:

*Elvesztik a nincset,
hogy a nincs ne legyen.
Sohase legyen többé.*

*Hiszen, jaj, eddig se volt.
Elvenni hogy lehet?
Nem őrti élő, se holt.*

(A nincsről,
Fohász Prométheuszhoz c. kötet,
1990. Z-füzetek)

Másutt így fogalmaztam: "*Sírba hullóban nem-volt világom.*" És így: "*...a rosszra érkeze a rosszabb.*"

Hogyan ne legyek ellenzéki ma, amikor a bérből élők tetemes része ismét a kasszáig lát a kirakatok üvegén át, amikor a szegények gyerekei két kanállal esznek egy tányérból az iskolában, vagy egyáltalán nem esznek, mert szüleik még a silány iskolai ebédre sem tudják befizetni őket, amikor nyugdíjas öregek féltett könyveiket árulják a buszmegállókban, amikor "segítsenek, éhezem!" - feliratú karton mögött ülnek a koldusok a metrókban, amikor hajléktalanok lődörögnek a téiben, amikor ordas eszmék leselkednek a gyanútlan kiszolgáltatottakra?

Egyetlen sort sem volna jogom leírni többé, ha most nem volnék ellenzéki. Ismétlem, helyzetemet megkönnyíti, hogy azelőtt is az voltam. Három évtizede dolgozom középiskolai tanárként, anyagi függetlenségemnek ez az alapja, semmi más. (A ma már 12 füzetet felmutatni tudó Z-füzetek sorozatot anyagi juttatás nélkül szerkesztem, és hasonlóképpen veszek részt a meginduló új irodalmi, művészeti, társadalomkritikai havi folyóirat, az *Ezredvég* szerkesztési munkáiban.)

Megszoktam, hogy veszélyt jelezzek. Ma is ezt teszem. A külső szemlélő számára talán időszerűtlen, groteszk figurává válok olykor, de ez egyre kevésbé zavar.

Igen, tisztelt hölgyek és urak, ha nevetünk Don Quijótén, aki Rocinantején ülvé a Tőkét olvassa, akkor meg sem érdemeljük, hogy jövőnk legyen ezen a szerencsétlen, Földnek nevezett golyóbison.

Petronyák László

A csodavárás csapdáinak veszélyei

(Gondolatok Kerékgyártó T. István

A totalitarizmus vége címlí írása kapcsán)

A rendszeresen publikáló szociológus szerző legutóbbi tanulmányában (Palócföld 1991/1. sz. 8-13. old.) – bonyolult elméleti felvetések “játékony kódében” – oly dolgokat kér számon az alig egy esztendő, fiatal, épp ezért még sérülékeny és korántsem tökéletesen működő új magyar demokrácián (pl. “a jogérvényesülés társadalmi alapjainak megteremtése”), amely *útravalónak* azért sok, mert már ismert; *számokérésnek* pedig még egy cikluszáró elszámoltatásnál is súlyosnak minősíttetne – az örökölt feltételek, a teremtett vagy kihagyott lehetőségek és mozgató okok részletezése nélkül.

Ennek ellenére a szerző gondolatmenetén érződik a tisztos aggodás a mai helyzetért és az ebből levezethető perspektivikus kilátásokért; valamint az etikai indíttatású jobbítás szándéka – néhány kategórikus vagy túlzottan elvont – elméleti –, ebből eredően esetenként félreérthető megállapítása mégis vitára, ellenérvekre készíti a figyelmes olvasót.

Mindenekelőtt amin fennakadhatunk: a szerző az eltelt, gyökeres változásokat hozó évet a “*posztkommunizmus*” időszakának nevezi, az eseményeket pedig – kézzelfoghatóságukat is elismerve – “*metafizikaiaknak*”. Mindkét jelző túlzottan leegyszerűsítő, s kategórikusságában erősen félreérthető. Klasszikus filozófiai olvasatban ugyanis a posztkommunizmus egyaránt jelenti az utókommunizmust, amelyből következhet a társadalom demokratikus átalakulásából eredő elhalása éppúgy, mint az átmeneti háttérbe szorulását követő újjáéledése is. Ezért lenne szerencsésebb és egyértelműbb a kommunista berendezkedés és diktatúra utáni demokratikus átmenet – ellentmondásoktól és a súlyos, örö-

költ terhektől nem mentes, ám céljaiban mindenképpen biztató és emberi időszakának nevezni napjainkat!

A metafizika pedig az ókori görögök óta a jelenségek egymástól való elszigeteltségét, megváltoztathatalanságát, egyszer s mindenkorra adottságát jelenti.

Önkéntelenül adott tehát a kérdés: szerzőnk szerint (ráadásul véleményét az emberek, a megfoghatatlan tömeg szájába adja) itt semmi nem változott, mert ha az események valóban metafizikaiak, akkor rendszerváltás ide, új, többpárti demokratikus parlament és kormány oda, minden eleve megváltoztathatatlan.

Nem szeretnék tovább a szavakon lovgolni, de isten óvjon attól, hogy többekben – esetleg eme cikk hatására – annak a népi szólásnak a pejoratív “bölcssége” erősödjön föl a jelenlegi létnehézségek (benne a valós napi megélhetési gondok) hatására, hogy “a lánc maradt, csak az eb változott”!

Emlékezzünk: mindegyik felelősséggel cselekvő párt, majd az új parlament és

kormány programjában *óvott az eltúlzott, azonnali csodavárástól; attól az illúziótól, hogy a politikai rendszerváltással egycsapásra, rögtön jobb lesz minden! Ezt épeszű ember, aki ismeri a hazai gazdasági gondjainkat és a környező térség problémáit, nem gondolta és nem is gondolhatja komolyan!*

Azt, hogy egyre több ember érzi rosszul, szorongatott egzisztenciális helyzetben magát; a politika olykor sokkoló hatással van rájuk, senki sem tagadja. Sajnos, a rendszerváltás a "bibliai hét szűk esztendőhöz" hasonló gazdasági feltételek között ment végbe, és küzdelmes út elé nézünk, melyen – bármily nehéz is lesz – végig kell mennünk, helytállva mindenkinek a maga helyén! Homokból, alapok nélkül ugyanis nem lehet tartós várat építeni. Ezt a korábbi éra a hetvenes években megpróbálta már. A következményei ismeretesek. Nem létezik, hogy a józan többség ma az átmeneti, látszólagos jobbért képes volna egy későbbi, még mélyebb válság veszélyeit vállalni.

Annak okait taglalni pedig merő döreség lenne, hogy hol és hogyan tanulhattuk volna meg a plurális, többpártrendszerű demokrácia sokszínűségének, gyakran kiszámíthatatlan politikai mozgásainak *értő követését és feldolgozását; s a tudatos felkészülést az új*

folyamatokban, ill. az újraépítkező, helyi társadalomban való részvételre?!

A "mozdulatlansághoz" pedig talán még csak annyit, hogy az új, demokratikusan választott *Országgyűlés* működésének tíz hónapja alatt több mint 100 új törvényt, törvénymódosítást, határozatot stb. alkotott (ezzel garantáltan bekerülne a rekordok könyvébe). A parlament és bizottságai – az esetenkénti, látványosnak és időhűzónak tűnő pártközi torzsalkodások ellenére – megfeszítetten és felelősen dolgozik, terhelése a jelenlegi helyzetben tovább már nem fokozható. De ugyanez érvényes a helyi önkormányzatok tevékenységére is.

Ugyanakkor ebben a folyamatban, minden embernek megvan a saját felelőssége és feladata. Különösen vonatkozik ez az "írástudókra". A negatívumok örökös hangsúlyozása, pesszimista jövőkép festése, aligha segíti elő a társadalom fejlődését, sőt jelentős termelőerőket von el. Éppen ezért az idézett vitacikk fő kérdését ("...mi történik itt?") talán szerencsésebb lenne úgy feltenni: mi történt és mi történik annak érdekében, hogy *megteremtődjön az új társadalomnak megfelelő új jogrend, s az érvényesüljön is* helyzetünk jobbítása, mindannyiunk érdekében.

Rákos Csaba

Miért, történt itt valami?

Kérdez vissza bennem némi rezignációval az olajos kezű munkásgyerek, elmosódó kontúrjaival, fanyar félmosollyal dacos szájaszélén, és a koravén bölcsesség, világrengető hit keverékével szemében. Csalódottsága miatt ökolbe szorul elpuhult(?) értelmiségi kezem, s ellazultával érte írom le e szavakat, mert még mindig tudok hinni a szabad szó hatalmában a szabad hatalom szava felett. Az iménti rezignációra saját magam megkontrázom. Hogyne történt volna. Valami mindig történik. Most például:

1. A történelem gyakorlati példákkal igazolta *Jászi Oszkár* váteszi hipotézisét a kommunista rend megfenekléséről.

2. *Hankiss Elemér* az uralkodó elit "nagy koalíciós" hatalom átmentésének képlete a valós folyamatok értelmezésére alkalmasnak íúnik. Ami pedig előtte történt, néhány évtizeden keresztül, azt saját és szociológus társai, illetve a liberális ellenzék kutatásai, megfigyelései alapján pontosan megírta.

Jászi kifejti, hogy a piac és a verseny kiküszöbölésével csak három feltétel mellett óvható meg a gazdaság az összeroskadástól:

"1. A szükségletek szigorú visszaszorítása által egy uniformizált és erősen aszkétikus szükséglet kielégítési rendszer által.

2. A legkérlelhetlenebb munkakényszer s az ember legegényebb életkörülményeibe való állami beavatkozás által.

3. Egy oly vallásos ideológia segítségével, amely a materializmus és a hedonizmus teljes kiszorításával egy földöntúli cél érdekében volna képes az emberi cselekedetet tartósan befolyásolni."

Hogy e feltételek betartása miért lehetetlen hosszú távon, az érvek közül kiragadok egyet: "A modern európai lélek pedig... a világtörténelemnek legindividualistább, legro-

mantikusabb, legegocentrikusabb, az élet jelentőségét leginkább hangsúlyozó terméke sosem lesz hajlandó a legrémesebb militarista despotizmus nyomása nélkül legbensőbb ügyeinek állami reglementációját eltúrní."

Nem túrte valóban, mint ezt az 1956-os magyar és az 1968-as prágai forradalom ékesen bizonyította. *Heller Ágnes*, *Szelényi Iván* és mások 1968 után kimondták a kimondhatatlant: a rendszer nem reformálható. De Jászi, mint idéztem, és például *József Attila* a "proletár költő" csupán a szovjet példa alapján megírták ugyanezt. (József Attila egy esszéjében a tervutasításos gazdaság életképtelenségét bizonyította.) *Hankiss Elemér* pontosan kifejti az uralkodó elit milyen stratégiával teszi kiszolgáltatott alattvalóvá a társadalom hatalomból kiszorult egyéneit. (A társadalom demobilizálása 1948-tól 1956-ig.) Amikor aztán kiderült, hogy a Jászi Oszkár vázolta felteteleket az elit nem tudja biztosítani, stratégiát változtatott. (H.E.: A liberalizált társadalom 1956-1985 című fejezet.) Itt már valóban nem beszélhetünk totalitáriánizmusról, tehát a közelmúltban nem is annak éltük át a megszűntét. (Most persze úri passzióból rágódhatunk azon, hogy milyen rendszer szűnt meg és minek hívjuk, hiszen most már legalább a

polgárjogokat újra élvezhetjük – szólás- és sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog stb.). De vajon a társadalom alávetettsége de facto megszűnt-e, illetve, hihetjük-e, hogy ha igen, akkor ezt gyorsan el is lehet hitetni a társadalommal?

Újra Jászi: "Minden fejlettebb messzemenő munkamegosztáson a nemzetközi piacon alapuló társadalom gazdasági élete három lélektani előfeltételezésen alapszik: 1. Az egyéni iniciativa, fölfedezés, szervezés, folytonos gyarapodásán. 2. A kereslet és a kínálat által megszabott áralakuláson. 3. A nagyon megfeszített, finomabb, ritkább munkaenergiát az átlagnál jobban honoráló jövedelem eloszlásán, mely szintén a szabad verseny terméke." Ha visszagondolunk a "kádári liberalizmus" élet és munkaviszonyaira, láthatjuk, hogy az előfeltételezések nem teljesülhettek. Márpedig ezek nélkül a reformtörekvések, a szükséglet-kielégítés differenciálódása, a bekapcsolódási törekvés a nemzetközi munkamegosztásba a rendszer felbomlását eredményezik. Ezt ismerte föl az uralkodó elit, és kezdte a hatalom átmentési manővereit 1988-ban, s amely tart napjainkban is, azon politikai erők önkéntelen segítségével, akik például a "Jusztítia" csomagtervet megtámadták és azt tartják, "a rossz tőkések is jobb mint a semmilyen". Lehet, hogy azok a gyárigazgatók, s a technokrácia egyéb tűzközelben lévő vezetői, akik az utolsó pillanatig milliós prémiumokat vettek föl erkölcsstelenül, a veszteséges vállalat élén - s most ebből vállalkoznak, még jól is kezelik a tőkét, de akkor is sérti a társadalom igazságérzetét, s a kisember, aki eddig "csak" a becsületes munkából szeretett volna megélni, egyre keserűbb szájjal kóstolgatja azt a fekete levest, amit az új rendszer első kormánya talál föl neki. Ezért húzza el a száját a rendszerváltás hallatára, amely valójában csak politikai rendszerváltás és hatalomváltás volt. De ha igaz az, hogy akinek a kezében a gazdasági hatalom, az a háttérből diktál a

politikának, akkor kérdéses a hatalomváltás is.

A "ne legyen boszorkányüldözés" jelszavával szenteskedők sóhajával az intézményvezetők bizalmi szavaztatásáról is letett a kormány, s bölcsen az önkormányzatok hatáskörébe utalta azt, ők pedig "bízunk mi bennetek, hisz jó emberek vagyunk" leereszkedő gesztusával ad acta tette a kérdést. Pedig, hogy a rendszerváltás mennyire nem gyűrűzött még be a politikai intézményrendszer alrendszerébe, egy iskolai példával illusztrálom.

Ismeretes, hogyan nyilvánult meg az állampárti diktatúra az ideológikus tanterv-kötelezettségen keresztül az oktatásban. Ez azonban elviselhető volt azokban az intézményekben, ahol az igazgató felfelé hárítani tudott, s a lehető legnagyobb szabadságot adta a pedagógusoknak, a tantervi diktatúra kereteiből való kitörésre. Azonban a pedagógus kiszolgáltatottságát növelni is tudta munkajogi eszközökkel – ha érdekei, vagy meggyőződési úgy kívánták – túlcitálva a hivatalos ideológiát. Erre lehetőséget adott a szakszervezeti mozgalom jól ismert hatalomba való betagosíthatósága. Ebben a mai napig nem történt előrelépés. Így született meg például az a kollektív szerződés, amelyben az alávetés korábbi stratégiai közül a "norma elrejtése" (Hankiss) a norma kihirdetésével s kanonizálásával lett felcserélve. Hogyan? A pedagógusi munka objektív mérése korábban sem volt és most sem megoldott. (Talán majd a vizsgarendszer.) Korábban a jutalmazás és a differenciált béremelés hivatkozási alapja az igazgató szubjektív véleménye volt, nem létezett tantestületi egyetértéssel megalkotott értékek és normarendszer. Ezt most a kollektív szerződés "megoldotta". A jutalmazási szerződés című fejezet egyik fő pontja: "a nevelő személyes példamutatása az iskolai demokratizmushoz való hozzáállása, a közönségért végzett tevékenysége, nevelő társaihoz való viszonya."

A "demokratizmus" szóhasználat már önmagában is árulkodó jele a régi rezsim szemléletének, amelyben a demokratizmus nem mást jelentett, mint, hogy a hatalom adja a szabadságjogokat, de ha az alattvaló békétlenkedik, vissza is veheti azt. A demokráciában kivívott és mindekire érvényes és visszavonhatatlan polgárjogok vannak. A többi pont említése nélkül maga a hübriséget idéző jutalom intézményének fenntartása, sőt illetén megerősítése is arra utal, hogy az igazgató nem tud, vagy nem akar lemondani az oszd meg és uralkodj elvének alkalmazásáról. (A jutalom az ilyen nehezen mérhető munka értékelésénél csak erre alkalmas.)

Ennél azonban pikánsabb az, hogy a kollektív szerződés máshol hat pontban kifejti, mit kell érteni az átlagosnál jobb munkán. Például: "munkájában gondos, lelkiismeretes, eredményes"(?!). Vagy négy pontban leírja, mi a példamutató magatartás. Például: "a munkájához való viszonya példás"(?!). A jutalmazás lehetőségén kívül megmaradt a munkaadó kezében csaknem az összes régi demobilizációs stratégia. Ezek közül a megfélemlítés a leghatékonyabb. Így, aki a pocsolyába kavicsot dob, számíthat - a jutalom elmaradásán kívül - az állandó ellenőrzésre, "építő" kritikára, szemelőtt van, s gyűlnek ellene az alkalomadtán felhasználható vádpontok, amelyek lehetnek szakmai, munkajogi, vagy általános erkölcsi vonatkozásúak. A megfélemlítés nagyágyúja, a szakma non plus ultrája a csalhatatlan szakfelügyelő (szaktanácsadó), akinek a szava szent és illik is szent áhítattal megdicsőülve, vagy pírunkodva, de mindenképpen szerény kéztördeléssel, alázattal fogadni. Ebben a viszonylatban a pedagógus szép lehet, de okos nem. (Arra is volt példa, hogy a válasza a pedagógusnak ideje sem lehetett, mert a szakfelügyelő (szaktanácsadó) a félórás előadása után sietett a buszhoz.) De ha nem sietne, az igazgató, mint az alkalmi, kisebbsajtja konferencia levezető elnöke, belátása szerint

fojthatja bele a szót a negligált tanárba. Ha egy ilyen szituációban az "engedetlenségéért" pária kasztba sülyesztett tanár bölcsen hallgat, az "szakmai gyengeségének" bizonyítéka, ha vitába száll, azt gyanús védekezésnek, önigazolásnak fogják föl, ha a helyzetnek adekvát módon visszavág, az az "összeférhetetlenségének" a jele. Látható tehát, még ha a szakfelügyelő (szaktanácsadó) a legnagyobb jószándékkal is mondja el kritikáját, akkor is felhasználható a tanár ellen.

A tanárnak azonban joga van – különösen ha nem kért szaktanácsadást – a látogatási engedélyt megtagadni. 1. Akkor viszont csipőből tüzelve meggyanúsítják, hogy takargatni valója van. 2. Miután a szaktekintély az érkezése után mondjuk olvadozva csókolgatja végig a réglátott kollégákat, akik boldog fel szabadultsággal borulnak a nyakába – hisz most nem hozzájuk jött –, a látogatásra kiszemelt áldozat nem léphet fel elutasítólag a kiközösítés veszélye nélkül. A játszma tehát kezdettől fogva egyesélyes, mert az szóba sem jöhet, hogy az órán minden tökéletes és csak jót lehet mondani. Ez kizárólag olyan esetekben történik, ahol a jutalmazandó klientúrába beférő tanár – aki egyébként mindig "jól viselkedik" – számlájára kell gyűjteni pozitívumokat. A szakfelügyelő (szaktanácsadó) szerepvállalása szerint lehet kívülálló, akit felhasználnak, vagy beszervezett cinkos, jól felépített preconcepcióval.

Az attitűdje (beállítottsága) szerint lehet erkölcsileg szilárd, szuverén személyiség, aki ha felfedezi, milyen szerep vár rá, elutasítja a szakmai lejáratáshoz való asszisztálást. De lehet konformista, aki behódol a saját érdekében a mindenkori vezetésnek. Lehet továbbá naív, jóhiszemű, aki tudtán kívül szakmai túlbuzgóságból jó sok hiányosságot "tár fel", hiszen úgy érzi, minden szem rajta függ, és tanítani akarja a kollégákat. (Ha felfedezi a valódi célt, gyötörődik e szerep miatt, de nem biztos hogy elutasítja.) Végül pedig lehet,

paternalista viszonyokat kedvelő, aki végre a szakma felkent papja lett, s megmutatja mi jár annak, aki ellenszegül a hierarchiában feljebb levőnek.

Egy szakmán és intézménytípuson keresztül talán merészség bemutatni az egész társadalomra érvényesítve az alattvaló - uralkodó viszony fennmaradását, de mint cseppben a tenger, fiktív példában is benne rejlik az általános. Semmi okom feltételezni, hogy bármelyik munkahelyen a parlamentális demokrácia első évében már hemzsegnék a jogaikat ismerő és azokkal élni is tudó, vagy merő szuverén gondolkodású polgárok. Másfelől pedig a politikai hatalomra kerülő új pártok új embereiről(?) még nem tudhatjuk teljes bizonyossággal, mennyire hajlandók vagy nem a régi káderoligarchiával való kooperálásra, vagy mennyire hajlamosak egy patrícus demokrácia kialakítására (aggasztó jelek már vannak erre nézve), és mennyire veszik komolyan a népszuverenitás elvét. Bár az eredmény szempontjából nem mindegy, hogy

valakit mi motivált a hatalmi helyzet elfogadására, vagy az érte vívott harcra: maga a hatalom élvezete, vagy a politikai hatalom általi egzisztenciális emelkedés. Mert a hatalommániákus a pozícióban maradás érdekében még az őszinteségtől, az igazmondástól sem "riad vissza", s ha a népszerűségi indexe csökkenne, végszükség esetén még arra is hajlandó, amire felesküdt: a nép, a lakosság, a közösség, a választó érdekeinek valódi képviselésére.

Mint történelmet "oktatónak" természetesen érdekes és fontos kérdés tehát, hogy mi történt itt, de mint a történelemmel "nevelőnek" az is fontos kérdés, ha nem ez a legfontosabb, mi van és mi fog történni itt?

Felhasznált irodalom

Jászi Oszkár: A szocializmus reformációja és a kommunizmus kilátástalansága.

Hankiss Elemér: Kelet-Európai alternatívák.

A hazai rendszerváltással kapcsolatos VITÁ-ban eddig szerzőink voltak:

Kerékgyártó T István, Brunda Gusztáv, Csongrády Béla, Erdős István, Boros Árpád

Németh János István

Hajnal István: Variációk Európa-témára (Magángondolatok:)

Mi történik, mi van itt, teszi fel a szerkesztőség a kérdést, megküldve írásra buzdító levele mellé egy figyelemreméltó tanulmányt. Évek, évtizedek óta figyelek, gondolkodom azon, ami itt történik a környezetemben. Most azután eljutottam oda, hogy inkább bevallom: nem tudom pontosan: „Mi is van itt”. Ám nem szeretném megkerülni a véleménymondást, ezért más megoldást választottam: Hajnal István utóélettelően pontos elemzéséből válogattam és rendszereztem azt, hogy mi nincs itt, de minek kellene lennie.

Vélhetően a mai olvasó ritkán olvashat ilyen pontos „Európa-leírást”, mint az itt közölt Hajnal-variációkban. Elemzései telitalálatok, mi több élvezetesekek. Ám szakszerűek, bensőségesek, elmélyültek is, olyanok amelyeket ma hiányolhatunk a kultúrából, politikánkból, gazdaságunkból, emberi kapcsolatainkból, önmagunkat továbbvivő mindennapjainkból egyaránt. És amelyek nélkül képtelenek leszünk az európai léptékváltásra.

Jó ötven éve megfogalmazott gondolatok nem helyettünk, de érettünk fogalmazódtak.

Kezdjük hát.

A kultúra, talán nincs a világon még egy ilyen fogalom, melynek több ezerre tehető a meghatározása a szakirodalomban. Korok és világrendek fogalmazták újra és újra a kultúra műbenlétét, mintegy önmaguk elé tükröt téve. Mert a kultúra a humanitás tükre, emberiségünk jelzőrendszere. Ez ilyen egyszerű. Nem is kezdhethetnék másként Hajnal-variációkat Európáról, mint az európai ember lényegét bemutató kultúra értelmezésnél.

KULTÚRA

„A középkori Európa kultúrája önmagába mélyedő volt, szemben az antik és az arab kultúrák aránylag gyors, földrészeket átható terjedésével. Annál feltűnőbb az, hogy az újkor elején, pár emberöltő alatt, éppen ez a kicsiny politikai és társadalmi egységekre darabolt földrész ismeri fel és kezdi gazdasági-politikai hálózattal átszöni a Földgömb összes tengereit és kontinenseit.

Csak közelebbről megnézve, megvizsgálva tűnnek elő a középkori társadalomban mindazon belső elemek, amelyek a modern társadalomfejlődésnek lényeges alapjai voltak s amelyeknek az antik életben szerepük alig volt. Kitűnik, hogy a középkor szokásszerűsége megrögzítette, megmentette, érvényesítette a társadaloméletnek olyan alkotásait, a közös munkának, a társulásnak olyan szabályait, amelyeket az antik szerveződés tisztá, gyors racionalizmusával megragadni nem tudott, elsöpörte őket, mindent uniformizálva eleven, kíméletlen érdekei szerint. Kitűnik, hogy az újkor első századainak nehézkes,

akadozó fejlődésmenete nem egyéb, mint a szokásszerű, primitív középkori alakulásoknak lassú intellektuális feldolgozása. Ami az ázsiai kultúráknak nem sikerült, vagy csak igen tökéletlenül, azt az európai intellektualizmus finomabb módszerei és szervezete összehasonlíthatatlanul tökéletesebben elvégezték, az életnek nagyszerű s elmélyülő szabályozásával.

Az intellektualizmus, az antikkal oly éles ellentétben, nehéz polgári gond, amely szinte egész természetében alakítja át az embert. A legnagyobb úr is óriási, sokszorú kultúr-szövedményhez kötöttnék érzi gondolatait, elhatározásait, minden feladat a feladatok hosszú sorát vonja maga után. A társadalom-fejlődés mély üzemiessége új embert, új módszereket követel...

A »tradicionális« nem állítható feltétlenül szembe a »racionálissal«. A fejlődés attól függ, hogy az emberi társulás milyen életanyagot tud érvényesíteni és milyen módszerek állanak rendelkezésére. A tradíció helyett felvettük a »szokásszerű« fogalmát: a közösség minden cél nélkül a közeli együttélés alapján szabályozza magát, nincs lehetőség arra, hogy bárki a másik rovására emelkedjék, az érvényesülés csak az egyéni képességek belső fejlesztésével lehetséges. Felvettük az »intézményesség« fogalmát: a közösség az élet kitermelt formáit megalapozza az azokat szolgáló egzisztenciák szokásszerű biztosítása által. A fejlődést nem az okszerű erő kifejtés viszi, hanem az egzisztenciák megőrzésével kialakuló, tökéletesedő módszerek, az objektív »szakszerűség«. Minthogy e módszerek fejlesztése mindig új és új, biztosított egzisztenciájú rétegek által folyik, mély »üzemiesség« alakul ki. Az »intellektualizmus« számára is, már a szóbeliségen kezdődve; nagy arányban az írásbeliségre való áttéréssel. Ez az intellektualizmus nem racionalizmusa által kerül vezetésre, hanem maga is társadalomképződmény, történeti alakulás. Mint a

társadalom egész üzemiessége, úgy az intellektualizmus is »közintézményszerűség« által növekszik, fejlődik. Ez az »adminisztratív társadalomszervezet«; végső alapjai az egzisztenciák, amelyeknek biztosítása nélkül nem érvényesülhet semmi kultúrtechnika; a »személyies teljesítmény«, azaz a mások kihasználása nélküli munka, a mély, általános emberi értékeket termelő fejlődés alapja. A »racionális« szellem egyre dolgozik, mint örök emberi ösztön; s elejétől arra tör, hogy a fejlett módszerek rétegeit emelje a többi fölé. Amidőn a »szokásszerűséget« az általánosan képzett intellektualizmus módszerei – s ide tartozik a pénz – váltják fel, mind akadálytalanabb racionális fejlődés következik, s mégis az üzemiesség, a közintézményszerűség kényszerével »modern kultúra...«

Elmélyülő intellektualizmus, pontosság, formagazdagság. Hajnal Európa-látomásának kedvelt kifejezései, sajátosságai. Biztosan nem túlzás azt állítani – amennyiben a mai magyar demokrácia képviselői nem únják a szakadatlan "Bíró-idézet" -, hogy demokráciánk szellemi önmaghatározásának bölcsőjénél Hajnal István bábáskodott. Az Európa születésének részleteit bemutató könyveinek, tanulmányainak ismerete nélkül egyszerűen nincs e fogalomra, erre az önmagunk meghatározását is szolgáló világértelmezésre mértékünk. Nos, a technika és a gazdaság ebben a világképben döntő jelentőségű. A technika, úgy is, mint az emberi háforrások megsokszorozása. A gazdaság rövid bemutatásánál pedig ugyancsak a jól ismert fogalmak köszönnek vissza...

Az ember sokszor elkedvetlenedik ezeket olvasva: "Úr Isten, mióta tudjuk már ezt mondani szép anyanyelvünkön, s vajon miért nem csináljuk?" Így is megfogadva és "fejtetőre" állítva amúgy magyaros karakánssággal Marxot, aki a történelmet alkotó emberiségről mondta volt: "Teszik, de nem tudják."

TECHNIKA – GAZDASÁG

„Az a kevés technikai előny, amivel a felfedezések, különösen az ázsiai kultúrákkal szemben, megindultak, hamar kiegyenlítődhetett volna, ha a belső fejlődés Európát nem képesítette volna oly szervezetek kibocsátására saját társadalmának mélységeiből, amelyeknek szívós, eleven fonadékából semmi idegen társadalom sem tudott kibontakozni, amiket nagy viszontagságok, katasztrófák, ellenségeskedések sem tehettek tönkre. A XVI. század a vakmerő nyereségvágy kalandos korszaka, uralkodók és harcias vállalkozók vezetésével; a XVII. században széles társadalomrétegek szakszerűbb vállalkozása veszi át szerepüket. A XVIII. század végétől pedig, a hatalmi eszközök mellett, az ipari termelés munkája, főként pedig az európai társadalomfejlődés leghatalmasabb eredménye, a gépi technika biztosította a vezetést az európai ember kezében.

A szűk, helyi fejlődésre szorítkozó intenzív munka alapozza meg az európai terjeszkedést; ez teszi fejletté a fegyver és a hajózás technikáját is. Más kultúrákban régismert természeti jelenségek az európai társadalom feldolgozásában válnak használható technikai találmányokká, a lőpor csak itt teremti meg a lőfegyvert.

Nem a dolgoztatás, hanem a beható, derekas egyéni munka végzi a termelést; csaknem az egyetlen példa Európában, hogy a föld, víz kihasználása szinte célszerű szervezetekben folyik, a gazdák mesteri teljesítményeinek versenyével, a közös erőfeszítést, befektetéseket kívánó feladatok testületi elvégzésével s végül a termelés értékesítésének testületi védelmével a vállalkozói kihasználás ellen. Igazi szakmunka, sok apró tapasztalat állandó egyesítése s tanítása. Nem tisztán a természet adományainak egyszerű kihasználása, hanem a természet beható megfigyelése is, s a természetnek nemesítése, feldolgozása...

Nem az élelmes vállalkozás, szövetkezés, hanem a parasztmunkának generációkon át való biztonsága, a személyi teljesítményeknek védelme, a testületi együttesnek nem a közös nyereségre, hanem a munka szakszerűségének érvényesítésére szolgáló szervezete emelte fel itt a parasztságot, avatta méltó hivatásrétgégé, vonta be, itt először Európában, az irodalom s művészet érdeklődésének körébe. Oly szerveződés, amelynek lényegét s értelmét csak akkor értjük meg, ha a városnak, az európai polgárságnak a céhekbeli való felnövekedését vesszük vizsgálat alá.

A munkafázisok függetlenek maradnak, a vállalkozás nem dolgoztat, hanem szervez, s így elsősorban a minőség versenyére kényszerül, fokozódó szakszerűsége. Céhhez való tartozása vállalkozó-társaival szemben is tiltja a »tisztességtelen« versenyt, a termelés spekulatív felvásárlását, nagyobb árak ígérével, amiket azután a konkurencia kipusztulásával alaposan leszorítana. Ilymódon a vállalkozás is tulajdonképpen a személyies teljesítmény alapján áll, az intellektuális szervezőmunka szakszerű hivatása lesz, éppúgy specializálódva a produkció teljes folyamatából, mint ahogyan az egyes kézművességek specializálódtak. A továbbiakban meg természetesen ismét elkülönül az a szakszerű munka, amely a termelés menetét foglalja össze és másrészt a piac, a vásárlóközönség szervezésének, az áru elhelyezésének feladata, tehát a kereskedő hivatása. Addig a kereskedő kalandoszerű existenciája, a társadalom bizalmatlansága kíséri, akár Indiában, ahol a legutolsó kasztlókba sorozzák őt; luxuscikkkel, különlegességekkel, alkalmoszerű nyereségekre dolgozik. Most a közszükségletek ellenőrzött, szakszerűsége kötelezett közvetítője lesz, polgári hivatás.

Csak a XVIII. sz. végén kezdenek jelentősebb szerepre jutni a »munkagépek«: sok ember, sok munkáskéz mozdulatát egyesítő szerkezetek. S csak a XIX. sz. elejétől az

»erőgépek«: szerkezetek, amelyek a természet addig jelentéktelennek tartott erőit sűrítik-fojtják magukba, s kényszerítik irtózatosszerűlésre, robbanásra egyetlenegy irányban, amelyben hasznos funkciót teljesítenek. Az erőgépek bekapcsolása a munkagépekbe: szinte korlátlan fokozása az ipari termelésnek. Az erőgépek bekapcsolása a mozgásszerkezetekbe: csodálatos fokozása a sebességnek. Ma már, kiszámították, a gépierő összessége annyi munkát teljesít a Földön, mintha minden teremtet lélek mellett egy rabszolga szolgálna...

A politika mindennapi életünk főszereplője. Hínárszövevény, mely ezer szálon magához köt minket. Előlopakodik a lakások intim csendjéből, az autóbust vezető sofőr rádiójából, a munkahelyi disputákból, a baráti beszélgetések hajdan izzó hamujából, ott leselkedik gondolatainkban, viszonyainkban, cselekedeteinkben. A politika diadalt aratott. Pedig, mint Hajnal István jókor fölismerete, nyugat számára a politika pusztán szolgálója a főszereplőnek: az embernek. Figyeljük meg, évezreidünk elején tiszteletre méltó polgár elődeink milyen nagyon iparkodtak védőrendszereket kiépíteni szakmájuk, közösségeik, emberségük érdekében. Miként akadályozták meg azt szűvs és lokális szervezkedésükkel – a szabadságunk ama "kis köreivel" –, hogy a mindenható központi irányítás fölfalja szeretett autonómiájukat.

POLITIKA

"Az újkori fejlődés nem valami nagy egyesüléssel kezdődött, a római birodalomhoz hasonló hatalmas politikai egységek nem keletkeztek. Franciaországban, Spanyolországban a középkori részek ekkor formaként össze egy állammá, a német birodalom széttöredezettsége viszont ekkor válik véglegessé, a skandináv unió is ekkor bomlik fel részeire. Területre a Karoling- vagy a Staufen-imperia-

lizmus is volt oly nagyarányú, mint a XVI. sz. hatalmaié. Éppen az a jellemző a nyugati fejlődésre, hogy egyik állam sem tudott a többinek rovására igazi nagy hódító birodalommal alakulni. Az államszervezet inkább elmélyülésében, mint terjeszkedésében erősödött. A középkor folyamán a régi népállamok részre osztódtak fel, mindegyik többé-kevésbé önálló uralommal, igazgatással; e kicsiny egységekben közeli, gondos, szakszerű munkával dolgozták ki az európai államigazgatás módszereit. Az újkori fejlődés ismét egyesítette a népi-nyelvi határok között a részeket, a nemzet-állam fogalmában, de már hatalmasan elmélyült szervezettel, feladatokkal, mint szívs, önálló kultúregyéniségeket, amelyeket tartósan leigázni vagy éppen megsemmisíteni nem lehetett. A nemzetállam végleges kialakulása azonban csak a fejlődés utolsó, modern korszakában következett be, lassú, fáradságos munkával s nem csupán nyers hatalmi eszközökkel...

A középkor végén már egyöntetű képzett-ségréteg, nagy központi iskolákkal; a rész-államokat ismét egységes nagy állammá forrasztja össze. A társadalom szempontjaiból és nem a központi hatalom egyoldalú szempontjából kiindulva épül fel tehát ez az új európai állam; a hivatalnokság, mint szakszerű, megbízható közintézmény, elsősorban a társadalom szükséglete, a társadalmat nem kényszer hajtja alá, hanem saját érdeke. Már a középkorban szervessé, üzemszerűvé válik az ügyvitel, hiszen minden jog, minden kötelezettség generációk életére nyúlik vissza, minden rendelkezés az előzmények és a helyi alakulások sajátos viszonyainak vizsgálatát kívánja meg.

Külön hatóság a parlament, a legfőbb bírói fórum, együtt a törvények legfőbb őre a királlyal szemben is. A királyi rendeleteket átvizsgálhatja, ellenvetéseket tehet, s hagyományos gyakorlat szerint csak a parlamenti regisztrálás után jutnak azok törvényerőre...

A kormányzat minden fontos rendelkezése a parlament vizsgálata alá került, ellenállása például sikertelenné tehetett államkölcsönöket, új adókvetéseket. A vidék magisztrátusai is ellenőrzése alatt állottak s így néha még a kormányzat parancsainak végrehajtását is megbéníthatta. A fennálló rend öre; s ebből rendőri jogokat is igényelt, különösen Párizs területén, időnkint egyenesen a város főhatóságaként szerepelt. A közvélemény támogatása tette hatalmassá. Ereje természetesen a körülmények, az uralkodó egyénisége, hatalma szerint változó, de néha egyenesen döntő tényező lehetett, különösen kétes trónutódlás, vagy belső zavarok idején...

A városi adminisztráció a társadalomszabályozás mély üzemévé; nem vagyonos előkelőktől függő pártok harca irányítja a várospolitikát, hanem a generációkon át kifejlődött társadalmi-gazdasági struktúra kívánalmai; szakértő, állandó hivatalnokszervezet. Mintegy semmiből, az antik időkben példa nélkül, szerves városi törvényhozás, szerves pénzügyi, jogi és szociális ügykezelés keletkezik már a középkor végén s általánosodik az újkorban állami szabályozássá. Nem hatalmi- és érdekcsoportok tülekedése ez, hanem a számtalan polgári egzisztencia igényeinek szakszerű, intellektuális szabályozása. Szakértő, tanult bürokrácia vezeti már a várost; a céhek közül azok lesznek előkelők, amelyeknek mestersége intellektuális munkát kíván..."

Az emberi kapcsolatok tisztasága, rendszerezése jelenti az európaiság erejét, kivételességét. Együthtas az egyén és a közösség érdekei között egy olyan energiatöbbletet hordozó társadaloméptő elem, melyet Európa évszázadai fejlesztettek tökéletesre. Az egyetemesség igénye a keresetlenségéből táplálkozva az európai ember homlokjegye, eligazítónk. Hitelességét a lokalitás iránti mély kötődés, szeretet adja.

EMBERI KAPCSOLATOK

"A római úr, ha feltámadhatott volna, végtelen érthetlenséggel nézett volna végig Európa társadalmán, kicsiny államain, a közigazgatás, a gazdaság szűkös, fáradságos berendezkedésein, a seregek, adminisztrációk, jogok, vagyonok kisméretű, tarka változatain, bajlódó apró gondjain. Az antik politika és gazdaság hatalmas tömegerőkkel dolgozott, népek s társadalmak létét söpörte el érdekeinek útjából; a nyugati fejlődésnek kicsiny egységek önállóságával kellett folytonosan egyezkednie. Kicsiny városok merev falakkal emelkedtek ki vidékükből, átmenet nélküli idegenséggel a szántók, mezők, erdők természetes környezetéből. Az idegen ember, még saját népének, államának vidékein is, alig boldogulhat különleges helyi ismeretek és pártfogások nélkül. Alig intézheti el ügyét-dolgát a bennlakókkal, mint ember az emberrel, kiszámítható terv szerint. Paraszt vagy városlakó, mind behúzódik előle saját szűk helyi társadalomalakulásába, különleges, szokásszerű összefüggéseibe, amelyeknek sajátosan alakult szabályaival, jogaival kell aztán minden közeledőnek megismerkednie és tárgyalnia. Nyelvek sokasága képződik ki elpusztíthatatlan önállósággal. S egyáltalán, minden különbség erősen kifejezett, kidolgozott, különbségeiben is erősen hangsúlyozott, mint például a ruházatban is. Az általános, okszerű társadalomszervezet helyett mindenütt mesterséges, szokásszerűen megrögzített alakulások, fantasztikusan felmeredő történeti formációk.

A szövetkezésszerű társadalom, amelyben mindenki a maga erejével vesz részt a versenyben, s amelyben az erősebb érvényesülésének a többi fölött nincs semmi akadálya, óriási erőfeszítésre képes, hatalmas alkotásokra. Ezért az újkor fejlődés titkát elsősorban a régi kötelékeket felbontó, fokozódó racionalizmusban szokás keresni, az erő

szabad versenyének térhódításában, a kisszerű, elszigetelt, testületekhez kötött munka felszabadulásában, nagy arányokra való összesítésében. Pedig nyilvánvaló, hogy ez a racionalizmus nem más, mint felhasználása mindazon mélyebb elemeknek, amiket a társadalom szervezetében az előző korszakok érvényesítettek, – egyébként a modern társadalmak mély üzemszerűsége, az antikkal szemben, meg nem magyarázható...

Erős polgárjog, éles magántulajdon biztosított minden családot és minden vagyont; mindegyik magába zárkózott és célszerű munkarendbe való aktív sorakozás helyett mindegyik csak apró tökefeleslegét bocsátja a kapitalizmus rendelkezésére, amely létesíthet hatalmas vállalkozásokat, de nem célratörő társadalomszervezeteket. A család a meglévőhöz való görcsös ragaszkodással él, a népszaporodás megáll. Elvont eszmék csapdosnak a társadalom fölött, gyűjtik milliók szavazatait hol az egyik, hol a másik szélsőségre, szuggesztív erők hirtelen rántják magukkal a nemzetet, – de valami általános, az emberi jogokat méltányló ésszerűsége túl nincs fejlesztő társadalomvezetés. Ez a modern világnak egyik arca, az angol-amerikai típussal szemben."

Az ember, Európa Istene. Úgy is élt jó ezer évig, szerencsére a demokrácia önkorlátozásait jól-rosszul tűrve és elviselve. Talán ez lesz a megmentésének egyedüli lehetősége, a jövő évezred birtokbavételének utolsó esélye. Ha nem birtokba vesz, de együtt él, ha nem fogyaszt csupán, de adni is tud majd szépen, szervezeten. Hajnal Európa-olvasatában az ember lényegében hordozza ezt a gerincnemesítő mértéket is.

A FÖSZEREPLŐ

"Mint minden részleteiben gondosan szervezett munka, amely szakszerű ismereteken és nem mások dolgoztatásán alapszik, a

középkorvégi intellektuális fejlődés az európai hajós mesterségét is öntudatosná, biztos számításon alapulóvá tette.

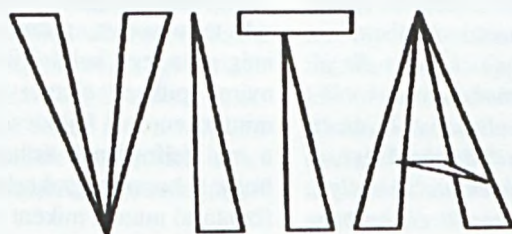
Ezt az európai hajóst, a középkori társadalomnak ezt a növendékét kell látnunk a tengerentúli vidékek felfedezőjében. Minden gondolat, terv hatalmas, kipróbált tapasztalati anyagon alapszik. Az európai társadalom szervezete intézményesen használhatóvá tette a tapasztalati eredményeket, soha el nem ért arányokban közvetítette az ismereteket, a kézimunkától kezdve az elvont gondolatokig. Minden munka s minden vállalkozás mélyen beilleszkedik a társadalom munkaszervezetébe, reálissá válik, a generációk gyakorlatán alapuló biztosság érzésével, nem hagyatkozik csupán az elméleti tanításra és az egyéni képességekre, vakmerőségre. Távoli, ismeretlen tengereken is a munkának ez a tudatossága biztatja a hajóst. Az európaiak felfedezései ezért nem maradtak elszigetelt előtörések, hanem a társadalomból kiinduló és egyre növekvő hullámok sorozata követte egymást, mindig szélesebb rétegek vállalkozásai, mindig magasabbfokú, szakszerű szerveződéssel...

A magárahagyott kicsiny emberi együttesek természetes, primitív életszabályozását még soha, egy kultúrfejlődés sem tudta annyira építkező elemei között felhasználni, mint az európai fejlődés. Egyik legfeltűnőbb, a mai felfogásnak érthetetlen jelensége az, hogy a hosszas gyakorlattal állandósult létfontartó munka miként nő rá minden természeti s társadalmi talajra, sajátítja ki magának a munka anyagát, eszközeit, lehetőségeit. Általában véve az a légköre e primitív, nyomorúságba süllyedt társadalomnak, amit később európai szellemnek nevezhetni: a teljes, természetes emberi életnek elsősége minden felső szerveződéssel szemben, minden céllal szemben, ami a méltányos emberközi viszonyulás megrontásával akarná az emberi erőket szolgálatába hajtani."

Hajnal István Európa-képe több mint idő-szerű. Ha az "Európába vezető út" programja nem csupán ideológiai varázspálca a hatalom új birtokosainak a kezében, akkor a "hajnali" meghatározások tudatlása több mint ajánlatos. Nekünk, a mindennapok futószalagján nyúzódnó reménykedőknek e gondolatok újraolvasásával hitet adhatnak, csak csak eljő ilyen szellemi indítatásra az a kor – "jobb kor" –, amikor végre tudjuk és tesszük ami a dolgunk.

Felhasznált irodalom:

*Hajnal István: Az új kor születése.
Bp 1988.*

T. Pataki László

Madáchné sírjainál (riport helyett)

1984 nyárutóján levelet kaptam a Magyar Rádiótól, *Liptay Katalintól*.

Liptay Katalin ismerte vonzódásom "Fráter Erzsí titka" iránt, illetve azzal kapcsolatban, hogy mennyire torzított a kép, amit róla az első szerzők a századelő óta megrajzoltak (*Palágyi Menyhért, Balogh Károly*), és akiket követően irodalomtörténész nemzedékek nőttek fel, vitték tovább a megítélés egyoldalúságát: *Fráter Erzsébet* rútol visszaél Madách Imre bizalmával, becsapta, megcsalta őt, stb. Az igaz ugyan, hogy "neki köszönhető az a mérhetetlen szenvedés, ami Madáchot a Tragédia megírására ösztönözte...", és így tovább. Ez ilyen egyszerűen persze főként a közfelfogásban maradt fenn és sajnos az oktatásban, a tankönyvekben is. (Más, nem kevésbé fontos, eltorzított Madách képpel egyetemben.) *Krizsán László* kutatása kellett ahhoz, hogy a Madáchról kialakított közfelfogás változzon: Madách Imre nem volt remeteéletű, nem volt apolitikus, résztvett a szabadságharcban, nem volt pesszimista és küzdött is a maga eszközeivel, a maga modorában. De az asszony tragikus sorsképe csak nagyon nehezen bontakozott ki. (*L. Kiss Ibolya* felvidéki orvosnő, kutató írt alapozó munkát erről később.)

Liptay Katalin levele az idevágó résszel így szólt:

"...Édesapámmal küldöm a megígért levelet. Remélem, tud vele valamit kezdeni. Ha ír róla, az is jó és talán egy kis mozgalmat lehetne indítani, hogy Fráter Erzsí hamvai hazakerüljenek - ha még megvannak egyáltalán! Sajnálom, hogy a levél több helyen "veszteget" és csak most jutott hozzám, de talán még nem késő... A nagyváradai hölgynek megírom, hogy valamit próbálunk tenni az ügy érdekében. A levél olvasható része tőle származik (címe a másik oldalon a bal felső sarokban), a többi egy közléskényszerben szenvedő magyarországi rokontól van... Őt kérte meg özv. Kissné (Nagyvárad), hogy a levelet adja fel a Rádió-nak már itthon Békéscsabán."

Az akkori(?) állapotokra fokozottan érvényes volt a hasonló "közvetett" módszer: senki sem tudhatta, hogy a Romániában feladott leveléből milyen bonyodalmak származhatnak.

Özvegy Kissné Nagyváradról rózsaszín borítékos, rózsaszín papíru levélben szállás, reszketős, lefelé lejtő sorokkal a következőket írta régi ismerősének, a rádiónál is szerkesztő *Pándy Lajosnak*, "az irodalmi kör tagjának":
"Tisztelt Szerkesztő Úr!

Most van Madách Imre hallhatatlan művének az »Ember tragédiájának« ünneplése.

Hogy ez a nagy mű megszületett, amit számtalan idegen nyelvre is lefordítottak és sok országban is bemutattak nagy sikerrel, köszönhető Fráter Erzsébetnek is, Madách

feleségének, akinek elhagyott sírja a nagyváradi olasz temetőben van, teljesen elhanyagolt állapotban. Egy kis jelt pléhtáblára írva a magyar írók szövetsége hozta vagy 15 évvel ezelőtt, a következő felirattal »Könnyű a felületesnek ítélni, de nehéz annak, aki a szívét vizsgálja«.

1972-ben Szabó József evangélikus püspök Győről Nagyváradon járt, a Madách Imre múzeum összegyűjtője, az én segítségemmel a temetőben megnézte Fráter E. sírját is. Akkor mutatta be a nagyváradi magyar tagozat a Szigligethy Színházban az újonnan átdolgozott »Ember tragédiáját«.

Arra kérem kedves jó Pándy Lajos író elvtársat, hogy szíveskedjék mindent elkövetni, hogy egy itteni nagy temetőbe vigyék át Fráter Erzszi hamvait, s valami hozzá méltó kis sírkövet állítsanak emlékének. Ennyit megérdemelne!

A nagyváradi-olaszi temető ezen része rövidesen fel lesz számolva. Az exhumálás novemberától áprilisig lehetséges. Ebbe a temetőbe 1970-től nem temetnek. (...)

Kérem segítségét, esetleg rádión keresztül is, mert itt sajnos én nem tudok intézkedni, 9 év óta félvak vagyok.

Kérem az illetékesekkel felvenni mielőbb a kapcsolatot Fráter E. hamvai ügyében. Köszönettel és szívélyes üdvözléssel." (Aláírás, elnyújtott, energikus.)

A rokon, az aradi születésű Várszegi József még hozzáfűzte a maga apró betűivel, hogy a váradi hölgy, Dormány Ica özv. Kiss Béláné az ő mostoha anyjának (Dormány Etelka Várszegi Bélánénak) a húga, továbbá, hogy évente kétszer látogatja meg az idős, félig vak nénikét Váradon, ő maga pedig Békéscsábán él. (A cím: Ilona Kiss - 3700 Oradea - Nicolae Balcescu Nr. 5., volt Rét utca)

Egyenesen Ica nénihez tessék levelet írni, mert én nem tudok az "ügyhöz szólni" - így szól a záradékban Várszegi József, aki ezzel "ki is szállt" az ügyből.

Özvegy Kissné levele azonban egy évvel korábban(!) keltezett, pontosan 1983. IX. 23-án. Az ügy tehát majd egy év késést szenvedett és hiába fordultunk volna bárhová szándékunkkal – Liptay Katalin sem tudott többet tenni, sőt maga Pándy Lajos sem. Hivatalos román-magyar kapcsolatok ezekben az években egyáltalán nem voltak. Létezett ugyan, de nem működött a közös történelmi társulat sem, a levéltárakban nem lehetett kutatni, az engedélykérelmeket sorra-rendre elutasították.

Az emberek – hacsak nem rokoni szerepben – egyáltalán nem jártak át Erdélybe. Nem volt hát kihez fordulni. A levél keltezésétől eltelt majd egy esztendő alatt megtörténhetett a visszahozhatatlan is: Fráter Erzsébet Madáchné sírját egyszerűen beszántották és föléje valami új blokkház épült.

Az első utazás

Pintér Károllyal, aki azóta Ausztráliában él, az ausztrál állami rádió magyar adásának és az ausztráliai Magyar Élet (Hungarian Life) című magyar nyelvű hetilapnak egyik szerkesztőjével nem tartottuk kivihetetlennek azt az ötletet, hogy menjünk ki valamilyen módon, keressük meg Fráter Erzsébet elhunyt, beszántásra ítélt sírját és megfelelő álcázással hozzuk haza! Temessük el ott, ahol férjével hét évig boldogan élt, ahol gyerekeit szülte és amikor már mindenki "mélyen sajnálja" az elvesztését, akkor hívjuk el az antropológusokat, akadémikusokat, magyar és román irodalomtörténészeinket Csesztvére és velük ott feltárjuk a sírt. Az ötlet, bármennyire is képtelennek, sőt elismerem, bizarmak tűnik – mégis kivihetőnek látszott. Csak társ kellett hozzá és megfelelő forma, felszerelés, álcázás.

A döntésben a következők motiváltak bennünket. Felháborított mindkettőnket a közömbösség, a tehetetlenség, a jogos felháborodás pedig indítékot, erkölcsi alapot adott a

cselekvéshez. Ismert volt előttünk a magyar-román viszonyok terméketlensége. A váradi idős asszony segélykiáltásában benne volt az is, hogy a váradiak sem tudnak tenni semmit (vagy nem akarnak, ami az eredményt tekintve ugyanaz). Sőt, talán egy híres magyar író özvegyének sírja körüli "ügy" román szemmel veszélyes is lehet.

A cselekvéshez tehát együtt volt minden.

A formát kellett kitalálni. Ez is önmagától adódott: kerékpártúrára megyünk Nagyváradra az Alföldön át, majd onnan az első terepszemle után Cséhtelekre kirándulunk. Cséhtelekről fotodokumentumokkal, feljegyzésekkel térünk vissza, közben a közeli Margittán is megfordulunk: ezeken a helyeken élt utolsó hónapjaiban, évében, a már szellemileg megbomlott Fráter Erzsébet. Így került a váradi ispotályba, ahol azután meghalt.

Ezekről a körülményekről meglehetősen sokat tudhattunk meg L.Kiss Ibolya Az asszony tragédiája című (Tatran) dokumentumkötetből. L.Kiss Ibolya a negyvenes években járt Nagyváradon és mindenhol a Fráter és Madách rokonokat kereste-kutatta. Felkereste a sírt is, amely most végső veszélybe került.

A kiindulás tehát, mint vállalkozásunk alapja, megfelelőnek látszott.

Özvegy Kissné megjelölte az exhumálási időpontot, azt az intervallumot, amikor a síráthelyezéseket hivatalosan lehet kérni. Ez azonban nem egyezett utunk idejével. Október elején mentünk volna ugyanis az előkészületek miatt. A terv lényeges része az volt, hogy a megfelelő szerszámokat ott szerezzük be, lehetőleg feltűnés nélkül, személyünk azonosíthatatlansága mellett. A kissé nagyobb méretezett és erre a célra alkalmas kerékpáros táskák (négy volt belőlük), valamint egy jó fényű, árnyékolható kézilámpa nem kelthetett semmilyen gyanút, hiszen ilyen eszközökre szükség van egy túránál. A további tervünk az volt, hogy a sírt megtalálva megfelelő időpontban elvégezzük az exhu-

málást. A csontokat pedig a táskában elosztva, egyéb holmikkal álcázottan a lehető legrövidebb úton (ugyanott, ahol beutaztunk Bihar-keresztesnél, Borsnál) visszatérünk. Előzetes érdeklődésünkre kedvező válaszokat kaptunk azoktól a kevesektől, akik abban az időben erdélyi kerékpártúrákon vettek részt: egyáltalán nem törődnek a kerékpárosokkal! Legfeljebb kinyitatták a táskát és belenéznek. Arra az esetre külön tervünk volt, ha mégis megtalálnák a csontokat. Nem tagadtuk volna, ki nek a földi maradványait visszük, és elmondtuk volna cselekedetünk okait is. Bizakodtunk abban, hogy ha kitudódik, bizonyára valamilyen akció indul "mindhármunk" megmentésére.

A túra leírását, az éjszakai alföldi tempózásokat most mellőzöm. Egyetlen dolgot érdemes említeni: P.K. életében először vett részt kerékpártúrán. Egy viszonylag kényelmes Csepel Luxszal jött, háromsebességes, kerékgavalytós, kicsit nehéz, de kényelmes gépen. Női vázzal. Ennek külön örült, mert biztosabban érezte magát rajta, mint egy versenygépen. Jóformán kerékpározni is akkor tanult meg. Ezenfelül zavarhatta még a két táska és a súly is. Soha egyetlen szóval sem panaszkodott, pedig az ülés(!) a kezdőnek a második napon szinte elviselhetetlen.

A határon éppen úgy jutottunk át, ahogyan azt barátaink előre jelezték. A gépkocsikat megelőztük, gyalogosnak számítottunk. A táskákkal egyáltalán nem törődtek, mert egyszerűen szólva nem mennyiség, ami abban lehet, bár az időben egyetlen újság is főbenjáró bűnnek számított. A "veszélyes elemek" gépkocsin járnak - a román hivatal szerint. Kerékpáros "diverzánsokkal" soha nem volt dolguk.

Úgy igyekeztünk, hogy Nagyváradra dél előtt fussunk be. Azonnal a legnagyobb templom, a Szent László székesegyházhoz karikáztunk. Egyetlen biztos, biztonságos, tájékozódási pontnak az egyháziakat tekintettük.

(A tér szélén húzódik az Ady által is megírt híres, hírhedt Kanonok sor, mellette a káptalanok házsora, a rendkívül elhanyagolt árkáddal, oszlopokkal.)

Szerencsénk volt. A Szent László székesegyház papja, *Matos Ferenc* fogadott és közölte a jó hírt: társával, a várad-olaszi ferencesek templomának papjával, *Tempfli József*-fel már hosszabb ideje mentik a várad-olaszi temetőből a nevezetesebb emberek földi maradványait. Ő maga főként a papi személyeket (engedéllyel és az exhumálási díj lefizetése mellett) a székesegyház altemplomába. Tempfli atya pedig a polgári személyeket. Ő vétette fel Fráter Erzsébet maradványait is és helyezte el templomának kriptarendszerében.

Fráter Erzsébet tehát biztonságban van.

Mégis elmentünk a temetőbe. Lehangelő látvány volt. Bármennyire is örültünk, úgy éreztük, hogy valamit elmulasztottunk... Sajnálunk magunk szabta feladatunk, ez talán érthető, amelyet mások már elvégeztek helyettünk.

Tempfli József apátplébános (egyébként szentjobbí címzetes apát is) szintén nagy örömmel fogadott bennünket. (Hozzá már Matos atyától érkeztünk, s rá hivatkozva.) Elhelyezte a pélebánia udvarán gépeinket, miniket pedig a szomszédos templomba vezetett.

A várad-olaszi barátok temploma közel van a régi déli korzóhoz. Várad egykori sétáló utcájához. Annak torkolatában magasodik és kis kert tartozik hozzá. Az askétikus külsejű, energikus, nyílt-derűs apát elmondta a templom történetét. (Szólt az 1726. július 28-án kelt püspöki adománylevélről, amelyet *Csáky Imre* püspök írt alá és az építésről, melyet 1732. május 11-én kezdtek, a "Dominica Cantatat" alkalmával. És arról is, hogy az alapköbe Szent Reperát vértanú és Urbana szűz ereklyéit helyezték el. Aztán még szó esett az 1749. év áprilisában történt felavatásról. A felszentelést *Forgách Pál* nagyváradí püspök

végezte. Ez volt Várad-Olasz kerületének első nagyobb méretű temploma.)

Lent az altemplomban szinte egy féltemezőnyi halott csontjait helyezte el részben Tempfli József, aki közben Várad új (hosszú idő után az első) katolikus püspöke is lett.

A falsírokban már korábban is voltak földi maradványok, rendszerint márványtáblával lezárva. A kezdetekkor 25 arany forintot fizettek a tehetős, érdemdús váradí polgárok, hogy ezeket a falsírokat előre megváltsák. Egy elfalazott boltíves rész feltárásakor viszont megszámlálhatatlan csontot talált Tempfli József hatalmas halomba hányva. Valószínűnek tartja, hogy egy, időközben (a korábbi században) feltárt és megszüntetett temető halottait őrizték így. Őket egy nagyobb fali üregbe helyezte el, előtte márványból kis oltárt építtetett. Misézésre is alkalmassá tette e helyet.

Tempfli József az olaszí temetőből körülbelül százhusz(!) sírt exhumáltatott. Az altemplomba került Fráter Erzsébet is. Bár véleménye szerint három oka is lehetett volna annak, hogy ne kerüljön a ferences (korábban bencés) barátok templomába: rossz híre, református hite miatt és azért sem, mert nő volt. Az irodalom, a művelődés egykorvult magyar fellelővárában. Váradon ez azért mégsem történhetett meg! Ezekén túl kellett lépni... valotta és vallja ma is Tempfli József római katolikus püspök: Fráter Erzsébetnek ide kellett kerülnie.

A Hlatky, Beleznay, Haller, Sal, Rimánóczy családok tagjai mellé került hat Fráter Erzsébet, szomszédságában *Farszady Kovács Mihály*val. Bem egykori szárnysegédével, akit ugyanígy hozott az altemplomban a plébános.

A sírt lezáró fekete betűs márványtáblán azok a sorok állnak, amelyekről Kissné is írt a levelében, itt azonban pontos (Tragédia XI. szín, Ádám szavai) az idézet:

*"Könnyű ítélni a felületesnek,
és mily nehéz, ki a szívet kutatja".*

Az évszám azonban hibásnak tűnt akkor – erre ott felhívtam a plebános figyelmét. "Madách Imréné szül. Fráter Erzsébet élt 45 évet + 1875. nov. 15."

Tempfli József elmondta, amit később mások is megerősítettek, hogy a síron a legutóbbi időben egy feketére festett csőre erősítve, kis tábla volt elhelyezve a fenti felirattal, ő ezt másoltatta át a márványra. Említettük L. Kiss Ibolya dokumentumkötetét, és megígértük, hogy megszerezzük számára és "rokonai szalon" mielőbb eljuttatjuk hozzá. Tempfli József szenvedélyesen érdeklődött Madách egész költészete iránt, maga is irodalomtanár volt mielőtt pap lett, s mindent gyűjtött, ami Madáchra vonatkozott.

Néhány hónap múltán könyvekkel megrakodva már gépkocsival mentünk Váradra. Megmutatta az új táblát, időközben maga is hozzájutott L. Kiss könyvéhez. Fényképet is kaptunk tőle, ezt írta rá az ajánló sorokat követően: "Tempfli József Madách Imréné született Fráter Erzsébet özvegye". Itt már az állt "élt 45 évet + 1873 nov 17".

Második utazás

Másnap útnak indulunk a nem túl távoli Cséhtelekre. Váradtól északnak, majd kissé keletnek kellett hajtanunk.

A "bérces Bihar" jó része valóban hegység, erdőség. Az utak csapnivalóak. (Az első tizenöt kilométeren defektünk volt, később másik is, P.K.-nak durrdefekt, és helyrehozhatatlan: egy traktoros fuvarozta el a közeli állomásra őt, meg a Luxot is, onnan majd vonattal érkezünk haza.)

Szalárdra még emlékezem. Magyarlakta község,

híres a közeli feltáratlan földváráról. Cséhtelekről mégis keveset tudnak a helybéliek,

kiesik az érdeklődési körükből. Fráter Erzsi utolsó tartózkodási helye már benn van a Rézaljában. Egy kiterjedő völgyben, a Rézhegység nyúlványán helyezkedik el.

Az út rendkívüli viszontagságokat hozott, mintha *Majthényi Anna*, Fráter Erzsi legnagyobb ellensége küldte volna ránk a szélvihart. Egészen váratlanul. Ez órákra visszavetett bennünket az előrehaladásban. Cséhtelek nincs igazán messze Váradtól, mégis késő este értünk a faluba, amelynek központja a Fráterek kastélya: magas kőfal, mögötte park (Erzsi és bátyja, Béla birtoka kétezer hold volt, amelyből Erzsi semmit sem látott.) Madách idejött lánykérőbe, itt tartották eljegyzésüket is – Erzsi apja akkor még élt – *Fráter József* házában. *Fráter Pál* a nógrádi alispán és fivére József, Nógrádban gyűjtötték össze azt a pénzt, ami a bihari, cséhtelki birtok tehermentesítésére kellett. Amikor együtt volt az összeg, József és családja Erzsivel együtt visszaköltözött Biharba. 1844-ben Erzsi már itt élt, innen ment az esküvőre Csécsére, ahol született (Szirákon keresztelték református hitben, evangélikus templomban) sokáig ott élt, nevelkedett nagybátyjánál, Pálnál és annak feleségénél *Platthy Kláránál*.

A Fráterek ezen a tájon őshonosnak számítanak ugyan, de nem voltak igazán nagybirtokosok. Gróf *Almássy Kálmán*nak vagy tizenháromezer holdja volt Biharban, gróf *Batthyány József*nek, majd huszonötezer holdja. *Brüll Ármin*, aki teméntelenül gazdag embernek számított Váradon – apja Ady Lédájának, *Brüll Adélnak* – mindössze hétezer holdat birtokolt. A föld ötvennégy százaléka volt úgynevezett kötött birtok (másfél millió hold fele), amit parasztkézbe sehogy sem adhattak az örökösök.

Cséhtelek sorsa mégis megpecsételődött. Nemcsak Erzsie. A halálozásokkal a birtok újra elveszett most már visszahozhatatlanul a Fráterek részére. Máig emlegetik Cséhteleken *Wertheimstein Alfréd*ot, az angliai mágnás

Charles Rothschild későbbi apósát, ő szerezte meg ugyanis a Fráterek újabb eladósodásával Cséhtelket, a kastélyt és a kétezer holdat, *Fráter Béla* és Erzsi egykori örökségét. *Wertheimstein* nem volt lovag, pedig ezt hírelték róla, csak nyugállományú kapitány, izraelita vallású. Egyik fia jogász volt, főszolgabíró, a másik ugyancsak az, és bankember, a Holnap alapítója.

Azon az estén vagy inkább éjszakán szinte semmit sem láttunk a kastélyból. Hosszú ideje öregek otthona vagy inkább menhelye. Illik ez valahogy a váradi ispotályban koldus-szegényen, elmebáborodottan, epileptikusan meghalt Fráter Erzséhez, emlékéhez.

A román portás beengedett ide és hagyta, hogy hálósájkainkkal a park fái alatt megpihenjünk, csak azt kérte, hogy mielőtt reggel az igazgató megjönne, mi már menjünk innen.

Éjjel az öregek árnyait láttam, kerékpárjaink körül osontak. Nem volt igazán félelmetes. Egyik utolsó halkonzervünk bánta csak ezt a jelenést, amelyet harmadnap egymást gyanúsítva kerestünk, mert akkor már az lett volna minden ennivalónk. Végül beértük azzal a szalárdi körtével, amit egy paraszttól még Cséhtelek előtt vásároltunk az utcán.

Reggel kigurultunk újra a falu elejére, hogy azt a látványt is megörökítsük, amivel a völgyi Cséhtelek fogadott. Felejthetetlen az, ahogy a község lovai kipányvázva álltak a hajnali derengésben, Kelet felé fordultan lógatták fejük. Várták a Napot. Még készítettünk volna néhány képet az öregekről is napvilágnál, meg a kastélyról, csak közbejött valami. Ketten rontottak ránk. Egy nő és egy férfi. Otthonbeli gondozók, hivatalosak. Elkövetelték az útlevelünket, elvették a fényképezőgépet és valamennyi filmünket, a gépből kitépték a szalagot. Csak ügyel-bajjal jutottunk tovább. Meg kellett alkudnunk, hogy ne keverjük bajba a portást. Nem hívták ki mégsem a rendőröket.

A harmadik utazás

Váradon is ismerik azt a bihari mondást, amit a könnyelmű, könnyűvérű asszonyokra illesztenek: "Tóti, Bozsaly, Cséhtelek – vigyenek el a szelek".

Egy év sem telt el és újra Váradon voltunk. Biharba húznak örökké a szelek. Fráter Erzsi sírja felől akkor már nyugodtak voltunk.

Életének és Madách Imrével történt utolsó 1862-es (ekkor vitte el egyezségük szerint Erzsitől Jolán nevű lányukat) találkozásának színhelyét, az L.Kiss Ibolya által fotón is bemutatott, úgynevezett Fogtövi házat azonban meg kellett találnunk! Hogy áll-e még? Vagy annak a helyén is tömbházat emeltek az évtizedek során? Ha áll, akárhogy is, védelmet kell szerezni rá! A magyar irodalomtörténet eddig elhanyagolt és ismeretlen helye: márványtáblát kellene rá tenni, ha megvannak még a falak.

Tempfli atyánál kezdtük ezt az utat és a kutatást is. Ő semmit sem tudott mondani a Fogtövi házról, káplánja sem és testvér nővére úgyszintén. A szállodában (Park) senki nem hallotta ezt a nevet.

Fráter Erzsébet jónéhány levelét is e házból datálta, amit aztán Madáchnak küldött a hatvanas években, az örökké hátralékos tartásdíját kérve, követelve. Egyszer még végrehajtót is útnak indított Sztrégovára, Madách lovainak elárverezésére. Madách mindig késett a megítélt díjjal, Erzsébet pedig előre költekezett, soha nem tudta utolérni önmagát. És elég könnyelmű is volt pénz dolgában. A Fogtövi ház, tehát létezett. Létezik-e még?

Napokig jártuk a várost. Mindenki velünk beszéltünk. Főként az idősebbekkel, a könyvtárban is megfordultunk már, amikor Tempfli József (egyik hívének segítségével) nyomra vezetett. *Goron Emília* valamikor a városnál szolgált, s ő volt az első, akit negyvenötben hivatalából elcsaptak a románok.

Gyűjtött mindent, ami Nagyváradhoz

köthető. Emlékezett sok mindenkire: L.Kiss-re, *Gulácsy Irénre* is, aki a háború alatt járt az iskolában. Állítólag regényt akart írni Fráter Erzsiről és összeszedett mindent, amit még a padláson talált.

Az igazság az, hogy már a korábbi kórházigazgató is sok mindent egybegyűjthetett. Rokona volt Erzsinek dr. *Fráter Aladár* igazgató főorvos, neki valóságosan is érdeke volt, hogy a Fráter Erzsébetről szóló közkegyorségi feljegyzések ne kerüljenek avatatlan kézbe. Ez persze érthető, de ugyanúgy el is ítéltető. Goron Emíliától még két idős váradi asszonyhoz vezetett utunk. *Bartos Mária*hoz (rég nemese-família, nevének említése elég volt később Kolozsvárott, hogy a ma élő legjelentősebb művelődéstörténész, a megfigyelés alatt álló *Jakó Zsigmond* professzor azonnal fogadjon lakásán). *Bartos Mária* szalárdi volt (miként *Pop Simion* a mai budapesti román nagykövet, akivel együtt járt talán iskolába, s aki bizony szerinte *Pap Simon*, s akinél ő hármát elérhet, majd kicsinálja azt is, hogy én bemehessek a várad levéltárba). *Bartos Mária* barátnője az a Mici néni volt, aki irodalmat tanított az egyik váradi középiskolában, de magyarsága miatt hamar távoznia kellett a katedréről. Amíg viszont tanított, minden évben kivitte diákjait a várad-olaszi temetőbe Madáchné sírjához. Rendbetették, újra festették a tábla feliratát. *Keszthelyi Mária* is ismerte a Fogtövi házat. A három asszony és az apát úr aztán már könnyen megmutatta az utat.

A régi Apolló utca egyik saroképülete, ma is áll, részben nagyon rossz állapotban. Egyik (kisebb) felét felújította egy fiatal házaspár, *Szép Pálé*kről van szó. A kapun csengők, "Fodor Klára sunati * * *", ami annyit tesz, hogy az idős hölgyhöz, aki visszavonultan, már-már betegesen zárkózottan lakja a sarokszobát, ahol Erzsébet tekintetes is élt és Madáchsal utolszor találkozott, nos, Klára asszonyhoz hármat kell csengetni. Senkinek soha nem nyitott még ajtót. Nekünk sem.

Bartók tanította zongorázni. Valamikor szép napokat élt meg. A fátum itt is megnyilatkozott. Magába fordult, még a lányát is ritkán engedi magához. Az öregasszony befelé forduló lélekkel él azok között a falak között, ahonnan Fráter Erzsébet a teljes bukáshoz eljutott. A padláson pedig, állítólag, sok kotta, levél, dokumentum van ma is. *Fodor Ildikó*, Klára asszony lánya a közeli Félix fürdőn könyvtáros, de segíteni ő sem tudott. Klára asszony végérvényesen elfordult a világtól. De amíg él, a Fogtövi ház sarokszobái megközelíthetetlenek. Szerencsére mindenkinek az. A bontásra készülőknek is. Egyetlen remény talán, hogy Szép Pál és családja felújította a ház másik részét, ezért talán mégsem szerepelhet a bontásra ítélt váradi házak listáján. De tenni akkor is kellene valamit. Vagy itt is az (apát) püspök úr lesz az, aki cselekszik majd...?

A Fogtövi ház eredetére is érdemes lenne rálelni, maga a ház kis Fráter múzeumává válhatna egy jobb korban, jó törődés mellett. Erre már, a ma nagy számban az ország szinte minden pontján élő Fráter rokonok, biztosan megmozdulnának.

“Tóti, Bozsaly, Cséhtelek – vigyenek el a szelek”.

Nemrégiben levél érkezett egyik jeles Madách kutatóntól, *Leblancné Kelemen Máriától*, aki most hatalmas munkára vállalkozott. Madách írásos dokumentumainak teljes listáját állítja össze a fellelhetőség szerint egy kötetbe, a Petőfi Irodalmi Múzeum által megjelenésre szánt Madách kéziratkatalógusban. A kötet szerkesztője *Láng József*, az irodalomtörténeti részt a fiatal kutató, Madách ifjúkori szerelmeinek új megvilágításba helyezője – *Andor Csaba* végzi. A lektor ezúttal is *Kerényi Ferenc* professzor.

Kelemen Mária levelében újra rákérdezett Fráter Erzsébet halálózási időpontja körüli ellentmondásokra, hiányokra. Valóban kérdés marad(hat), mikor halt meg végülis Fráter Er-

zsébet?! Ezt érdekes körülmény. Az egyik legfőbb bizonyíték arra, hogy valóban az ő földi maradványait vette-e fel Tempfli József váradi püspök – éppolyan meglepő lehet, mint a terv, ami arról szólt, hogy “elme gyünk és elhozzuk őt Csesztvére...”

Éppen Andor Csaba kérdezte a halálózási dátum körüli ellentmondásokon kívül azt is: vajon nem kellene-e antropológiai vizsgálat alá venni Váradon Fráter Erzsébet földi maradványait? Amikor mindvégig annyi elhanyagoltság mutatkozott sírja körül az évtizedek során! A kérdés indokolt. Azonban ugyanígy indokolt lehetne Madách maradványait is megvizsgálni, hiszen a sztrégovai családi kriptából, ahonnan felvették és a parkba eltemették anyjával, Aladár fiával együtt(!) hihetetlen összevisszaság uralkodott. Jómagam ismerem azt az embert, aki részt vett a munkában. Lázár ügyvéd, az örökös férjének sófője volt. Ő megerősítette azt a hírt, hogy a csontok össze voltak forgatva, semmi sem igazán biztos talán.

Fráter Erzsébet halálózását, anyakönyvi bejegyzését a református egyház vastag bőrkötésű könyvében egyedül a nagyvenes években kutató L. Kiss Ibolya látta. Fotózta is a szöveget és közölte könyvében. A felvétel nem mutatja az oldalszámot is a könyvben, így az évszámot sem láthatjuk. Az egész könyv “láthatatlanná” vált, hiszen az anyakönyveket begyűjtötték és megközelíthetetlen levéltárakba zárták Erdély-szerre. A váradi levéltár amúgy is egy katonai objektumban, belül(!) a várban székel... L. Kiss Ibolya azóta meghalt, legalábbis ilyen hír jött felőle. Egyébiránt a Felvidéken, Rózsahegyen élt, egy időben ott is dolgozott, pszichológus volt. Pozsonyban lakott élete vége felé. Összegyűjtött dokumentumainak sorsa ismeretlen.

Ugyanő kint járt természetesen a váradoszlasi sírkertben is. Látta, lefotózta azt a fekete kopjafát, ami akkor még a síron állt. A felirat, feltételezésünk szerint nem került el

a figyelmét ott sem. Nem lehetett eltérés. Sajnos, a könyvében közölt képen az évszám utolsó (vitatott, 1873 vagy 1875) része nem olvasható a rossz nyomdai munka miatt. A szövegben viszont 1873 szerepel.

Az első életrajzírók, akikről egyéb pontatlanságok is eleredtek Fráter Erzsivel, Madáchsal kapcsolatban – Balogh Károly és Pallágyi Menyhért (egymástól véve az adatokat, sőt Aladártól, Erzsi fiától) –, a születés idejét érthetetlenül 1826-ra teszik, a halálozást pedig 1875-re, ami azt jelentené, hogy élt 49 évet!

Jól gondolja Leblancné, aki így érvel: ha 45 éves volt - akkor 1873 az "érthetőbb" dátum. Ezenfelül mára bizonyos, hogy 1827-ben született Csécsén, Nógrád megyében. S bizony 48 éves volt, amikor meghalt.

Fráter Erzsébet sírja, sorsa, mint egész élete meglehetősen hányatott volt. Először is a halálozása, betegségei: már egészen elesett állapotban (a váradi kapitány is levelet írt Aladárnak, felszólítván a gondoskodásra, hiába) került el, szökött meg Cséhtelekről, Margittáról. Szakállné nevű rokonától és ment be Váradra, ahol végül is szó szerint az utcáról szedték fel s vitték be a váradi ispotályba. A rokonok visszaemlékezései, levelezése alapján tudható, hogy ott némileg javult az állapota, de aztán egy hirtelen jött epilepsziás roham elvitte örökre. Hiába várta mindvégig gyermekeit, Jolánt, Aladárt. Nógrádból senki felé sem nézett. Aladár rendkívül kemény hangú levelet írt neki és a rokonoknak (közismert spiritiszta lévén feltehetően apjával "beszélte" meg a dolgokat, aki 1864-ben halt meg, Erzsi legfőbb ellensége, nagymama pedig még élt!)

A halál oka: eskór. Halottkémlő volt dr. Spitzer. Ez pontos, bejegyzett adat, a hónap november, a nap 17. És a kórterem száma is ugyanennyi. A tizenhetesben halt meg 1873-ban(?) L. Kiss szerint kilenc évvel túlélte Madáchot. A várad-olaszi sírkertben temették,

csak néhány rokon volt jelen Biharból. Egyszerű, reformátusokhoz illő jelet tehettek a sírjára, amit később állítólag egy vadrózsabokor is benőtt. Elhanyagolt volt a sír, hiszen amikor egyik kis unokahúgát a halál elvitte és mellé akarták temetni - csak egy közeli rokon tudta megmutatni a sír helyét! A kis unokahúg neve *Fráter Erzsébet*. Ketten feküdtek sokáig egymás mellett, azonos névvel, minden gondozás nélkül sírjukban. Az apát úr a kis Erzsi földi maradványaival együtt temette el Madáchné a templomban.

Többször is "eltűnt" a sírjuk, besüppedt. *Tabéry Géza* író, Csinszka egykori barátja, amikor felkereste a sírt, kénytelen volt - hogy kiemelkedjen róla valami - botját leszúzni és kalapját ráakasztani. Így fényképezte le valamikor a harmincas években. A kép ma is megtalálható éppen Tempfli Józsefnél Nagyváradon. Ady egykori lapja, a *Laszky Ármán* alapította Szabadság Váradon 1939-ben számolt be egy érdekes látogatásról. *Mohácsy Jenő*, a Tragédia német nyelvű egyik (sikerültebb, mert hazafias kötelességből végezte a munkát, az első fordítást németesnek, rossznak tartotta!) fordítója másokkal együtt felkereste Váradon Fráter Erzsi sírját.

Alig találták meg. Egy szál fehér krizantémot vittek és tűztek a besüppedt halomra. Erről is van kép, Balassagyarmaton őrzik a múzeumban, *Elekes Éva* fedezte fel iratrendezés közben. Mohácsyék akkor bejárták Bihart, Cséhtelken, Margittán is megfordultak az egykor híresen szépnek mondott asszony "bábi cipőinek kései nyomában". Ők is szóvá tették, hogy a Tragédia nőalakja modelljének ismert Fráter Erzsinek rendes sírköve legyen! Akkoriban faragtatta a szép, nemesen egyszerű kopjafát a helybeli Szigligeti Társaság, ami Váradon működött a háború előtt (később Ady Körként létezett irodalmi társaság Váradon, már a mi időnkben).

A kopjafát, mint tudjuk, még látta és fényképezte L. Kiss Ibolya. Nem tűnt fel

semmilyen eltérés az anyakönyvi bejegyzés és a fejfa közötti szövegben? A helybeli társaságnak nem volt igazi támpontja. Nem volt fejfa, felirat, azért minden bizonnyal ők is az anyakönyvhöz fordultak. Ott tehát az 1873 szerepelhetett? Semmi más? A "rejtélyre" *Rádó György*, a Madách Életrajzi adatok inven-ciózus összegyűjtője válaszol: 1875-ös dátumokat is közöl a dokumentumokkal egyetemben. Könyve azonban csak 1987-ben jelent meg Salgótarjánban (Madách Imre életrajzi krónika). Egy biztos: a váradi táblát Tempfli püspök úrnak újra cserélnie kell. S bár felte-hetően az lesz az utolsó, Erzsi tekintetes még ma sem nyugodhat háborítatlanul!

A kopjafa sorsáról annyit tudnak a váradi-ak, hogy elkorhadt az alja, kidőlt, valaki elvit-

te. Ezt követte, mint a bevezetőben olvasható, a pestick, a Madách Társaság (vagy másként az írók szövetségének) idehozott vastáblája, amit viszont az otthoni (Palágyi, Balogh, stb.) adatokból feliratoztak és Váradon egy csőre erősítettek. Ezt festegette újra diákjaival Mici néni, míg élt. De már ő is meghalt azóta.

Erzsit viszont már nem viszik el soha se-hova azok a bihari szelek. Így igazságos ez.

Képek jegyzéke

1. A templombeli márványtábla első (he-lyes) változata az 1875-ös évszámmal.

2. Az új márványtábla felirata Fráter Erzsébet halálának téves időpontjával (1873).

(a szerző felvételei)

Dobai Péter

Magyar öntudat-zúzda: 1949-1990...?! avagy: Madách művének időszerűsége (Tizenkettedik Szín – a “falanszter” és a “szocializmus” iker-jelentésében)

“Hitvány erőmű az ember;
Az ész, e mozgató alig keres
Annyit, mint amit rossz fűtője,
A jó gyomor töle igénybe vesz.
És sokszor egy nap is már többet kér,
Mint amit az egész erőmű ér.”
(*Madách Imre, Egy őrrült naplója*)

“A’ borzadás egész
Világkört eltemet...”
(*Madách Imre, Lant-virágok című könyvéből*)
“Mert minden kezdetnek varázsa van...
Mert minden indulásban varázs rejlik,
Mely véd minket és megsegít, hogy él-
jünk.” (*Hermann Hesse, Üveggyöngy-játék*)

I.

1.

Olykor rémes könyvek kerülnek az ember kezébe, egészen véletlenül. Ilyen riasztó találkozás volt számomra a Szikra kiadásában, Budapesten, 1952-ben megjelent: *Vita irodalmunk helyzetéről* című, máségeként puritán kék, kemény-kötésű borítóval, 10 forintos áron megjelent könyv. Nota bene: ekkor még Sztálinnak nem csupán szelleme, de akarata is élő és fegyelmező volt, mind az ideológiában, mind a gazdaságban, mind az esztétikában. A szóbanforgó könyv eképpen mutatkozik be: “A MDP Központi Előadói Iroda Kultúrpolitikai Munkaközössége 1952 szeptember és október hónapban, több ülésen, számos meghívott író közreműködésével megvitatta irodalmunk időszerű kérdéseit. Ez a kötet, amely a vita gyorsírói jegyzőkönyve alapján készült, teljes egészében közli Gimes Miklós vitaindító

téziseit és Révai József zárszavát. A hozzászólásokat rövidített formában közöljük.” Érdekes néhány író nevét fel- és megidéznünk, akik hozzászólásukkal részt vettek ebben a mai szemmel olvasva: rémálomszerű vitában, melynek kritikai célpontja egyébként *Déry Tibor, Felelet* című regénye volt. Íme a “lajstrom”, az egykori, lehangoló “jelenléti ív”, mely a könyv tartalomjegyzékében megörökített: *Déry Tibor*, a vita-téziseket előadó *Gimes Miklós* (azonos azzal a vértanú halált halt férfival, akit *Nagy Imre* felelős magyar miniszterelnökkel, *Maléter Pál* páncélos ezredessel, kinevezett honvédelmi miniszterrel együtt – mint ellenforradalmárokat, mint a szocialista rendszer megdöntésére öszszesküdött árulókat, etc. – 1958. június 16-a hajnalán, a Kozma utcai Gyűjtőfogházhoz tartozó, Állami Büntetésvégrehajtó Intézet

börtönének úgynevezett "Kisudvárán", kötéltálat kivégeztek. Ám Gimes Miklós 1952-ben még intranzigens sztalinista-zsdanovista-révaista esztétikai nézeteket hirdetett, példátlan eréllyel méghozzá) ott voltak még: *Benjámin László, Juhász Ferenc* (utóbbit különben Gimes Miklós a vitaindító téziseinek *Újjáéledő kispolgári irodalmi irányzatok* fejezetében, külön a 3. "pont" alatt, két-három pengevágással intéz el, mondván, hogy Juhász Ferenc "A jégvirág kakasa" című elbeszélő költeményében: "Az új életnek, az értelemnek, a szabadságnak, az újarcú embernek a nyomát sem lehet felfedezni. [...] Tagadja az író és az irodalom társadalmi feladatát, s csak abban látja az irodalom lényegét, hogy a költő »kifejezze önmagát«..."; ott voltak még: *Lukács György, Aczél Tamás, Darvas József, Király István, Kónya Lajos, Keszi Imre, Eörsi István* (ő vajon, mint sztalinista vagy már akkor is, mint "lukácsista") jelent meg azokon a zord vitákon?), *Karinthy Ferenc, Urbán Ernő, Sarkadi Imre, Veres Péter, Zelk Zoltán, Devecseri Gábor, Illés Béla, Háy Gyula, Örkény István, Somlyó György* és sokan mások. Nem kétséges, hogy az ekkor igen fiatal Gimes Miklós - különben Torquemada atyához méltó - téziseit gondosan áttanulmányozta a "mester", az igazi Torquemada, a kötet zárszavának írója, *Révai József*. Minden bizonnyal konzultált az ifjú Gimes *Horváth Márton*nal, esetleg magával *Lukács Györggyel* is, vagyis a Moszkvából megtért ideológiai "grémiummal", miközben a Pártvezér, Rákosi, talán éppen egy hatalmas, páncélozott, lefüggönyözött ablakú, fekete Zil vagy Zisz gépkocsin száguldott a Nagyalföldre, terem-e már a gyapot, virágzik-e már a narancs a csongrádi Tisza-holtágakban, vagy éppen vasöntödékben, szövőgyárakban agitált, hátrahagyva Révair, Lukácsra - mint holmi bagatell, másodrendű dolgot, az irodalmat... Nevezett elvtársak bátran szembenéztek a "kispolgári, sematikus, múltbaforduló" magyar irodalom tetszhalott horizontjával, mely - Gimes Miklós szavaival, melye-

ket mind Révai, mind Lukács: nemcsak helyesnek ítélték, de még meg is toldottak (és ez a "toldás" valóban *torquemádai* volt...) -: képtelen ábrázolni "a jelen küzdelmeit, hősiességét, nagyszerű eredményeit (1952!) és távlatait, új kiváló embereit olyan gazdagon, olyan igazsággal és olyan szépen, hogy népünk ebből az írói ábrázolásból új erőt, lelkesedést, tisztább öntudatot nyerjen nagy feladatainak elvégzéséhez." Anélkül, hogy bővebben idéznénk itt az 1958 egyik júniusi hajnalán kötéllel kivégzett, akkor már anti-sztalinista Gimes Miklós, 1952-ben Révai, Lukács, Horváth Márton sugallmazására írt és elharsogott inkvizítori téziseit (hiszen említettük már, hogy a nagy moszkvai "felszabadító trojka" főnöke - *Kun Béla* egykori népbiztosa 1919-ben *Rákosi Mátyás*, ekkor "máshol járt..." -, mely népbiztosi "magas" funkciót Lukács György is bírta és emléke a *lukácsi* "gyakorlatnak" a szolnoki katonák megtizedelése, mely ténykedése: méltó társává teszi *Korvin Ottónak* és *Szamuely Tibornak*...) és anélkül, hogy bővebben idéznénk a Gimes-tézisek pergőtűzébe parancsolt írók védekezését, nyomorúságos önkritikáját, haladékat kérő és a műveik igen gyors átírását ígérő írók riadt, ijedt, sőt félelemben-fogant magyarázatait, in medias res: közelítsük meg jelen írásunk igazi arcvonalt!

Gimes "rámutat" - hogy a korszak kötelmes-divatos kifejezésével szóljak - "A jelenlegi helyzetben irodalmunk fejlődését mindenekelőtt a./ a sematizmus; b./ az újjáéledő kispolgári irodalmi irányzatok gátolják." (Ugyan mi, micsoda éledt akkor egyáltalában "újjá"?! No igen, a világháború, a nyilas rémuralom, az ostrom, az ország kifosztása, a hadifoglyok elhurcolása, a jóvátételnek nevezett szovjet hadisarc, a teljesíthetetlen "újjáépítés" túlóráinak csakis vegyes-kevert gyümölcspálinkával oldható delíriuma után: igen, talán a félelem az naponta "újjáéledt"... Hiszen a szintén a Szovjetunióból - honvágygal? bosszúvágygal?:

utóbbi a valószínűbb - "hazatért" Farkas Mihály, nemkülönben fia, Farkas Vladimír, Péter Gábor altábornagy - volt szabósegéd, mint később "kiderült" a honi illegális kommunista mozgalom hőse, aki oly mélyen konspirált, hogy maga a saját Pártja sem találta vele a kapcsolatot!!!, igen, Farkas Mihály és Péter Gábor uralma alatt a félelem az valóban naponta "újjaéledt", dehát - Gimes szerezint... - talán még ezt sem ábrázolta a magyar irodalom "minden kispolgári szemiatizmus nélkül"! Gimes Miklós szolgálai, sőt, lakájhoz méltó szellemi "hajlongással" únos-úntalan idézi-citálja a megfellebbezhetetlen Révait, hiszen Révai József a szocialista világrendszer "metropoliszából", Moszkvából jött - igaz, nem felszabadító, netán ejtőernyőn a német és magyar védelmi lépcsők és a végsőig - sajnos... - kitartó, keményen harcoló arcvonalak mögé ledobott magyar partizánként, hanem a már kimerült, leharcolt Wehrmachtot és a megtizedelt Luftwaffét a birodalmi Berlinig, egészen a negyven méter mélységben a föld színe alá süllyesztett, acélbeton Hitlerbunkerig űző - és útközben Budapestet is földdel egyenlővé tévő - Vörös Hadsereg T-34-es tankjainak immáron biztos nyomában... Dehát maga Rákosi Mátyás - "Sztálin Elvtárs legnagyobb, leghűbb magyar tanítványa..." -, vagy Gerő Ernő, Vas Zoltán, Farkas Mihály és sok más "moszkovita" sem avatkozott soha aktív, felszabadító harcokba, csak a "Katyusák", csak a szovjet harcokoszlopok után érkeztek: menteni Magyarországot... Farkas Mihály tehát a "katonai vonalat" vezette, primán... Sokszor konzultált Péter Gáborral, aki viszont szovjet tábornokoktól kapta a napiparancsokat. (Lásd erről Szász Béla, Minden kényszer nélkül című emlékirását.) A fő gazdasági-ideológiai feladatokat természetesen maga a "nagy tanítvány", Rákosi vállalta magára, maga mögött tudván immár a szétvert egykori koalíciós pártok prominens tagjai ellen, továbbá "Rajk és társai" ellen, továbbá "Pálffy, Súlyom és más honvéd főtisztok" el-

len lefolytatott gyilkos kirakat-pereket, maga mögött tudván a Mindszenty-pert, a Standard-pert, a MAORT-pert, s más tucatnyi, "osztályharcos" - halálos ítéletekkel teli - pert, ahol jómaga (ti. maga Rákosi) diktálta a vészbíráknak és ügyészeknek a totálisan koholt vádakat. Gerő Ernő szintén az ideológiai - néha már-már a gazdaságot is érintő... - problémák megoldásával volt lekötvé, maradt tehát "csak" az esztétika a szintén Moszkvából hazatért Révai Józsefnek és Kun Béla egykori, "legendás, tizenkilences" Népbiztosának, Lukács Györgynek: kimerítő párt- és munkásmozgalmi feladatokat, amit e két nagytudású férfiú, - hiszen lenini, sőt, sztálini "útmutatás" könnyítette, különben keserves és kemény munkájukat, el kell ismernünk, tökéletesen el is végezett, jóllehet nem akármilyen ellenfelük volt: "a szemiatizmusban, olykor effektív üres formalizmusban, kispolgári világfelfogásban tévelygő, ott csak a maga kifejezését keresgélő" magyar írók sokasága... Merthát nem mindenki írt azért olyan, a maguk aktualitásában is - akkor - remekműként számon tartandó könyveket, mint például Szabó Pál Csendélet a géppálmáson, (Új Magyar Elbeszélések, Országos Béketanács, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. - Csak szomorúan vetem közbe, hogy Szabó Pál e hitvány, lakáji, hazug kisregényét - nyilván presszióra... - maga Ferenczy Béni illusztrálta...)

2.

Az egész magyar irodalom időszerű kérdéseit oly igen előremutatón tisztázó és ezen közben új távlatokat nyitó vitát Révai József vezényelte - például közbeszólásaival, derűs megjegyzéseivel, melyek vastapsot váltottak ki a jelenlévő írók lelkes körében -, és ugyan-csak ő, Révai összegezte, zord zárszóban ő "emelte szintézisbe", ő "integrálta" a szocialista realizmus párt-princípiumainak - ma már döglöttnek, ijesztőnek ható dogmáival -, azok valamennyi, úthengerszerűen elnyomó

és siváran demagóg fogalom-kellékeivel az egész vitát, a Gimes-téziseket, az úgynevezett "Déry-kérdést", az "irodalmi klikkek" kibontakozást gátló "átmeneti jelenlétét irodalmunkban", a "polgári ideológia jelenségeit irodalmunkban", "a polgári befolyás gyökereit...", és természetesen ő maga, Révai József értékelte 1. a Gimes-téziseket, 2. a "Déry-kérdés"-t, 3. az egyes, igen bátorlalan, zavart, tanácstalan hozzászólásokat az írók részéről, bár némelyiket azért egy-egy "elvi síkon helyes" meglátásáért olykor meg is dicsérte... 4. és végül: ő maga, Révai József értékelte a tulajdon értékelését, vagyis Révai József zárszavát... Ezt a könyvet – hiszen több új nemzedék nőtt fel azóta, holmi múltbeli tájékozódás, mementó, ideológiai "delejtű" céljából – ki kellene adni újra, most: 1991-ben! Ott, azon a rémes vitán, mely az ő regényéről folyt, a Révai-Gimes-Lukács irányította parforce attaque-kal szemközt, maga a tetemre hívott auctor, Déry Tibor megkísérli megvédelmezni regényének bizonyos fejezeteit, amelyekben – Révai József szerint – nem eléggé markánsan, nem a valóságnak megfelelően ábrázolta az illegális kommunista mozgalom jelentőségét... Sőt, Déry ígéretet tesz arra is, hogy néhány "nagyobb jelenetet" készül még írni – a már kész regényébe, a most, frissen kapott Párt-útmutatások szerint, sőt arra nézve is ígéretet tesz, hogy a tervezett további köteteken (hál' Istennek, hogy azokat már meg nem írta...!) majd körületekintőbben, mélyebben fogja ábrázolni, elevenebben, és "elvhűbben"(!) fogja megjeleníteni a Párt jelentőségét, kimenekítve ezzel regényhőseit a polgári individualizmus mocsarából, kivezetve őket a "kispolgári befolyások zsákutcájából". Déry Tibor sokkal inkább úgy viselkedett a Révai-Lukács féle "irodalmi ítélőszék" – hogy ne mondjam: esztétikai direktórium – előtt, mint Galileo Galilei az egyházi vészbírák előtt, mintsem Giordano Bruno, aki nem alkudott. (Természetesen a fenti hasonlaltal még csak távolról sem szeretném azt a

látszatot kelteni az olvasóban, mintha én Déry Tibort az irodalom olyan páratlan nagyságának tartanám, mint amilyen halhatatlan óriása volt a matematikának, a fizikának, a csillagászatnak Galilei, vagy a filozófiának a máglyán megégetett Giordano Bruno.)

3.

Az idézett, 1952-ben megjelent: *Vita irodalmunk helyzetéről* című "summázata" a magyar irodalomnak – a szocialista realizmus jegyében – valóban megérdemelne egy új, egy intő, mementó kiadást... Ám mégsem Déry Tibor ott és akkor élesen és "elvi alapon" megbírált regénye miatt, nem Gimes Miklós "tézisei", még csak nem is az önnön mélyenszántó értékelését ugyanő és éppoly mélyenszántóan értékelő Révai József miatt, hanem Kun Béla egykori tizenkilences Népbiztosának, a későbbi bécsi, majd moszkvai emigránsnak, Lukács Györgynek az ugyanebben a könyvben megjelent hozzászólása miatt: *"Fő vonalában egyetértek Gimes elvtárs téziseivel, helyesen emelte ki gyengeségeink társadalmi és irodalmi okait. Most csak egy kérdést szeretnék felvetni, mégpedig nem polemikusan, hanem kiegészítésképpen. Gimes elvtárs téziseiből szinte teljesen hiányzik annak a nagyjelentőségű vitának az irodalmi életbe való bevitele, amely idén tavasszal a Szovjetunióban folyt a konfliktus nélküli drámáról. Szerintem ez a vita messze túlmutat a dramaturgia kérdésein. A szovjet írók tekintélyes része nem értette meg, hogy a szocializmus felszámolta a társadalom ellentéteiben, ellentmondásokban való mozgásának antagonisztikus jellegét – az antagonisztikus szót alá szeretném húzni –, amely az osztálytársadalmi fejlődést jellemezte."* Később Lukács György a Pravda "egyik nagyjelentőségű" írásából idéz: *"A drámai irodalom elmáradásának leküzdéséről"*. (Különben ezt az út-törő és útmutató írást – szó szerint a Pravda után – külön könyvben adta ki a Szikra

Könyvkiadó, 1952-ben!) Hozzászólásában Lukács György mindezek után többször is idéz Sztálintól, Révai Józseftől, sőt: *Schönherz Zoltántól*, majd visszatérve az óriásokhoz, Lenintől, továbbá: a Marx & Engels, *Művészetéről, irodalomról* című, Szikra-kiadású, 1950-ben megjelent, kapitális útmutatásokkal teli könyvből is idéz Lukács, majd újra Sztálintól, (cítátlumok szériájáról van szó, ha Sztálin neve fölmerül, márpedig igen gyakran merül föl..., de már-már oly kontextusban, amelyet a "plebs", a profanum vulgus, de még az ott jelenlévő írástudók egyike sem érthetett meg), azután *Ady, Babits* – sőt: Dózsa György –, valamint a *Hunyadiak* érintésével: Lukács György mintegy vissza-ível a "Déry-komplexumhoz" és azt bizony "somásan" elintézi, nem is egy ki-kiragadott mozzanatot, szereplőt említve Déry regényéből. Végül, így inti Déryt Lukács György: "*Véleményem szerint Déry elvtárs önkritikájában sok elismerendő van. (...) Ha Déry elvtárs komoly önkritikát akar gyakorolni, olyant...*" Nos, "milyen önkritikát" javasol Lukács György Dérynek? Röviden: semmilyen. Egyszerűen beleszól a regény szereplőinek, fő- és mellékalakjainak sors-alakításába! Eképpen például: "*Még Júliánál is feltűnőbb a hiba Eszter alakjában, akinél a Horthy-mocsárnak az a jelképe, amit ez a nő reprezentál, elvész a szimpatikusan ábrázolt és vonzónak feltüntetett vonások sűrűjében.*" Vagy, ugyanabban a felszólalásban, eképpen nyomatékosítja az addig mondottakat Lukács György: "*Déry önkritikájáról maga mondja, hogy az nincs lezárva és még folytatni fogja. Remélem, hogy a vitán való gondolkodás, a saját magán való gondolkodást tovább viszi. Ebben az esetben lehetőség nyílik arra, hogy a regény folytatása magasabb eszmei színvonalon jöjjön létre. (...) Ha ez sikerül, nagy lépést fog jelenteni Déry fejlődésében.*" Ezt kisvártatva egy újabb rövid idézet követi Révaitól... Dehát nem is ez a lényeg! Idézzük még egyszer ezt az abszurd Lukács-idézetet az 1952 tavaszán, a Szovjet-

unióban folyt és a "dramaturgia kérdéseinek messze túlmutató vitából": tudniillik a *konfliktus nélküli drámáról!* Melynek jelentőségét, Lukács szerint oly sok szovjet író még csak fel se fogta... *Mihail Bulgakov* foroghattott moszkvai sírjában... Ő már csak - akár Büchner, Kleist, akár Strindberg, Ibsen, akár A. Miller és még oly sok drámaíró - ha nem is vakon, de világtalanul - megmaradt a konfliktusokból - ugyan mi másból is?! - építkező, sőt, olykor-olykor antagonisztikus ellentmondásokat hordozó drámánál. És mondta és leírta a fentieket - "konfliktus nélküli dráma"! - az a Lukács György, aki Ifjúkori Műveiben (1902-1918) -Magvető Kiadó, 1977- fényes tanulmányok, felfedezés-értékű kritikák egész sorában a színháznak, a drámaírás elméletének szentelte, *nem felületes* figyelmét: írt Ibsen-darabokról, írt Hauptmannról (Hauptmannról többször is), írt Hevesi Sándornak a színjátszás és az előadás művészetét közelítő "teorémiáiról", írt Lukács az angol lírikusok drámáiról, továbbá értekezett - ifjúkorában... - "A nem-tragikus dráma problémáiról", vagy olyan tanulmányok sorát írta, mint a "Shakespeare és a modern dráma", írt Strindbergéről, ismételten Ibsenről is, általában és meglehetősen "magas lóról": írt Babits Mihálynak, "Egypár szó a dráma formájáról", eközben egekbe emelte Balázs Bélát, költőként is, drámaíróként is (hiába, tény, hogy Lukács eléggé fiatalon kezdett el tévedni komoly dolgokban és hát a Balázs Bélával, annak "nagyságával" kapcsolatos jóslata - magabiztos jövődöleése - enyhén szólva nem igazolódott...) De írt Lukács György (- ifjúkorában, még a "kommün", még Kun Béla és forradalmi elvtársainak "eljövetele" előtt, sokat idézve Hegel és Kant esztétikai vonatkozású elemzéseiből - elvégre Lukács Heidelbergben tanult... -, mely idézetek azután elmaradtak az 1952-ben Révai elvtárs oltalmazó oldalán kifejtett, és Sztálin-idézetektől hemzsegető hozzászólásából-) a "román" esztétikájával összefüggésben további

tanulmányokat *"a nem-tragikus dráma formájának metafizikai megalapozásáról*. Nota bene: *Madách Imre drámáiról nem írt*, legalábbis ifjúkorában nem... Annál többet *tett* viszont (–Révai Józseffel, Horváth Mártonnal (akit különben Lukács aligha tartott sokra... éspedig joggal) és a magyar Nagyalföldön termő-nemtermő gyapotföldek, narancsligetek valamint a Sztálinváros-i vasmű és más nagy létesítmények között lázas lendülettel, fáradhatatlanul ingázó pártfőtitkár, Rákosi Mátyással is "konzultálva" – ha annak erre szabad "munkaperce" adódott, nos, biztosan nem sok...–) azért, hogy Madách remekművét, AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT ne játsszák a színházak... Miért ne? Lukács érvei: Goethe Faustjának gyöngye utánérzése... továbbá: mélységesen pesszimista mű, különösen, ami a TIZENKETEDIK SZÍN-t, az úgynevezett "falanszter"-jelenetet illeti, az kifejezetten szocializmus-ellenes, kiúttalan, perspektívátlan, ahol:

*"... Nincs élet, nincs egyéniség
Mely mesterén túljárna semmi miben.
Hol leljen tért erő és gondolat,
Bebizonyítani égi származását?"*

Sokáig nem is tűzték műsorra Madách Tragédiáját. Helyette? Nos, ott volt az operett: a viharkabátban ingázó munkásosztály, a békekölcsönt (kötelezően!) jegyző nép, a beszolgáltatástól túlterhelt parasztság: *Honthy Hannával együtt ugrott be a nagybőgőbe...* Bár azt mégsem hiszem, hogy maga Lukács György különösebben rajongott volna a Csárdáskirálynőért vagy a Mária Főhadnagyért, ám – ha szóltanul is – áldását adta a Csárdáskirálynőre, a Tragédia helyett. És, amíg száműzetésbe nem kergették: nagyságos *Karády Katalin* is énekelte – már nem azt a híres dalt: *"Kívül a kaszárnyán, kint a kapunál... az őrség trombitál..."* hanem az új "nótát": *"A gyár, a gyár, ahol a munka vár..."*

II.

1.

És akkor kicsoda fordulat következik! A Magyar Helikon Könyvkiadó – 1960-ban, tehát amikor még folytak a megtorlások, sőt, bizonyos információk szerint 1961-ben is végeztek még ki kötél által olyan embereket, akik harcoltak 1956-ban! – díszkiadásban, gyönyörű, nagyformátumú könyvben, Zichy Mihály rajzaival illusztrálva: kiadja Madách nagy művét! AZ EMBER TRAGÉDIÁJA, tehát tetszhalálából ismét színpadi, könyvbeli életre kel! De ki írja a Madách-díszkiadáshoz az elemző utószót, amelyben különös elmélyültséggel analizálja éppen a Tizenketedik Színt, vagyis a "szocializmus-ellenes" falanszter-jelenetet? Nem más, mint maga Révai József írja az 1960-ban megjelent Madách-műhöz az utószót: *"...U alakra épült nagyszerű falanszter udvara. A két szárny földszintje nyílt oszlopos csarnokot képez. A*

jobboldali csarnokban mozgásban lévő kerekesszékek között munkások foglalkoznak. A baloldaliban a legkülönbözőbb természettudományi tárgyak, mechanikai eszközök, csillagászati, kémiai műszerek s egyéb különösségek múzeumában egy tudós működik. Mindnyájan a falanszterhez tartozók – egyenlően vannak öltözve." Anélkül, hogy Madách Tragédiájának Falanszter-jelenetéből, Lucifer–Ádám–Tudós–Aggastyán–Plátó–Michel–Angelo–Luther–Cassius–Ádám–és–Éva párbeszédeiből vagy monológjaikból idéznénk itt a híres, ismert mondatokat, a kérdéseket, a válaszokat, egy dolgot biztosan leírhatunk: Plátón az *Állam* című utópiája óta, *Morus Utópiája*, *Campanella Napállama*, *Fourier Falansztere* és más, lényegüket tekintve Utópiáknak, Falansztereknek felfogható művek sorában, mint például Mozart *Varázsfuvolája*, vagy Nietzsche *Zarathustrája* vagy akár

Orwell baljós művei, tény, hogy mindezen előbbiek között a Madách Falansztere a legvilágvégibb, a leg-édentől-fosztottabb, a legkihűltebb (–hidegebb és végzetében kiszámítottabb, mint Hermann Hesse Az üveggyöngy-játék című regényének Kasztília nevezetű tudósállama –) falanszter, mely tökéletesen kifejezi a nietzschei követelményt: *jogunkat az esztelenséghez*, még akkor is, ha ez Madáchnál éppen az ész révén valósul meg! "A munka modern apoteózisát a klasszikus görögség nem ismerte. Szinte megdöbbenő az a merev szigorúság, ahogy minden fizikai munkát a megvető "banausos" szóval bélyegeznek meg, ha ennek célja pénzkeresés vagy az élet fenntartása. Nem kivétel ez alól még az alkotó művész sem, ha fizikai munkát végez." – írja Szabó Árpád, Perikles és kora című könyvében. És Madáchnál, ama híres-hírhedt XII. Színben, a Falanszter-rémképben olvasható a következő kegyetlen párbeszéd:

Az AGGASTYÁN:

Rendellenül hagyád el műhelyed.

MICHEL-ANGELO (a madáchi, vagyis a korabeli magyar névírasmód szerint):

Igen, mert mindig széklábat csináltam

És azt is a leghitványabb alakra.

Soká könyörögtem, hagyják, módosltnom,

Engedték, hogy véssek rá holmi dlszt,

Nem engedték. Kívántam változásul

A széklábmódját, mindent hasztalan.

Megőrüléshez voltam már közel,

S ott hagytam a kint, ott a műhelyet.

Az AGGASTYÁN:

E rendbontásért a szobába még

S nem élvezed e szép meleg napot.

ÁDÁM:

Michel-Angelo, mily pokol lehet

Szűd istenének, hogy nem bír teremtni..."

2.

A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején olyan totális Torquemada-i szigorral tiltó-ítélkező Révai József: Az Ember Tragé-

diája 1960-ban megjelent díszkiadásához írt – (immár szinte minden arroganciáját mellőzve a "marxista esztétikának", a "szocialista realizmus" par excellence *optimista végkifejletet* "előíranyzó", osztályharcosan eszméletre-rázó-robbantó – ha nem megy: akkor arra bilincselő) – "elvileg" megalapozott "zár"- és utószavában már-már *porto franco*-t, esetünkben szellemi értelemben használva az eredetileg tengerészeti kifejezést: szabad kikötőt, sőt. "vámmentes kikötőt" ad Madáchnak, még-hozzá nem a régi, rigorózus, rideg Révai hangján, hanem: *postillon d'amour* – azaz a szerelmi postás gráciájával... – új erkölcsi paradigmát állítva fel épp oly önkényesen, mint amilyen önkényesen az ötvenes években Madách egyetemes pesszimizmusáról beszélt. 1960-ban immár bölcsőbb belátásra térvén, egyenesen valamiféle madáchi optimizmusról értekezik, ami – legyünk mi mindenesetre tárgyilagosaak – a valóságban, illetve a madáchi műben sohasem létezett... Mindez persze post festam, post festam... De az igazság kedvéért, legalább Lukács, ellentétben Révaival, Madáchról és művéről alkotott ítéletét meg-sohane-m-változtatta...

3.

"Hiú törekvés. Mert egyént sosem

Hozandsz érvényre a kor ellenében:

A kor folyam, mely visz, vagy elmerít,

Uzdója, nem vezére, az egyén. –"

"Fourier Charles, francia szocialista

(egy róla szóló régi szócikk nyomán, egy századmagyar enciklopédiából, korhű helyesírással), rajongó utópiák álmodója, egy képzeletbeli ország tervezője, híres világjobbító, kinek magasztos elvei szerint a társadalom csupa 12-1800 egyénből álló közösségekre osztandó be, majd ezek kiterjeszkednek az egész földkerekségre... lassankint..." Nos, Madách Imre, talán *sújtva* magyar mivoltától is, nem volt oly naív, mint Fourier

Károly (ismét a régi, múlt századi magyar enciklopédia helyesírása szerint írva a francia flagrans-enthusiasta futrológus nevét...), és noha műve európai, sőt, egyetemes "volume-ekkel" játszik (ha ugyan Madách egyáltalában játszott is valamivel, személyesen is sújtott sorsával és életével), "szögekkel-szö-

geznünk-le-kell" – legalább *entre nous* entendé... "szögeznünk" – ha már *keresztfa* nélkül is –: Madách Utópiája, Falansztere, bizony fagyosabb a fjordoknál, a zajló jégthatárnál, horizont-tükre rejtélyekből csinál játszva halálos játszótereket... jeges játszótereket, ahonnan azonban hiányoznak a *játékosok*...

III.

1.

Madách Tragédiája egyik fő műve a magyar *Európaiságnak* – iránytűje ennek a néhez "expedíciónak" – és az európai *Magyar-ságnak*! Félélmetes falansztere ijesztően időszerrű: miközben az emberiség túlnyomó többsége éhezik, a "fejlett – fogyasztói... – nyugati társadalmak ezer-és-ezer tonnaszáma őrzi mélyhűtött raktáraikban a húst, a vaját, műholdak százai keringenek Földkörüli pályán – legtöbbjük katonai kémhold... –, hihetetlen tempóban folyik a szuper-szakosított kutatótudomány (nota bene: elsősorban katonai célú kutatásokról van szó, és maximum másodsorban például egészségügyi vagy gyógyszervegyészeti kutatásokról...), a computer-civilizáció, az abszolút automatizáció, a robotok gyártása: újabb millióit "produkálja" a *munkanélküliségnek*, miközben egymás után robbannak ki az úgynevezett "lokális háborúk", drága fegyver-rendszereket emészte fel, hogy helyükbe még korszerűbb vadászbombázók, rakéták, harcokcsik, tengeralattjárók százai, ezrei épüljenek! Meglehet, nagyon is meglehet, hogy a XX. évszázad és a Krisztus születése utáni második évezred végén: a *madáchi falanszter* foglyai leszünk, miközben szabadságnak fogjuk nevezni fogságunkat.

2.

Falanszter – Phalanstère –, ez a neve annak a közös épületnek, amely az utópista Fourier rendszere szerint a *Phalange* vagy

Phalanx tagjait szigorú rendszabályok szerint összefogja. Ám a munka nem kötelező. Milyen a *fourieri* Falanszter? Hosszúkás, háromemeletes épület, hatalmas, egymásból nyíló udvar-terek sorával, melyeknek közepén nyernek elhelyezést a közös gyűlés- és étkezőtermek, tantermek, szemináriumi szobák, meditációra alkalmas üvegpavilonok, könyvtárak, színházak, kivilágítható szökőkutak, és a tökéletesen zajtalan műhelyek. Az egyik szárnyon nyernek elhelyezést a mégis némi zajjal együttjáró mesterségek műhelyei, a másik szárnyon vannak a gyermekszobák és az idegen látogatók vendégszobái. Az egész – nyilván a Colosseum és a Caracalla-termák méreteivel vetekedő... – házóriásan el- és szétszórva kapnak helyet a magánlakások, és pedig különböző nagyságban, jobb és kevésbé jó berendezéssel, közelben vannak az istállók, magtárak, raktárak, zöldséges- és gyümölcsös-kertek, továbbá a kocsiszínnek, valamint a tengerjáró hajók kikötésére is alkalmas rév... Mezők, legelők, ligetek környezik e virágzó helyet... A konyhák, a pincék: *közösek* ("communálisak"), nemkülönben *közös* a fűtés, valamint a világítás díja, és pedig azért, hogy a legkülönbözőbb munkák elvégzése épp úgy, mint a szükségletek kielégítése a lehető legolcsóbban történhessék. Természeti rendeltetés az, hogy az *egyén* a vágyait és ösztöneit teljes mértékben kielégíthesse, mivel – legalábbis Francois Marie Charles Fourier doktrínája szerint – csakis eképpen rombolható szét 1. az ipar őrlt versenyé, 2. a

kapitalizmus, mely a kisvállalkozókat "tömegsírba löki", 3. és végül: csak és kizárólag az ösztönök és vágyak kielégítése révén valósulhat meg az a 810 azaz: nyolcszázötvenbőz jellem, amely mindeddig elnyomatott mind az egyes egyéneknél, mind társult közösségeikben... Fourier szerint mindenki olyan munkát végezhet, amilyent éppen ő maga jónak lát... (Például Michel-Angelo-nak nem kell okvetlenül széklábat vagy ahelyett legalább széktámlát faragnia, mint Madách Falanszterében...) A falanszter legfőbb principiuma: a nevelés. A falanszterben megszűnik a családi élet, és a házasság úgyszintén fölöslegessé válik. Emlékezzünk Madách Falanszterének arra a mozzanatára, amikor Éva fölkiált:

*"Mit nékem a fagyasztó tudomány!
Bukjék, midőn a természet beszél."*

Később, amikor gyermekét elveszik, Éva ezzel a kiáltással esik össze:

"Oh, gyermekem!"

Ádám, bizonyos férfias - hogy ne mondjam: masculin melankóliával jegyzi meg:

*"Ne szánjatok. - Miénk
Ez örülés: mi józanságotokat
Nem irigyeljük. Hisz, mi a világon
Nagy és nemes volt, mind ily örülés,
Melynek higgadt gond korlátot nem ír."*

Fourier 1822-ben tette közzé utópisztikus munkáját: *Traité de l'association domestique-agricole* címen. E művet - Marx & Engels & Lenin súlyos kritikája ellenére: legalábbis bizonyos részleteiben Sztálin rémesen realizálta, már ami a közös konyhákat, közös wc-eket és az egymástól igencsak különböző méretű, még inkább "jó és kevésbé jó" lakásberendezéseket, továbbá a kötelezően közös ideológiai nevelést illeti...

3.

Tanulmányomat a Szikra kiadásában, 1952-ben megjelent: *Vita irodalmunk helyéről* című könyvvel kezdtem. Befejeztem is

egy korabeli kiadvánnyal (-ez is díszkiadás!, ezt is a Szikra Könyvkiadó adta ki, Budapesten, 1951-ben -) illik: MAGYARORSZÁG ÚJ ARCA

Ez is falanszter a maga borzalmas nemében: sztálini falanszter, amit a "nagy tanítvány" hozott létre, lázas munkával, a nagy sztálini életművet lakájhoz méltó lendülettel utánózva. Ezt a könyvet is ki kellene adni újra, a mai nemzedék okulására! A borítón "szoc-reál" dombornú ékeskedik: ifjú gyermek, hatalmas lobogórudat markolva halad az élen, mögötte öles termetű munkás lépdél, a munkás mögött daliás parasztember, vállán kéve, mögötte gyönyörű parasztleány, díszes, fodros szoknyában, fején hatalmas szüreti bőségtálat visz: benne szőlőfürtök, és más gyümölcsök... Aztán belelapozva e könyvbe: vörös alapon Lenin mellszobra aranylik ránk, Pátzay Pál Kossuth-díjas festőművészről... Következő lap: Rákosi Mátyás remekbe-retusált, mosolygós fényképe néz ránk... (A szóbanforgó könyvet különben a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusa alkalmából adták ki.) A könyvben cirka tíz-tizenöt olyan fénykép látható, mely mind Rákosit ábrázolja: hol parasztok, hol munkások, martinások, bányászok, máskor meg (noha ritkán...): az értelmiség, a tudósok, az akadémikusok körében... A feliratok: "A NÉPÉ A GYÁR!", "A NÉPÉ AZ ISKOLA!", "MINDEN HATALOM A DOLGOZÓ NÉPÉ!" Számos idézet Sztálintól, Rákositól, Gerő Emődtől, Farkas Mihálytól, akit kedélyesen elbeszélgetni látunk a Néphadsereg honvédei között... (Jóllehet Farkas Mihály soha nem is volt katonai!) Az egyik kép szörnyű emlékü kísérelő szövege: "Ratkó Anna textilmunkásnő, egészségügyi miniszter, első női miniszterünk." Azután a röpgyűlésekről készült fotók sora következik: "spontán" felvételek... Majd iparunk és mezőgazdaságunk - valóban utópiába illő - statisztikai grafikonjai következnek. Azután ismét hatalmas felvonulásokat, békéért tüntető munkásparaszt-tömegeket, kitüntetések,

továbbá sztahanovisták vállalásait (például a volt Weiss Mannfred, később Reichsmarschall Hermann Goeringről elnevezett, ezidő szerint [1951!] *Rákosi Mátyás Acél-Műekben...*), boldogan szántóvető-szüretelő parasztokat ábrázoló fényképek sora "Bikov szovjet sztahanovista, a magyar gyorsvágó esztergályosok tanítómestere...", "Panyin szovjet sztahanovista mozdonyvezető a ferencvárosi pályaudvaron magyar tanítványai között, 1950. február 22-én..." "Felajánlások Sztálin elvtárs 70. születésnapja méltó megünneplésére kezdeményezett munkaversenyben megszületett hazánkban a sztahanov-mozgalom..." "Dubjága szovjet sztahanovista szövőd a Kelenföldi Textilkombinátban Kapitány Sándorné Kossuth-díjas sztahanovista szövődőnek bemutatja munkamódszerét." És! Igen, mintha azelőtt a magyar köművesek nem tudtak volna falat húzni: "Pozsonyi Zoltán Kossuth-díjas sztahanovista

köműves szovjet falazási módszerre tanítja munkatársait." És látjuk a fotón a "szovjet falazási módszert..." Eszünkbe juthat akár RECSK is! Sem Platón *Államában*, sem Thomas Moore *Utópiájában*, sem Campanella *Napállamában* (jóllehet Campanella 26 évet töltött börtönben, jóval többet tehát, mint maga Rákosi...), sem Fourier Falanszterében, sem Madách Imre Falanszterében: nincsen börtön, nincsen RECSK, volt viszont igenis (és hozzá nem is egy...) RECSK: a Rákosi-"Falanszterben"... sőt, egész rendszere egyetlen Recsk, egyetlen kényszermunka-tábor volt, méltóképpen nagy tanítójához, Sztálinhoz – és még csak nem is "mutatis mutandis..." – Rákosi is *Gulág-szigetekké* "fejlesztette" Falanszterét, Európa szívében! A Rákosi-Recsk-Falansztert csak az 1956-ban megdördült fegyverek, a T-34-es nehéztan-
kok láncfalai elé dobott "Molotov-koktélok", kézigránátok rombolták porig!

Batta István

A széncsata történetéhez I.

A demokratizmus és a baloldal küzdelme Nógrád megyében (1935-1944)

Nógrád megyében az első világháború következményeként nagy változások és váratlan hatások következnek be. Az akkori ország közepén fekvő megye hirtelen az ország határára szorul. Mi több, a ketté szelt megye befogadója és szemtanúja is a Felvidékről menekülő magyarok kínlődásának. Nógrádban a nemzeti katasztrófa naponta megélt valóság. Érzékenyebb a hazafias szólamokra, a politikai radikalizmusra, a pillanatnyi hatalom viszont – az országhatár miatt is – éberebb, jobban vigyáz a rendre, kényesebb a társadalom "békéjére".

A trianoni békeszerződéssel a megye ipara és elsősorban szénbányászata új feltételek közé kerül. A már hanyatlóban lévő szénbányászat, kisebb bányák fenntartásával, újak nyitásával, a szállítás korszerűsítésével, a szén osztályozásával új korszakot kezd az energiában szegény országban. A bányaipar kis létszámú, kolonizált tőzsgárda fenntartásával és nagy tömegű falun élő munkások foglalkoztatásával szerez szükséges munkaerőt. A megye bányaiiparában foglalkoztatottak nagy tömege; társadalmi, politikai körülményeik jelentős hatást gyakoroltak az 1945. után elindult változásokra is.

A nógrádi bányászság egyik sajátossága a társadalmi, politikai elzártság, elzárkózottság. Ez, az akkori társadalmi, települési viszonyokból is kövekezett. A két világháború között felnőtt nógrádi bányász-nemzedék és vezetői nem ismerhették meg a magyar baloldal törekvéseit. A munkásmozgalom eszménye, a szocializmus, mint politikai mozgalom nem tudott soraikban hitelesen és tömegesen elterjedni. A szocializmus elveit abszolutizálva,

leegyszerűsítve, sokan egyéni vágyaikhoz igazítva terjesztették, saját műveltségük szintjén értelmezték. A szocializmus eszméi, tehát hiteles források hiányában, a demokrácia gyakorló terepe nélkül terjednek. Az uralkodó réteg is "segített" abban, hogy az elégedetlenkedők, a hatalommal szembekerülő válogatás nélkül szocialistának minősüljenek. A nyilas mozgalom átmeneti sikereiben ez majd jelentős szerepet játszik. A fentiek miatt is az akkori középrétegek, az értelmiség távol tartja magát az ilyen szocializmus képtől.

A szocializmus torz felfogásának kedvezett továbbá a Horthy-rendszer is, a kommunről fennmaradt ismeretek, a szélsőjobboldali demagógia, a baloldali szervezetek hiánya, erőtlensége, valamint az MKP, az SZDP egymás elleni harca, az illegálitás, a rendkívül szűk nyilvánosság, stb.

A megye lakosságát tartósan foglalkoztatta Trianon és annak hatása. A munkásmozgalom két nagy áramlata: a demokratikus szocializmus és bolsevizmus, az ezekről folyó viták, álláspontok nem jutnak el a megye

mozgalmaiba. Az általam vizsgált korban a szociáldemokrata párt, a szakszervezet kiszorult a megye munkástársadalmának életéből.

A napi gazdasági, politikai küzdelmek, a párharcok nem közvetítették a baloldal valós, kiküzdött értékeit. Sőt a községekben a baloldali pártok nincsenek jelen, a sajtó pedig csak kevesekhez jut el. A bányászmozgalmak a gyári munkásságtól elszakítva, gyakran szembeállítva léteztek.

A bányászok egy része idényjellegű munkát végez, ősztől tavaszig bányász, nyáron a mezőgazdaságban keresi kenyerét. A falun élő bányász könnyebben ellenőrizhető, befolyásolható. A tőke- és kormányellenesség önmagában nem bizonyult jó iránytűnek a német nemzeti szocializmus és a nyilasmozgalmak fellendülése idején. A trianoni határok revíziója bénítólag hat a magyar progresszióra. A megyei bányászmozgalmakban is erősödik az uralkodó körök befolyása.

Az 1930-as évek második felében a mozgalmak új feltételek közé szorul. A fasizmus előretörése, a háborús konjunktúra, az életkörülmények javulása más igényeket, körülményeket alakít ki. A bányamunkásság mozgalmainak helyzetét jelzi, hogy a nyilasok által pártolt 1940. évi őszi bányász-sztrájknak a megyében politikai bázisa volt, hogy a Szovjetunió elleni háború éveiben sok bányász a szocializmust azonosítja a szovjet rendszerrel. A nógrádi bányászmozgalmak sajátossága, a radikalizmus, a háború éveiben terjed és megerősödik, egyértelműen "balra tart". Ezt a radikalizmust egy szűk csoport elkötelezettsége, messianisztikus hite, személyes bátorsága élteti, de a bányászok életviszonyai, összetartása, egyetértő támogatása ösztönzi. Ennek a radikalizmusnak új erőt ad az a felismerés, hogy a háborút az uralkodó osztály elveszíti. A radikalizmus a politikai kizárólagosságot, a "múlt teljes" eltörlését teszi mércéjévé. Az igazságosság

megteremtését a sérelmek orvoslását, a büntetéssel, a leszámolással azonosítja. Terjed az az illúzió, amely a "felelősök" megbüntetésétől automatikusan a társadalom bajainak orvoslását reméli. Ez a radikalizmus a felhalmozott sérelmek és a keletkező indulatok levezetésére nem is keresi a politikai, a jogi, a törvényes kereteket. Ebben a légkörben érthetjük meg, hogy az SZDP által 1942 után kiépített szervezetek, felkutatott munkásvezetők egy része 1945 után az MKP-hoz pártolt.

Az MKP felkarolja, ösztönzi a bányászmozgalmak radikalizmusát, mert a politikai fordulatokban az egyeduralomért folytatott harcában könnyen és jól tudja felhasználni. A hangzatos jelszavak az "egyszerű megoldások" gyorsan mozgósítanak, valósággal vakítanak, alkalmasak arra, hogy a bányauzeme-

Bódi Ildikó

Salgótarjánban születtem, Etesen nőttem fel, egy csodálatosan szép utcában, amit magasra nyúló gesztenyefák szegélyeztek. E fák alatt tízévesen arról álmodoztam, hogy író leszek. Az első füzetet, amire ráírtam: "REGÉNY", azóta is őrzöm, és céljaim között első helyen szerepel a húszéves álom megvalósítása.

Az emberi lélek, a gondolkodás, az élet rejtett oldala az, ami érdekel, és írásaimban ezt a megfoghatatlant próbálom bemutatni. Rohanó világunk nagy hajszájában félok, hogy elfeledkezzünk önmagunk "mélyére" nézni. Ez szerintem veszélyes játék. Ezért írok olykor rejtett értelmű novellákat.

A köpködő kobra című írásomban a kobra a sekélyes lélek jelképe, akit - mert ilyen - a gonosz felhasználhat céljaira.

Novelláimat pszichológiai sci-fi-nek nevezem.

ket egyetlen párt befolyása alá helyezték.

A bányászmozgalom radikalizmusa és e radikalizmus 1945. utáni kultusza a mozgalmat dezorientálja, megfosztva attól az igénytől, hogy tömegesen nevelje fel a képzett, a művelt, a kompromisszumokra kész munkásvezetőket. A bátorság, az elszántság, az "osztályharcosság" az egyén értéke, de a mozgalomnak ennél többel kell rendelkeznie. Az elzárkózásnak kedvez, hogy a termelőüzemek egymástól nagy távolságban, kis- és közepes települések közelében helyezkednek el. A széntelepek geológiai viszonyai nem teszik lehetővé a nagy kapacitású bányák kiépítését. A termelő üzemek létszáma alacsony (átlag 300 fő körüli),¹ a bányászok sok településen éltek. Egy 1940. évi jelentés szerint a 27 bányaiüzem dolgozói 70 községből és 38 bányat

telepről származtathatók.² A termelő-létszámhoz képest a műszaki értelmiség feltűnően alacsony, 2-3 százalék. Az adminisztratív létszámmal együtt 5-6 százalék körül van az "irodisták" aránya. A termelésnek ez a két emberi tényezője, ilyen körülmények között, még ha akarna sem tudna hatásosan egymásra találni.

A szakszervezetek tevékenységét szabályozó rendelkezések szerint helyi csoportokat 100 tag hozhatott létre. A Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének 1942-es adatai alapján mindössze 904 tagja volt, ami az iparág 70.000 dolgozóját alapul véve alig több mint 1 százalékos szervezettséget jelent.³

A nógrádi medencében 1936 után a szakszervezetnek nincsenek helyi csoportjai. A helyi csoportok a második világháború idején alakultak meg. Olyan jelentős bányásztelepüléseken mint Etes, Kazár, Karancslapujtő, Karancsalja, Nagybátöny, Zagypálfálva, csak 1943-ban alakulnak meg legálisan a szakszervezet helyi csoportjai. A Szakszervezet Salgótarjáni Alközpontja is csak 1943-ban jött létre.⁴

A szakszervezet kiépítésében kimagasló szerepe volt a Bányász-szakszervezet országos titkárnak, *Jellinek Ferenc*nek, aki az 1940. évi országos bányász-sztrájk idején ismeri fel, hogy a nyilas mozgalom milyen veszélyes játékot űz az elégedetlen, szervezetlen bányásztömegekkel. A korbéli hiteles adatok, tények azt bizonyítják, hogy a nógrádi szénmedencében a legális munkásmozgalom az 1935-1942 közötti években gyenge és szervezetlen. Az egyes bányászrétegek politikai hangulatát, kormány- és tökeellenes megnyilvánulásait, elkeseredett törekvéseit a legális munkásmozgalom meggyengülése miatt is - többféle politikai irányzat is formálja illetve kihasználja.

A Gömbös-kormány idején az SZDP és a szakszervezet érzékeny veszteségeket szen

A köpködő kobra

1.

A köpködő kobra unottan siklott a kígyóktól hemzsegető keskeny sziklautakon. A kirívóan csinos, és fiatal kígyó lányokat megbámulta, néhányukra rámosolygott. A többiekre ügyet sem vetett. Azok előtt viszont, akiken látszott, hogy hajlandók lennének szóbaelegyedni vele, azok előtt megpödrötte nemlétező hetyke bajsztát.

Ő is, mint a többi koros kígyótársa, a zsenge nemzedéket kedvelte. Azokat, akik még tapasztalatlanok voltak. A vele egykorú hölgyeket már nem lehetett átlátszó, minden nő fülebe suttogható, rongyossá kopott bókokkal elszédíteni. A serdülő nemzedék azonban így is izgalmasnak találta őt. Mellettük tündökölhetett és igazi férfinak érezhette magát, annak ellenére, hogy már régóta feledte, milyennek kell lennie egy igazi férfinak. Az sem csökkentette diadalérzetét, hogy tudta, ezek a fiatalok csak azért fogadják udvarlásait, mert legyezi a hiúságukat, hogy alig bújtak elő a tojásaikból és máris egy felnőtt kígyó udvarolja körül őket.

ved. A legális munkásmozgalmat a támadások, a szélső-jobboldali demagógia, a trianoni sokk, majd az "országgyarapítások" nehéz helyzetbe hozzák. Ehhez járul a KMP, amely éles harcot folytat a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ellen. A KMP, az egyes kommunista csoportok fellépései zavart és károkat okoznak a legális mozgalomnak: a hibás politikai alapállás, a tájékoztatatlanság miatt több alkalommal a Horthy-rendszer és a szélsőjobboldal kezére játszanak.

A kibontakozó háborús készülődés gazdasági fellendülést indukál, érezhetően javulnak a megélhetési körülmények. Az országban jól érezhető az életviszonyok, a politikai hangulat változása.

Ezek tükröződnek az SZDP 1939-es választási vereségében, a szélsőjobboldal általános előretörésében, a munkásmozgalomra gyakorolt hatásában. A szakszervezetek taglétszáma jelentősen csökken. A Bányamunkások Szakszervezetének taglétszáma erősen visszaesik. A rendszeres tagdíjat fizetők még a 200-as létszámot sem érték el. (Országos adat.⁵)

A legális munkásmozgalom ilyen arányú meggyengülése nehéz helyzetet teremt a magyar baloldal számára is. Különösen bonyolult helyzetbe kerülnek a haladó értelmiségiek, a német orientációt elutasítók, stb. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek meggyengülése szinte lehetetlenné teszi az MKP illegális tevékenységét. A tájékoztatói zavarral küzdő KMP, az illegális kommunista súlyos és értelmetlen áldozatokra kényszerülnek. Ilyen körülmények között a lázadók akkor is kommunista jelzőt kaphatnak, ha politikai színük nem vörös.

"Salgótarjában a munkásmozgalom erősen visszaesik, tíz éven át jelentősebb eseményei úgyszólván nincsenek."⁶ A harmincas évek második felében a nógrádi munkásmozgalom történetének legnagyobb válságát éli

át. Az elzárt, a kedvezőtlen feltételek között élő bányászok szinte teljesen magára marad, egyes körzetei, jelentős rétegei egymástól is elszigetelődnek. A bányász-szakszervezet a stagnálás és érdektelenség éveit után 1937-ben a megyében megszűnik. Ekkor a mintegy 6.000 bányász közül csak néhány száz tagja a szakszervezetnek. Az 1930-as évek végére nagy nemzedékváltás következik be a bányásztársadalomban is. A szociáldemokrata párt 1939-ben Nógrád megyében és Salgótarjában sem állít képviselőjelöltet, mert semmi esélyét nem látja a sikeres szereplésnek. 1938 után a salgótarjáni városi képviselőtestületnek nincs már egyetlen szociáldemokrata tagja sem. (1925-ben még 38 tagja volt.) A szociáldemokrata pártra, a szakszervezetre mért csapások hatását, a bányászmozgalmak álla-

A kobra – ellentétben szokásával – most nem foglalkozott a lányokkal. Fontosabb gondolatok kötötték le. A Sátánra gondolt, meg arra, hogy éveken át keményen dolgozott, tanulmányozta az emberek megrontásának módjait, de a legmerészebb álmában sem merte azt képzelni, hogy ennek jutalamául egy napon, a Sátán találkozóra hívja.

Már besötétedett. Egyre több kígyó nyüzsgött az utcákon. A köpködő kobra most, a megköthető előnyös üzletekre sem gondolt. Határozottan haladt a külváros felé, ahol már teremlett lélek sem jár, és ahol majd találkozik a világi gonoszság irányítójával. Eszébe jutott a felesége. Sejtette, hogy ezidőtájt néz másodszor a faliorára, egyre növekvő dühvel, mert ő, a férje megint késik.

Persze hogy nem szólt neki! Az asszonyokban nem lehet megbízni! Vagy nem hitte volna el, vagy szétkürtöli e fontos, és megtisztelő találkozást a szomszédoknak. Nem érdekelte őt most sem az asszony, sem a tény, hogy néhány nap múltán itt a fészekkészítés ideje, és asszonya majd lerakja tojásait.

Alig hagyta el a város fényeit, a zsivalyt, egyszerűen ott állt előtte. Hatalmas patáival csaknem rálépett, a feje pedig olyan volt, mint az övé.

A kobra megtorpant. Nagyon lassan – nem árt

potát mutatja, hogy a kormánypárt vállalkozik (vállalkozhat!!!) a munkások érdekeinek képviseletére. Egyes helyeken a bérharcok a Magyar Élet Pártja támogatásával érnek el eredményt.⁷ Ez a tény a legszemléletesebb módon mutatja, hogy a tárgyalati időszakban mennyire elgyengült, visszamaradott Nógrád megye munkásmozgalma.

A Nyilaskeresztes Párt, mint a kormány ellenzéke látványosan "karolja fel" az SZDP befolyása alól kikerült, az önmaga érdekeinek védelmére képtelen nógrádi bányászok érdekeit. Rendezvényeik, sajtójuk élesen támadja a kormányt, időnként a nagytőkét is, fellép egyes munkáskövetelések mellett. Az 1939-es választások után látványos interpellációkkal "védelmezik a magyar munkás érdekeit". A

tolpéróba

az óvatosság! – felemelte testét a talajról, hogy jobban szemügyre vehesse a fölötte magasodó, gonosan villogó szemeket.

– Hát itt vagy!? – dörögte a Sátán gúnyosan. – Régóta figyellek! Makacsul sóvárogtál utánam. Bosszantó volt, nem mondom!

A kobrát előlőtte a méreg e gúnyos szavak hallatán. Ösztönösen, közte és a Sátán közötti távolságot kezdte méregetni. Azon töprengett, hogy vajon mérge – ha most kilövelné – elérné-e a Sátán szemét. De eszes volt, és hamar rádöbbsent, hogy a Sátánnal nem szabad kikezdenie, nemcsak mert nála erősebb, hanem azért sem, mert annak is kobra feje van, és ki tudja? Talán mérge sem más!

– Te nyomorult porbacsúszó! Te semmirekellő! – kiáltott le a Sátán. – Mit meg nem engednél magadnak?! Még hogy vak legyek?... De azért tetszel nekem! Látom, igazam volt, amikor úgy véltem, kellő gyűlölet és gonoszság lakik szíved helyén!

– Köszönöm, hogy felfigyeltél rám! – hálálkodott a kobra. – Remélni szem mertem, hogy egy napon majd méltányolod igyekezzetemet. Engedd meg, hogy szolgálj legyek!

– Megengedem! – vihogott a Sátán. – Ezért hívtalak! De azt megmondom, hogy ettől a pillanattól kezdve feltételek nélkül engedelmeskedned kell nekem!

magyar progresszió különböző irányzataival nem tudtak tartós politikai szövetségre lépni. A vázlatosan felsorolt tényeknek szerepük volt abban, hogy a szociáldemokrata párt befolyása, szervezeti ereje meggyengült. Nógrád megyében, a szénmedencében, ez a folyamat mélyebbre hatol, mint más bányavidékeken.

A magyar szociáldemokraták rendkívül nehéz helyzetben, tartósan kedvezőtlen feltételek között, tiszteletre méltó nemzeti értékeket alkottak. A Horthy-rendszer ellenséges légkörében szembeszálltak a látványos, sikereket felmutató, "diadalmasan" előretörő fasiszmissal. Olyan politikai rendszerben teszik ezt, amelynek államhatalma, hatalmon lévő pártjai, intézményei, ellenséggként állnak szembe a demokratizmussal, szocializmussal.

Az SZDP-nek úgy kell elhatárolódnia a szocializmus bolsevik változatától, hogy ezt az uralkodó hatalom ne fordíthassa a haladó mozgalmak ellen. Akkor kell ezt megtennie, amikor az európai munkásmozgalom bolsevik irányzata is látványosan tör előre, nemzetközi sikereket arat, katonai nagyhatalommá lép elő.

A szociáldemokrata pártnak ez a küzdelme, törekvése az 1935-1942-es években a szervezetlen megyei bányászmozgalmakban nem tudatosulhat. Az 1939-es választások, a politikai nyomások, a manipuláció ellenére is túrközték az országban végbement, a kikényszerített változásokat. A nyilaskeresztes párt országosan a szavazatok 25 százalékát szerezte meg. Az országos átlagnál nagyobb arányú sikert értek el több bányavidéken. Így pl. Pécsen, Tatabányán, Salgótarjánban. Nógrád megyében kiemelkedően szerepeltek: a szavazatok több mint 36 százalékát szereztek meg. A szavazatok arányában Nógrádban a párt második lett.

Az 1939-es választásokon egyetlen baloldali pártként a kisgazdák indultak, 12 százalékos eredményt értek el.

A Nyilaskeresztes Párt 1939-es választások előtti taglétszámát több korabeli forrás Nógrád megyében kb. 5.000 főre becsüli. A párt a rétsági járásban megelőzte a kormánypártot, és mandátumhoz jutott. A salgótarjáni választókerületben erős ellenfelekkel szemben megszerezte a szavazatok több mint 31 százalékát. A lajstromos választókerület pótképviselő helyeinek a fele jutott a nyilasoknak. A szélsőjobboldal előretörésének sok oka van. A legfontosabb a Szociáldemokrata Párt befolyásának csökkenése, a legális munkásmozgalom meggyengülése, elsősorban a falun élő munkások között. Következménye, hogy jelentős munkásrétegek a nyilaspártot, a tőke és a tőkés rend ellenségének gondolva hamis útra tévednek. A kiábránduláshoz hosszú évekre lesz majd szükség, a morális megítélés az, hogy "nyilasok voltak", viszont egy életre szól. A megye történetírásának az eddigieknél mélyebben kell ezzel a "homályos folttal" foglalkozni.

A nyilaspárt felismerte, hogy a meggyengített szociáldemokrata párt az érdekképviselő nélkül maradt munkáság új lehetőséget nyújthat számára. Az uralkodó körökben is ismert, hogy a nógrádi bányászok helyzete, körülményei az iparágban a legrosszabb, hogy ez a tendencia évek óta tart, súlyos sérelmeket halmozott fel, és örökölt át a bányászok között. Borsod megye főispánja egy 1940-ben kelt titkos jelentésben írja a kormánynak: "...a munkásság jövedelmét 12-20 százalékkal emelni kell, mert a salgótarjáni szénmedence munkásai ennyivel keresnek kevesebbet, mint a szomszédos vármegyék ipari területeinek munkássága".⁸

A Nyilaskeresztes Párt 1940 őszén a lapangó kormányválság idején elhatározza, hogy a bányászok elégedetlenségét felhasználva olyan belpolitikai válságot hoz létre, amely a szélsőjobboldal hatalomra jutását eredményezi. Ehhez a külpolitikai fejleményeket is kedvezőnek gondolták.

Budapesten 1940 szeptember 1-én titokban 120 bányász részvételével országos bányáskongresszust rendeztek a nyilasok. A kongresszuson az Esztergom megyei, a salgótarjáni és a pécsi küldöttek voltak a hangadók. A dorogi küldöttek javaslatára 30 százalékos béremelést követelő memorandumot állítottak össze. A kongresszust vezető *Gruber Lajos* nyilas országgyűlési képviselő bejelentette, hogy a memorandum munkásküldöttség adja át az ipari miniszternek.⁹

A kongresszus után fokozott erővel, a nyilaspárt rendelkezésére álló valamennyi eszközzel, folytatódott a bányamunkások körében az elégedetlenség szítása, a nyilaspárt népszerűsítése, a sztrájk előkészítése, a tagtöborzás. A nyilas propaganda a rosszul fizetett - saját politikai- és érdekképviselői szervek

– Rendelkezz vele! – hajlongott a kobra.

– Szükségem van a gonosz lelkedre! Csak egy hónagra. Túlságosan nagy most a nyugalom, és sok a jószág az emberek között. Igazán kellene már egy kis felfordulás! Jó tervem van!

– A le...hel...kem? – hebegte a kobra. – De hogy képezed?

– Nem kell berezeln! Nem a halálotat akarom! Hozok én a te lelked helyett egy emberit. A tiédet meg egy emberi testbe helyezem.

– Én...? Engem? – hülledezett a kobra. – De hogyan tudnék én úgy élni, mint egy ember? Túl sokat kérsz tőlem!

– Elhallgass, átkozott! Ne merészelj ellenkezni! – üvöltötte a Sátán. – Eltaposlak! Egyébként jobb sorod lesz, mint most, ezt garantálom!

A kobra jobbnak látta, ha nem makacskodik. Úgy gondolta, valahogy majd csak elviseli azt a néhány hetet, és ha mindent megtesz, a Sátán bizonnyára gazdagon megjutalmazza... – A Sátán gúnyos röhögése térítette vissza a valóságba.

– Látod! Ezt már szeretem! No, várj itt egy csöppet! – szólt le nyájasan és a következő pillanatban hűlt helye volt.

A kobra még néhány percig ágaskodva állt és csak azután ereszkedett a talajra. Ha nem fárad el oly nagyon, azt hitte volna, az egész csak egy

nélküli - nógrádi bányászok között különösen hatásosnak bizonyult. Valós és régóta fájó sérelmeket tárt fel. A politikai élettől elzárt, a mozgalomtól távoltartott bányászok hirtelen azt érezték, hogy van, aki törődik velük.

A mátranováki bányakörzetben 1940. szeptember 8-án az 1.200 bányászhoz rövid idő alatt a nógrádi medence mintegy 4.000 munkása csatlakozott. A sztrájkolók a fizetések emelését, a szénjárandóság növelését, a munkafeltételek javítását és jobb élelmszerellátást követeltek. Ez a sztrájk 72 órán belül főként helyi intézkedésekkel, engedményekkel fejeződött be. A megmozdulás megnövelte a közreműködő nyilaspárt tekintélyét. A Teleki-kormány felismerve a nyilas mesterkedések céljait, a bányászok bérének emelését határozta el, de rosszul mérte fel a bányá-

rossz álmom. Nem képzelte, hogy a Sátán ilyen óriási dolgot követel majd tőle. Mert ugyebár az is más, ha azt parancsolja, hogy törje össze a kígyók tojásait, vagy gyilkoljon állatokat, esetleg méreggel fröcsköljön le embereket! De hogy a lelkét cserélje ki! ...? És mit fog szólni az asszony, ha észreveszi? És mi lesz, ha az emberek jönnek rá? Nem töprenghetett tovább, mert a Sátán visszatért. Száz kezét növesztett, mert csak így tudta biztosan tartani a kétségbeesetten hadakozó emberi lelket.

Szó nélkül kivette a kobra lelkét, s az élettelen-né váló kígyótestbe belegyömöszölte a vergődő emberit.

2.

A kobra jobban dolgozott új, szokatlan környezetben, mint ahogy azt maga, vagy a Sátán előre elképzelte. Teljesen elvakította széptevéseivel, ügyesen előadott hazugságaival az embereket. A város rendőrei nem győzték begyűjteni a rendbontó fiatalokat sem, amíg a kobra a városban élt. De ezek csak az első lépései voltak. Három hét leforgása alatt két gyártulajdonost is koldusbotra juttatott, mindkettő bedőlt Nick hamis információinak. A siker csúcspontja az volt, amikor mindkettő

szok hangulatát, elszántságát, a nyilaskeresztes párt iránt ugrásszerűen megnőtt reményeket, illúziókat. 1940 október 7-én bejelentették, hogy a béremelés 7 százalékos lesz.

A felfokozott hangulatban a bányászok elutasították ezt a béremelést és 1940. október 8-án elsőként az országban az etesi Frigyesakna bányászai sztrájkba léptek. A mozgalom vezetője *Faragona József* munkásvezető lett. 1943-ban a zagyvapálfalvai szakszervezeti csoport helyi vezetőinek egyike.¹⁰

A Frigyesakna sztrájkját még azon a napon követték a szénmedence összes bányái. A mozgalom országosan is gyorsan terjedt, október 14-én leálltak a dorogi, tatabányai és pécsi szénmedencék munkásai. A Nógrádban kezdődő országos megmozdulásban a hivatalos statisztika szerint 16 bányatársulat és 31.219 munkás vett részt. Tartani lehetett attól, hogy a sztrájk más iparágakra is áttérjed. A mozgalom csapást mért a hadiüzemek katonai rendjére, megnövelte a munkásság önbi-zalmát.

A kormány a mozgalmat elsősorban erőszak alkalmazásával, katonai erővel akarta letömi. Valóságos hadmozdulatok folytak, katonai alakulatok vonultak fel, százával vettek őrizetbe embereket és sokakat katonai behívóval vittek el. A katonai erőszakkal a kormány egyszerre figyelmezteti a nyilaspártot, a szélsőjobbaldalt és a munkásmozgalmat is. Ekkor azonban a Horthy-rendszerben példátlan eset történt. A Salgótarjánba kirendelt két tábornok – *Barabás Emil* altábornagy és *Bántay Alfréd* vezérőrmagy – a megtorló intézkedések teljesítése közben a munkásköveteléseket jogosnak ismeri el. Az egyik értekezleten Barabás altábornagy egy kezében lévő cédu-lárról fizetési adatokat olvasott fel. Elmondta, hat bányászt hallgatott ki, akiknek napi keresete 2-4,33 pengőt tett ki. Ő megállapította, ezek családos emberek és fizetésük a létminimumot sem éri el. Ezután személy szerint aposztrofálta Schmidt vezérigazgató-helyet-

test és megkérdezte tőle, vajon ő meg tudna-e élni havi 66 pengőből? Kijelentette, bár őt teljhatalmúnak küldte ki a kormány, ő nem lesz hajlandó a munkásság elnyomásához segídekzet nyújtani, legfeljebb elcsapják. Véleménye szerint nem politikai harcról, hanem bérmozgalomról van szó, amelyet úgy lehet megszüntetni, ha a társulat ad valamit a munkásoknak. Álláspontjához csatlakoztak a vezérkar kérelmező képviselői is.¹¹

A tábornokok ilyen állásfoglalása kedvezett a sztrájkmozgalomnak, mert az erőszak alkalmazása mellett más megoldásokat is szorgalmazott. Az állásfoglalás kedvező volt a nyilaspártnak is, mert az ország nyilvánossága előtt elleplezhette hatalmi törekvéseit, azt a látszatot keltette, hogy önzetlenül állt a bányászok mellé. A kormány azonban ismerte a nyilasok igazi szándékait. Fenygetéssel, kemény intézkedések kilátásba helyezésével, zsarolással a Nyilaskeresztes Párt vezetését meghátrálásra kényszerítette, amely október 20-a után elhatározta magát az általa kirobbantott és szított sztrájkoktól. A nyilaspárt nyilvánosan is megtagadott minden támogatást a sztrájkoló bányászoktól.

A bányatársulatok így is engedelményekre, 10-17 százalékos béremelésre kényszerültek. Segélyeket folyósítottak, javították az ellátást, nagyobb figyelmet fordítottak a munkakörülményekre.

A Szociáldemokrata Párt és a bányász szakszervezet az események során nehéz, kényes helyzetbe került. Nem tagadhatta a munkások gazdasági, szociális követeléseinek jogosságát, de látta a mozgalom mögött álló fasiszta fondorlatokat is. Ha ebben a helyzetben a bányászok mellé áll, akaratlanul is a szélsőjobboldal kezére játszik, viszont nem támogathatta a nyilasok ellen fellépő és a bányászmozgalomra csapást mérő kormányt sem. A szociáldemokrata párt végül is helyes

megoldást talált, amely megfelelt a nagy áldozatokkal kialakított politikájának, és a valóságnak is. A kritikus napokban elhatározta magát a *politikai céloktól*. A bányász szakszervezet 1940 decemberében megtartott ülésén a következő határozatot fogadta el: "A Magyar Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége vezetősége és azok tagjai a leghatározottabban visszautasítanak minden olyan törekvést, amely a bányamunkások gazdasági helyzetének javítását célzó mozgalmát a bányamunkásság igazi érdekeivel ellenkező politikai célokra kívánja kihasználni" ... és minden közösséget megtagad azokkal, akik kimondott politikai célokból olyan cselekedetre bírták, amely a termelés menetét megzavarta.¹²

önkezével vetett véget életének. A mosószergyáros főbelötte magát, a hajógyáros meg felakasztotta magát.

Nick a nőket is sorra elcsábította, akiknek emiatt ment tönkre a házasságuk, életük. Nick felesége pedig az idegösszeomlás határán állt.

A Sátán lubickolt a gyönyörben. Rettenetesen élvezte a káoszt. A napok azonban gyorsan futottak és egyre közeledett az a határidő, amikor vissza kellett volna cserélnie a lelkeket. A kobra többször is kérlete, hagyjanak mindent úgy ahogy van, de a gonosznak óriási ötlete támadt.

A következő éjszaka, anélkül, hogy azt előre közölte volna a kobrával, visszacserélte a lelkeket.

3.

A cserét követő reggelén Nick a szokottnál is fáradtabban ébredt. Fájt a karja, zsibbadt volt a lába. Végtelen űrt érzett a testében és a lelke is mintha egy stadionban kóborolt volna.

Nehezen tápázkodott fel az ágyról, maga után húzva lábára tekeredett, izzadságtól nedves lepedőjét. A fürdőszobában a kád szélére ült és maga sem értette miért, de elsírta magát.

A Sátán térdét csapkodva vihogott.

Az illegális kommunista mozgalom is kényes helyzetben volt ekkor. A párt politikai irányváltása, az 1936-os feloszlatás, a sztálini leszámolások, a hazai letartóztatások, a szociáldemokrácia iránti ellenszenv, stb. megbénították, tájékozatlanná tették a pártot. A szénmedencében a magukat kommunistáknak vallók nagy része elszigetelt környezetben, szűk üzemi viszonyok között élő, a tájékozódástól elzárt ember. Kapcsolatuk más rétegekkel, a magyar baloldal erőivel nincs, soraikból szinte teljesen hiányzik az értelmiség. A párt külföldön élő vezetői és szervei a helyzetet nem ismerve a bányászsztrájkot a fennálló rend elleni, a "munkáshatalomért" fellépő mozgalomnak látják, a kommunista mozgalom fellendüléseként értékelik. Ezért a sztrájk egyoldalú pártolásával, a politikai szenvedélyek

szításával, a megegyezést elutasító állásfoglalásokkal nem tudták a bányászok igazi érdekeit képviselni. Álláspontjuk alkalmatlan volt a szélsőjobboldali mesterkedések leleplezésére.

Nagy leckét kaptak ezúttal a kormány és a polgárság erői is. Bebizonyosodott, hogy a legális munkásmozgalmat támadó politikájuk a szélsőjobboldali erőknek kedvezett. Nem kerülhetik el a szélsőjobboldal hatalomátvételét, ha engedik megsemmisíteni a legális munkásmozgalmat. A külpolitikai megfontolásokon túl bizonyára ez a felismerés is szerepet játszott abban, hogy az SZDP és a szak-szervezet legalitásukat a háború éveiben is megtarthatták.

(folytatása következő lapszámunkban)

Nicknek úgy fáj a háta és a melle, mintha tüvel szurkálták volna össze. Égett a teste, sajgott a lelke, amikor csöngettek. Szorongó szívvel, kiürült elmével, összetapadt gyomorral nyitott ajtót.

Abby Duella állt az ajtó előtt. Dirk Duella, a hajógyáros leánya. Nem szólt. Nicknek nem volt annyi ideje sem, hogy megjegyezjen. Abby azonnal lött, és Nick golyóval a szívében rogyott össze.

4.

– Roppantul élveztem ezeket a heteket – mondta a Sátán, de a kobra hiába tekergett, nem látott senkit maga körül. – Azért jöttem, hogy köszönetet mondjak és megjutalmazalak. Igazán büszke lehetsz magadra!

– Nem értelek – szólt a kobra. – Ha ennyire élvezted, miért nem hagytál az ember tesztében, bőrében? Akkor még többet isz tehettem volna!

A kobra csalódottan felsóhajtott és elnyúlt a földön.

– Vigyázz! – kiáltott ekkor váratlanul a kobra felesége, aki tojásain összetekeredve, a közelében feküdt.

A kobrának azonban már nem maradt ideje a menekülésre. Egyiptom szent madara, az Ibis, hosszú koplalás után végre jóllakott.

Jegyzetek

1. Lassan József: A Nógrádi Szénbányászat Felszabadulás utáni Műszaki Története, I. kötet 90. oldal
2. Szekeres József: Magyar Bányamunkásság Harcai 1934-1944, 176. oldal
3. Zágoni Ernő: A Magyar Kommunisták a Munkásegységért 1939-1942, Kossuth 1963, 56. oldal. Az adatok meglepőek, mert korábban nem használták fel, másrészt az emlékiratok, memoárok egyoldalúak. Az 1920-1935 közötti adatokat nem vizsgáltam.
4. Jakab Sándor: Nógrád megye gazdasági, társadalmi helyzete a felszabadulás idején Hadtörténeti közlemények 1967/4. szám 651. oldal. Kómár Gábor visszaemlékezése., Nógrádi Történeti Múzeum adattára. 1717-74.
5. Baloldali Összesítő 1939. május 19. Szekeres József: Magyar Bányamunkásság Harcai 1934-1944 167. oldal
6. Szekeres József idézett mű, 128. oldal
7. Uo: 128. oldal. 1939. június 6-án a Frigyes-aknán kitört sztrájkot Mocsáry Ödön kormánypárti képviselő közbenjárásával rendezik. Sőt a követeléseket más bányauzemek

is megkapták.

Zágoni Ernő: Magyar Kommunisták a Munkásegységért 1939-1942. 76-77. oldal

Nógrád megye története III. kötet 160-161. oldal.

A Nyilaskeresztes Párt megyei taglétszámát az 1939-es választások idején kb. 5000 főre becsülik.

8. Szekeres József: Magyar Bányamunkásság Harcai 1934-1944, 155. oldal.

9. Uo.: 171. oldal. A Nógrád megyei küldöttek személyére vonatkozó adatokat nem találtam.

10. Párttörténeti Intézet: A Bányász-szakszervezet iratai, 3/1940.

Szekeres József: az idézett mű 175. oldal. A nyilasok által szervezett bányászkongresszuson 30 százalékos béremelés követelésében állapodtak meg. Ez példátlanul magas!

11. Szekeres József: idézett mű 179-180. oldal

12. Magyar Vasmunkások lapja, 1940. dec. 15.

Lőrinczy István

Édenkerti intermezzo (részletek)*

I.

(...) – Amikor Ádámkáékat kiűztem a Paradisoból – kollegáim, a többi istenek – nekem estek. Hibáztatták szűk látókörűségem, önfejszködésem, s reformokat sürgettek a parlamentben, demokráciát, pluralizmust követeltek.

Na, ennek folyományaként aztán soha többé nem teremtettem embert...

De azért Ádámkáék utódai az elkövetkező hatszázezer év alatt még nagyon sok bosszúságot okoztak nekem, s elképzelhető, hogy majd ezután is sok borsot törnek az orrom alá...

II.

(...) Hajnalban így szóltam Évához: – Agyon akartam ütni a Kígyót, mert már nem bírom elviselni, hogy mindig megaláz engem...

– Ugyan, szívem – mondta Éva – tudod, hogy ki vagyunk neki szolgáltatva, ne csinálj olyan nagy ügyet ebből, édes... Csak azzal törődj, hogy élvezze engem, én meg téged...

– De te folyton sértegetsz engem a Kígyó előtt...

– Csak azért becsmérellek előtte, hogy ne árthasson nekünk, mert biztosan tudna ártani, ő mindent tud, nagyon... – Nagyot nyújtózkodott az asszony amikor ezt mondta, de akkor

már nem nyújtózkodott ekkorát, amikor megkapta tőlem azt a pofont, amely a legtávolabbi fáig repítette, az úgy hét méterre állhatott tőlünk.

Hát, valahogy így zajlott köztünk a házasság az Édenkertben. A többi már ismeretes a Bibliából... A Kígyó bosszút állt rajtam, bemószerolt az Úr előtt, megtörtént igaz, a bűnbeesés is, és mi ott álltunk már felöltöztetve a nagy semmiben... Most már tudtuk, hogy ez nem lesz jó... De én tudtam azt is, hogy az Éva nagy mellei, a mindig tüzelő öle az jó, nagyon, bár az Édenkert sem volt rossz, még így a Kígyóval közösködve sem...

III.

(...) Szégyelltük már meztelenségünket, hát faleveleket kötöttünk a nemiszervünk elé. Ekkor süvöltött az Úr hangja a kert fái fölött, Ádámot kereste. Sajnos az Úr megkérdezte, ki tudatta velünk, hogy meztelenek vagyunk... És azt is megkérdezte, hogy ki adott Ádámnak a tiltott fa gyümölcséből... Persze a férjcském rögtön beárult engem, közben a Kígyó lázasan integetett az Úr háta mögött, hogy szóljak, és mondjam, hogy ez nem igaz, hogy Ádám adta nekem az almát a jó és a rossz tudásának fájáról... Én azonban nem tudtam hazudni, megmondtam az Úrnak, hogy a Kígyó vezetett félre, azért ettem a tiltott gyümölcsből, és adtam a férjemnek is

* (Lőrinczy István közeljövőben megjelenő kisregényéből.)

belőle... Gondolhatni, hogy ezzel betettem magunk mögött az Édenkert kapuját.

Kizavart az Úr bennünket a dolce vitából, sőt, velem még külön is kilőtt, azzal, hogy a szülés fájdalmát is rámentálta, tisztára kiszúrásból, mert engem sosem bírt... Ádámot meg arra kényszerítette, hogy ezentúl melózzon, fáradsággal szerezze meg táplálékunkat a földön...

Mi a gyepe fekvő szűkültünk az Úr nagy szövegelése alatt, vagy két óra hosszat tartott, pizszokul be volt gerjedve a nagyfőnök... Fekve kellett maradnunk, amíg az Úr elkészítette ruhánkat, nekem szép kis bőrszoknyát fabrikált, Ádámkámnak meg herceg bőrzekét... Aztán ránk ordított az Úr, hogy takarodjunk...

Nem volt kecmec, menni kellett... A Kígyó is ráfázott ám a sompolygására, az Úr levettette vele azt a klassz szerelését, azontúl a földön csúszkálhatott és port kellett zabálnia, na, lőttek a sok madártojáspuncsna...

Én még visszaneéztem a földön lapuló Kígyóra, de Ádámka rémülten húzott maga után, kifelé a paradicsomból...

További dolgaink már szintén ismeretek...

IV.

(...) – Én, a Kígyó voltam az első, aki az Úr által megteremtett emberpárt megpillantottam.

Ádám, a férfi nem lett az esetem. Rendkívül darabos fickó volt, szeretett aludni, álmait részletesen elmesélte kis feleségének, aki az egészről semmit sem értett.

A csaj, az igen, az szuper volt...

Sajnos az Úr engem igen apróra méretezett, így a nőnek a válláig, a férfinak a derekáig értem...

Kedvemre való feladatot kaptam az Úrtól, amikor a nemi örömeit kellett az első emberpárnak meg- és bemagaráznom... Én

adtam nekik az első leckét a gyönyörből.

Ádámnak részletesen megmutattam a feleségén, hogy mit kell csinálnia. Az asszony pedig igen tüzes volt, nem túrtóztette magát, láttam, hogy ráérezett a csízióra... A szép kis nőstény haja sötét volt és ilyen volt ágyékszőrzete is, a mindig tátongó ágyékáé... Nagy mellei, telt combjai valának. Igen szeretett síkoltozni gyönyör közben.

Megtanítottam őket a szeretkezés minden fajtájára, beleértve a specialitásokat is. Az asszonyka úgy belejött a mókába, hogy az csak csoda! Igen erős kis csaj volt, amikor majmokkal szeretkezett, az aktus után a majmhímeket úgy vágta a bokorba, hogy rendszerint nyakukat szegték. Az Állatvédő Egyesület azonban akkor – még érthető okokból – nem tiltakozott az ilyen kegyetlenségek ellen...

Ádámka más állatfajta volt. Nem sokat szövegelt, amikor a felesége pattogó hangon becsmérelte férfiasságát, csak rezignáltan mosolygott... Aztán a csinos majomlányokhoz ment vigasztalódni...

Beszélni is tanítottam őket. Mindennap. Persze, elég nehezen ment velük a nyelvtanulás. A nemi élettel kapcsolatos szavakat hamarabb megjegyezték, ám a növények, állatok nevét sehogysem tudták megtanulni...

Aztán elkezdtek egymásra féltékenykedni. Más ember nem lévén a kertben, főleg majmokra, vadkecskékre féltékenykedtek, bár Ádámka – ismerve neje igényeit – szinte minden állatra szerelemfélő volt. Azt hiszem ezt azonban csak falból csinálta, így akarta "szerelmét" bizonyítani felesége előtt.

Ekkor még nem tudták, hogy meztelenek, tudatlanságukban szeméremérzetük sem volt. A meleget öntő, tűzszínű nap alatt a férfi mezev doronggal járt duzzadó mellű, vastagcombú felesége mellett, tisztára mint a többi házaspár – hatszázezer év múlva – egy nudista strandon...

Ja, és a férfi humorérzéke... Vad, mond-

hatni "őseberi" szeretkezéseik közben az asszony állati hangon üvöltött, rázta hatalmas tomporát, míg Ádámka ekkor is szép csendes maradt, csókolgatta az asszony lobogó sörényét, és végül igen csalafinta módon beletörölte szerszámát a hajsátorba. Rögtön azután kezdett el őskori vicceket mondani az asszonynak, aki viszont sosem értette a csattanót. Így, csak szegény Ádámka nevetett saját viccein: – "Mit mond a hímmajom, amikor felesége szeretkezni hívja? – Na, ez a nap is jól kezdődik! – mesélte ilyenkor Ádámka és kuncogva folytatta: – És mit mond a nősténymajom a szeretkezés után? – Na, ma sem történt semmi..." – Hát ilyen humora volt Ádámkának.

Az asszonyt rendszeresen használtam vágyaim kielégítésére, miközben megsemmisülésig elárasztottuk egymást nedveinkkel. A férj tudott a dologról. Észrevettem, hogy állandóan les bennünket. Az asszony nagyon szeretne volna a gyűrűmet elcsalni, persze nem adtam, de észrevettem, hogy e kíváncsiságát még sok mindenre fel tudom majd használni.

Ádámka igen primitív módon próbált engem kinyírni: hurkokat vetett, fákat akart rámdönteni, a madártojásokat – narancssal keverve kedvenc koktéloom volt –, megmérgezte, és hogy nem sikerült neki semmi, nagyon dühös lett rám...

Egyszer, mikor már az asszony öléről kelő nektárt szívtam, s mint egy isten, sétálni indultam, megvárt a fák között. Kövekkel hajigált, hogy agyonüssön, de persze célozni nem tudott, vagy én voltam nagyon fürge, szóval mindig kitértem a gyilkos kövek elől. Nem tetszett nekem ez a húzása, arra gondoltam, hátha az asszonnyal együtt agyalták ki, hogy végezzenek velem.

A buja asszony állandóan kellett magát előttem, farát riszálta és csecseit, combja között kenegette, közben kacsintgatott felém. Persze sosem provokált hiába... Úgy gondolom azonban, hogy a maga primitív módján a

férjét is kedvelte, mégis talán legjobban kenekedni szeretett... A fügefá gyümölcséből, tűzillatú füvekből készítettem neki kenőcsöt a puncikenéshez... Használta is elég gyakran. Így én voltam a világon az első, aki női kozmetikai szereket gyártottam, sőt forgalmaztam. Bár igaz, hogy a nő csak természetben fizetett a gyártmányaimért, azóta is márká azonban az általam feltalált kenőcs... és tudtommal azóta már New Yorkban is árúsítják. Szólnom kell majd a jogtanácsosomnak, hogy indítson pert a szövetségi bíróságnál: hitelrontás címén. Az engem ábrázoló P-kenőcs illata ugyanis meg sem közelíti az általam előállított termék eredeti kellemét, aromáját.

De térjünk vissza az Édenhez. Egyik napon, ha jól emlékszem egy tamariszkusz tövében gyaktam a kis nőstényt, s amikor fölém kerekedett megint kérte tőlem a gyűrűt... Azt a szót, hogy "gyűrű" – ugyan nem ismerte, csak rámutatott, aztán meg le akarta húzni az ujjamról. Ekkor adtam elő neki tervemet, amely elég ócska volt, ma már egy múmia sem alkalmazná... Szóval Ádámot akartam bemószerolni az Úr előtt, tisztára ennyi volt az egész... Ha a csaj azt mondja az úrnak, amit én belesulykoltam, tudniillik, hogy Ádám adta neki az almát, akkor az Úr Ádámot, aki már igen veszélyessé vált számomra, az Édenből a jó francba zavarja, a nő mellé pedig esetleg teremti egy másik férfit. A jó meg a rossz tudását biztosan elveszi Évától és marad minden a régiiben: én továbbra is kefélegyhetem az asszonykát... De a lüke nő ellenem vallott, így aztán lebuktunk, ők is, én is.

Na, hogy érthetőbb legyen, elmondom, hogy engem is az Ádámék szintjén kezelte az Úr. Engem ő sosem tartott sokra. Csak eszköz voltam neki Éváék okításához, hogy a kollégái előtt ne fuccsoljon be az emberteremtéssel. Mint az Úr segédje – zsakettban járhatam, ez nagy kegy volt, mert ilyen szerelésben csak az alacsonyabb rangú istenek pompázhattak akkortájt.

Hát igaz, ami igaz, Kígyó létemre nem sok magamhoz való eszem volt, hiszen én kezdeményeztem az egész bűnbeesést, aztán magam is ráfáztam a témára. Végeredményben én is, mint olyan sokan még utánam – egy puncin buktam le. Hiába, sosem lehet elég okos az ember, illetve a Kígyó... Ámbár, ha előlről kezdődhetne az egész, azért másként csinálnám... Nem adnék a nőnek lehetőséget arra, hogy nekem a hülyeségével betartson. Akkor például a Kígyó, mármint én, megvárja Ádámot, aki éppen most kelt fel kis felesége mellől s a “bűnbeesés” eképpen módosul:

– Te, Ádám, nagyon sajnálom, hogy a múltkor összeszólkóztunk..., már majdnem baj történt közöttünk... Jóvá lehetne mindent tenni, ha a kert közepén álló fa gyümölcséből ennének...

– Abból nem ehetünk – mondaná Ádám – nem ehetünk, mert meghalunk, azt mondta az Úr.

– Ne félj, egyet se, nem fogsz meghalni... Sőt a szemed megnyílik általa, olyan leszel, mint maga az Úr...

– Oké, és mire lesz az jó nekem?

– Hát arra, hogy teremthetsz magadnak másik asszonyt, sőt többet is, és azokat nekem adod, így a kis asszonykád megmarad Neked... Na, érted a szitut, fiú?

– Remek, de ha ez így van, akkor miért nem te eszel a kert közepén álló fa gyümölcséből, he? Így te is isten lehetnél s teremthetnél magadnak asszonyt tucatjával, tati...

– Sajnos ez így nem logikus, kiskomám... Az Úr lelket lehelt belétek. Lelkek lettetek, lelkecskék. Porból lett lelkecskék. Érted kislelkem: csak ti válhattok istenekké!! Én sajna nem. Persze előbb enned kellene a tiltott fa gyümölcséből...

– Ja! És ha Éva is enne abból az ominózus almából? Mi? Ó meg pacákokat teremthetne magának, szintén tucatjával, sőt több tucattal is? Hát...

– Erről van szó, lelkecském! Neki egy

szót se az egészlől. Ő magától úgysem mer enni a jó és a rossz tudásának fájáról. Tudod jól, hogy semmilyen fogalmat sem ismer!

– Hát ebben van valami... – vakargatná fejét Ádám. – És ha az almából ennék, én is istenné válnék és akkor békén hagynád Évát?

– Lovagi becsületszavamat adom, hogy igen... Teremtenél te nekem csajokat, kívánság szerint...

– De álljon meg a menet, komám! Mit szólna ehhez az Úr? Gondolod, hogy örülne a konkurenciának?

– Te ettől ne félj... A többi istenekkel együtt, egy jó kis palotaforradalommal megdöntened a hatalmát... Aztán ezeket is eltávolítanád és egyedül uralkodnál, akár majd valamikor egy Napoleon, egy Brezsnjev, egy Kádár vagy még ki tudja ki...

– Te, bizonyísten meggyőztél... Engem ugyan a hatalom nem érdekelt... De azért, hogy a kis feleségem édes érzéki porcikája csak az enyém legyen, megteszem amire kérsz... Na, hol az az alma, hadd kapjam be...

– Itt van, la, nesze... – Így aztán Ádámka harapott volna a tiltott gyümölcsből. Aztán rögvést fügefalevéllal fészít a kis felesége előtt, hogy meztelenségét eltakarja, mert hogy már ismeri a szemérmét... De – szerintem – inkább így akarta volna a csajt újabban felizgatni. Szóval azzal kérkedett volna a neijének, hogy ő bizony már nem meztelen.

És a többi? Az Úr Ádámot kiűzi a Paradisból, az asszony mellé teremt egy még bambább hapsit, én meg tovább gyárthattam volna a márkás kenőcsöt a szép kis Évának, aki az áruért mindig természetben fizetett...

Sajnos, nem így történt, de azt azért nem fogom engedni, hogy az engem ábrázoló P-kenőcsöt New Yorkban vagy bárhol a világon árúsiítsák, amikor az, meg sem közelíti az általam feltalált termék eredeti illatát... Majd szólok a jogtanácsosomnak, hogy a szövetségi bíróság előtt indítsa meg a pert, hitelrontás címén...

 MÉRLEGEN

A rejtélyes Orwell

George Steiner szerint “jól olvasni annyi, mint nagy kockázatot vállalni. Annyi, mint sebezhetővé tenni önünket, lelki nyugalmunkat.” Ami engem illet *George Orwell* már anélkül is megsebzett, hogy akár egy sort is olvastam volna tőle. Píronkodva valom be, hogy csak valamikor a nyolcvanas évek elején hallottam először róla. Az sem érdektelen, hogy hol és mit tudtam meg vele kapcsolatban. A kultúráirányítás – mások számára kifejezetten misztikus, de még a hozzám hasonló “távrolról beavatottak” előtt is eléggé homályos – felső szintjén úgy említették a nevét, mint olyasvalakiét, akinek művei – az “Állatfarm” és az “1984” – veszélyesek a szocializmus számára, ezért nem kívánatos olvasmányok Magyarországon. Az utóbbi kötetéről mondottakat már csak azért is egycsapásra megjegyeztem, mert különös dolognak tetszett, hogy egy 1948-ban papírra vetett regénynek az utolsó két számjegy reciproka legyen a címe.

Miután magát a könyvet még jó darabig – 1989-ig – nem volt módom látni, kénytelen voltam a szűk körben kapott figyelmeztetésre hagyatkozni. Úgy tudatosodott bennem, hogy Orwell egy nyugat-európai fantaszta, aki a kommunisztikus viszonyok gúnyrajzában nem áttallotta megcsúfolni milliók eszmé-nyeit. Azért a biztonság kedvéért még megnéztem a lexikonokat is. Nem lepődtem meg, hogy a fenti képet erősítették. Az 1961-es kiadású, “Új Magyar...” azzal, hogy meg sem említette az 1950-ben – alig negyvenhét évesen – elhunyt, skót származású tollforgatót. A két évvel későbből datált A XX. század külföldi írói című szakmai kézikönyv viszont már egy szerény terjedelmű szócikket

szentelt George Orwellnek, megállapítván, hogy az “1984” a “proletárdiktatúrának és továbbfejlődési lehetőségeinek torz rajza.” Valamivel árnyaltabban, de hasonló szellemben fogalmazott az 1972-es kiadású Szenczi-Szobotka-Katona-féle angol irodalomtörténet is.

Tájékozódásomban az 1984-es esztendő jelentette a fordulópontot. Az Élet és Irodalom januári számában több írás is emlékeztetett az ominózus regényre, sürgetve magyar nyelvű kiadását. Az Akadémiai Kiadónál ugyanakkor megjelent Világirodalmi Lexikon Orwell címszáva már viszonylag hosszan elemezte munkásságát és jóval tárgyilagosabban – a többféle értelmezés lehetőségét taglalva – szolt az

“1984”-ről, alaposan felerősítve bennem is az iránta való várakozást.

Az “első találkozások” óta bizony nagyot fordult a világ Kelet-Európában, jelesül a mi határaink között is. A politikai rendszerváltozás kézzel fogható jeleként végre magyar nyelven is kiadatott a nevezetes “1984”, s azonnal cikkek sora íródott elemzésére. A sajtószabadság légkörében mi sem természetesebb, minthogy a kritikák alaposan különböztek egymástól. Az azonban egyértelműen kiderült számomra – persze első sorban magából a regényből –, hogy az elsőként hallott sommásan elutasító interpretáció hamis, vulgárisan leegyszerűsítő volt.

Már csak azért is, mert Orwell nem célzottan a szo-

cializmus, hanem mindenféle totalitárius diktatúra ellenében emelte fel a szavát. Világ-szemléletére ugyanis egyaránt hatott a náci Németország és a sztálini Szovjetunió, de nem tudta közömbösen szemlélni az antifasiszta koalíció széthullását, az államkapitalizmus amerikai szerkezetét, módszereit, hatalmi törekvéseit sem, s a kiéleződő hidegháborús atmoszférában eléggé reménytelennek ítélte meg az emberiség jövőjét. Innen a negatív utópia eszméje, a történelmi rémkép víziója, amely az "1984" lapjait áthatja. Vagy ahogyan *Agh Attila* fogalmaz: e háborzongató metaforában "a tökéletes bűntény szörnyű látomását, a történelem meggyilkolását írta meg".

Egyébiránt azért sem lett volna szabad Orwellt a szocializmus esküdt ellenségének gondolni, mert – mint *Süskösd Mihály* kitűnően formalizált tanulmányában kifejti – ő a demokratikusan szervezett szocialista társadalom hívének vallotta magát és a negyvenes évek végi vigasztalan világhelyzetből éppen "az emberi szabadság és egyenlőség, az állampolgár és az államhatalom közti, egyenrangú társadalmi szerződés gyakorlatát" hiányolta.

E nézeteinek megértéséhez persze azt is tudni kell, hogy az indiai születésű kisnemes *Eric Blair* – minthogy ez volt Orwell eredeti neve –

a huszas években öt évet szolgált Burmában a brit birodalmi rendőrség kötelékében. Ott tapasztalta meg először az emberek közti nagy különbséget, a hatalom és a kiszolgáltatottság magától értetődő hierarchiáját. Londonba visszatérve s a külvárosok "engelsi, dickensi munkásnegyedekben" járva-elve azt volt kénytelen meglátni, hogy az angliai anakronisztikus társadalmi szerkezet méltatlan a világ élenjáró polgári demokráciájáról és virágzó kapitalizmusáról kialakult képhez. Olvasmányai nyomán magáévá tette a francia forradalom és a klasszikus angol liberalizmus szabadságeszméjét, Marx néhány – az alap és felépítmény összefüggésére, valamint az osztályharc fogalmára vonatkozó – tételét. Távol állt azonban tőle az ortodox marxizmus, mint ahogyan semmilyen párt, szervezett politikai alakzat, irányzat tagja sem kívánt lenni. Az -izmussal végződő szavakat már pusztán hangzásuk miatt is "propagandaszagúnak" tartotta.

Baloldalisága, a demokratikus szocialista tanok iránti vonzódása sodorta a spanyol polgárháborúba is, ahonnan nemcsak lött sebbel a testén, hanem a köztársaság tetemén létrejött francoista félfasiszta diktatúra keserű élményével a lelkében tért haza. A remény és a kiábrándulás e kettősséget tükröztette a *Hódolat Ka-*

talóniának című vallomásszerű könyvében.

1938-ban belépett ugyan az angol munkáspártból kivált független ellenzék sorába, másfél év elteltével azonban onnan is távozott. A továbbiakban – ahogy ez lenni szokott – "a konzervatívoknak túl baloldali, a munkáspártiaknak túl radikális, a kommunistáknak előbb utópikus, majd renegát szocialista, a sztálinistáknak trockista, a trockistáknak anarchista, az anarchistáknak magányos értelmiségi" volt – írta találóan *Süskösd*. Orwell azonban mindenekelőtt írónak tartotta magát. Pedig humanista filozófus, politológus, szociológus is volt, de nem kevésbé eredeti hangú, stílusú publicista.

Ezt igazolja a negyvenes években megjelent esszéiből, publicisztikai írásából – *Takács Ferenc* által – összeállított magyar nyelvű válogatás is, amely ismét az Európa Kiadó jóvoltából a közelmúltban – 1990-es keltezéssel – látott napvilágot. Az irodalom fől számolása című kötetet már alapvetően más motivációkkal, de nem kevesebb kíváncsisággal vettem kézbe, mint a sajátos előéletű "1984"-et.

Nemcsak, mert bevezetője a gyűjteménynek, hanem mert az egész életmű szempontjából eligazító érvényűnek véltem, mohón vettem bele magam a *Miért írok* című, 1946-ból keltezett önval-

lomás olvasásába is. Jól sejtettem: sokat tudtam meg belőle a szerzőről, de arról is, hogy milyen indítékai lehetnek egyáltalán az írói – legalábbis a prózaírói – ambícióknak.

Orwell szerint négy tényező – a szintiszta egoizmus, az esztétikai lelkesültség, a történetírói késztetés és a politikai célzat mozgatta minden pályatársa tollát, persze koronként és személyenként szükségszerű eltérésekkel. Önmagára vonatkoztatva ez azt jelentette, hogy élete utolsó harmadában a politikai témát törekedett művészetté emelni. "Minél tudatosabban vállalkozunk politikai elfoglaltságunkat, annál több esélyünk van rá, hogy politikusok cselekedhetünk esztétikai és szellemi épségünk feláldozása nélkül ... S ha visszanezünk munkáimra, azt látom, hogy ahányszor hiányzott belőlük a politikai cél, kivétel nélkül mindig élettelen könyveket írtam, és áldozatul estem az emelkedett stíluszerű passzusok, a jelentés nélküli mondatok, a díszes jelzők, és általánosságban a szemfényvesztés csábításának" – írta.

Ezek után már semmi kétségem nem lehetett a kötet tartalmát illetően. Azonban egyre jobban elmélyedve a tanulmányokban, azt is észre kellett vennem, hogy a politikai állásfoglalás belső igénye Orwellnél semmiképp nem vezetett irodalomellenes ma-

gatartáshoz. Sőt – mint az Irodalom és a totalitarizmus című cikke tanúsítja – kifejezetten aggodott a szépírás jövőjéért. Az elmúlt évtizedek tapasztalatainak tanulságainak birtokában szinte hihetetlen, hogy 1941-ben mennyire pontosan látta, mi történik a totalitárius szocializmusban: "Az állam nemcsak, hogy megtiltja bizonyos gondolatok kifejezését – sőt elgondolását –, hanem azt is diktálja, hogy az embernek mit kell gondolnia, ideológiát teremt az ember számára, megpróbálja irányítani érzelmi életét és előírja viselkedését." Ilyen atmoszférában az irodalom nem maradhat fenn – jövendőlte –, de abban azért reménykedett, hogy "a gondolatszabadság túlélheti a gazdasági individualizmus eltűnését." Ebben azonban nem lett igaza.

Orwell arra esküdött, hogy senki – így az író – sem tarthatja távol magát a politikától. Azt a nézetet, mely szerint legjobb ha a művészetnek semmi köze a politikához, önmagában is politikus álláspontnak tartotta. Még a látszólag "tisztán" irodalmi, művészeti igényű elemzéseiben is – Dickensről, Kiplingről, Shakespeareről, Swiftről, Tolsztojról és másokról – határozott társadalmi politikai szempontok érvényesülnek. Nota bene: A politika és az angol nyelv című eszmefuttatásában azt vizsgálja, hogy a politikai kurzusok milyen ha-

tással vannak a gondolatok kifejezésére. "Az ortodoxia, legyen bármilyen színezetű, a jelek szerint élettelen utánzó stílust követel meg ... Amikor általában rossz a légkör, akkor azt a nyelvet is meg kell szenvednie" – írja.

A politika és az "írástudomány" összefüggéseinek elismeréséből Orwellnél egyáltalán nem következett a fennálló hatalmi struktúra kritikátlan elfogadása, szolgálata. Ellenkezőleg: számos tanulmányában is éppen – a regények esetében már jelzett – angol és világpolitikai viszonyok kíméletlen bírálatát lehet felfedezni. Újságírói tevékenységének termékei kortörténeti dokumentumként is értékelhetők. "Politikus korban élünk. Háború, fasizmus, koncentrációs táborok, gumi-botok, atombombák és a többi – mindennap ez jár a fejünkben, tehát jórészt erről is írunk, ha nem nevezzük is meg nyíltan a dolgokat. Nem tudjuk megállni. Ha az ember süllyedő hajón van, gondolatait lefoglalják a süllyedő hajók" – mondta Az írók és a Leviatán című esszéjében e század felettébb viharos időszakáról.

"...nem létezik eredendő en politikamentes irodalom, legalábbis korunkban nem, amikor is az egyén kifejezetten politikai természetű felelmei, ellenérzései vagy éppen hűsége egyre tudatosabbá válik" – írja a kötet címadó ta-

nulmányában Az irodalom fölszámolásá-ban, s e gondolata már sokadik lehetőséget kínálta napjaink valóságával való összevetésre.

Bár felületesen szemlélve úgy tűnik, az embereknek ma elégük van a politikából, kiábrándultak belőle, s látszólag nem akarnak mást, mint békességben élni, dolgozni, boldogulni, de az alaposabb helyzetelemzés azt mutatja, hogy igenis munkál bennük politikai azonosságtudat, ellenérzés, netán félelem. Ez pedig azt jelenti, hogy – minden jelentős eltérés ellenére – van hasonlóság a két korszak között. Így a mára vonatkoztatott következtetés sem le-

het más, mint Orwell idejében: "Gondolkodó ember nem maradhat, és ha őszinte, nem is marad ki a politikából".

Igenám, de az alakuló új demokratikus rendszer éppen a szellem szabad szárnyalása, a művészet – s benne az irodalom – autonóm jellege, politikai függetlensége mellett tör lándzsát. Hogyan lehet hát összeegyeztetni e két szempontot? Orwell segít feloldani ezt a dilemmát. Azt vallja, hogy az írónak, mint polgárnak, mint egyénnek, mint személyiségnek nincs joga, hogy nem szabad semmilyen párt-érdekeknek, semmilyen poli-

tikai gazda diktátumának engednie. Így őrizheti meg alkotói szuverenitását, kívülről-lóságát.

George Orwell – e különös sorsú és hangú író – immár idestova egy évtizede alaposan próbára tesz, mint érdeklődő értelmiségit. Eleinte "rejtőzködésével", a rá-sütött bélyeggel, később a "megismerkedés" élményével, szimbólikus regényeivel, most meg legújabb "magyar" kötetének nagyon is realista mondandójával. S a "feladvány" megoldásának még közel sem jutottam a végére.

Csongrády Béla

Tóth Sándor

Kövek és repkény (Útijegyzet Rómából)

Cimitero degli Inglesi

"A holtak versenyt élnek az élőkkel, az élők élnek maguknak, csodálatos egyensúlyban." Cs.Szabó sorait idézem, amíg döcögő, kivénhedt villamosom a Piazza San Giovanni di Dio tágas végállomásától Caio Cestio piramisához érkezik. A rómaiak csak így nevezik: Piramide – a Piramis. Fehér falak, Epulio néptribun nyugvóhelye, aki Krisztus előtt 12-ben halt meg. A hála emlékművének nevezte valaki, mivel a politikus iránti tiszteletből az egyik felszabadított rabszolga emeltette gazdájának. Azóta a régi Róma jellegzetes építménye. Úgy vannak előttem ezek mint a szabadság művei. Világítanak, szólítanak. Bár sokkal kevesebben, mint a gyalázat emlékei. A világ jobbára sírokkal van tele.

A temető a Piramis tövében mást jelképez: a szellem örökervényűségét, amelyről egyik lakója életében így énekelt: *"A Szépség is csak Bú, mert halni vész"*. J.Keats angol költő volt az, aki féltette a szellem legnemesebb gyümölcsét. Mintha már a múlt század elején érezte volna, mit hoz az új idő.

Utam először az ő sírjához vezet. A felül lekanyarított kövön a neve nincs feltüntetve, csak saját epitáfiuma, ez a "megható hazugság": *"Itt nyugszik az, akinek nevét a vízre írták."* Miért? - tündököm, miközben az elmaradhatatlan pettirosso, a vörösbegy a szomszéd bokorra száll. (Így látta már itt ifjúkorában Jékely Zoltán.) Ennyire nem értékelte önmagát a romantika csillaga? Túl fiatal volt,

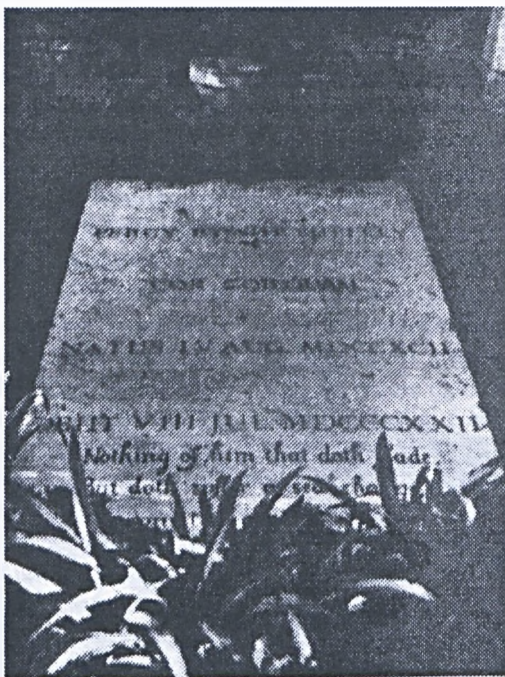
amikor meghalt. Gondolhatott-e a halhatatlanságra? Előző nap a Piazza di Spagnán jártam, a Spanyol téren, ahol a barokk palazzo áll. Az emeleti sala-soron a költőét tábla jelzi: itt halt meg 1821 kora tavaszán, egy könnyű-izzadságtól fullasztó éjszakán. Kazettás mennyezet, régi bútorok. Amolyan remeteköltő búvóhelye volt ez a halál elől, a Szépség világvárosában. *"Érzem, hogy nő fölöttem a százszorszép"* – sóhajtotta, amikor egy évvel korábban itt szállást vett. A szelíd-szerény virág, amely azóta jelen van minden idők költészetében: él, gyönyörködött és az örök kérdéssel hervad el. Ez a reszketőn aggódó poéta írhatta le egyedül, alig huszonötévesen. *"Ha most meghalok, nem marad utánam halhatatlan mű, semmi, amiért a barátaim büszkén emlegetnének, de minden dologban szerettem a szépség gondolatát, s ha lett volna időm, megörökítettem volna a nevemet."* Még egy évig élt. Maradt utána halhatatlan mű. Életmű. Fölé, hogy nem írta a nevét, a túl sok szenvedés volt az oka. Elbizonytalanította őt, és megrabolta kincseit. Így lett nagy költő. És megható: a barátait emlegeti. Akik egyedüli olvasói voltak. Schubert, a testvér-társ jut eszembe. Neki még hét esztendeje volt, miután Keatsre hulltak a rögök az Angolok Temetőjében. Egyikük sem érthette meg önnön dicsőségét. Az angol költő nagyságát halála után fél századdal fedezték fel. Az "érzelmes bécsi dalköltő" legnagyobb műveit csak évtizedek múltán hallgatta meg az utókor. És: ma sem tudni pontosan, ki volt Franz Schubert...

Sodor a Szellem. Az Idegenek Temetőjében is, ahogy gyakrabban emlegetik az Angolok Temetőjét: Cimitero dei Protestanti.

Alkonyodik. A vaspántos, tömör kapu ritkábban nyílik, a látogatási idő végéhez közeledik. Ne zavarja a holtak nyugalma - elevenedik meg a régiak mondása. Még lopakodva tovább indulok. Gyötör a kérdés: miért itt akart megpihenni a másik angol is: Shelley.

Sírkövére ezt íratta tengerész barátja: Cor cordium – Szívek szíve. Csontjai nyugszanak itt, szívét a máglyatűzből felesége ragadta ki, s vitte magával a ködös Angliába. Nemes ládikában asztalán őrizte. Hogy vele legyen: a kisfiú, aki 30 évesen lett a tenger áldozata. Ő is jövendőlt sorsa felől: "... míg majd a halál közeleg/ s úgy hallom, mint egy halk zenét,/ a langy szélben megdermedek,/ s halódó agyam érzi még/ zúgni az óceán örökös ütemét." Holttestét Viareggió-nál vetette partra a tenger. Amikor hajóján, a Don Juan fedélzetén Livernóból elindult Pisa felé, füledt nap volt. Alkonyatkor támadt a heves vihar. A tombolásban is saját lelkével küszködhetett, tán jobban, mint a kötelekkel. Szenvedélyes vitorlás volt. (És: nem tudott úszni.) Szenvedélye mögött talán ősbibb érzés lapult: visszavágyódás az elemek Teremtőjének nyugalmas végtelenjébe, ahol elcsitulnak a kételyek. Szabadságvágya lehetett hasonló. – Örök Szépség, halhatatlan Szabadság – ezt

kellene írni a temetőkapura. Földi téreken egyik sem érhető el. "A temető szabad terület a romok közt, télen ibolya és százszorszép borítja." Shelley sorai egy évvel a halála előtt. Rokonszívvvel barátja iránt. Mellé vágyódott: "Az ember szinte beleszeret a halálba, ha arra gondol, hogy ilyen édes helyre temetik." Felesége őrizte meg szavait az Idegenek Temetőjéről.

Shelley sírja

Hatalmas árnyékok vet a Campo santo-ot övező aurelianusai fal-tömeg. (Campo santo - Szent mező. Így nevezi a dallamos olasz nyelv a temetőt.)

Valahol Goethe beszél arról, hogy ha "úgy fordul, hogy meg kell halnunk, de esetleg meg is menekülhetünk, hősiesebb, ha nem halunk meg." Neki hosszú élet jutott. A két fiatal angol nem menekülhetett meg, s talán ez lett az első "diadaluk". Félbe maradt életművek? Ki tudja? Egész valónkkal hivatásunk áldozatai vagyunk. Ha ismerjük hivatásunkat...

S akkor ki menthet meg?

Látja a temetőgondnok: nem mozdulok August Goethe sírjától, odajön hozzám. Órájára mutat. A fejem rázom, és palócos olasz-sággal mondom. La morte non ha tempo – a halálnak nincs ideje. Azaz, csak ideje van: minden pillanat az övé. Bólint, s megkérdezi, honnan jöttem. – Á, igen önök magyarok is tudják, mi az, ha a költők korán meghalnak.

Olvasott, literátus ember. Már járt Magyarországon. Kiderül: maga is régi följegyzések szorgalmas böngészője és tudója annak, ami a világirodalom. Talán éppen Goethe nyomán? Erre is bólint. Egyébként a protestáns római gyülekezethez tartozik, s a temető felügyelője. Megigérem, ha írok erről a gyönyörű Campo-ról, elküldöm neki. Mielőtt a temetőről beszélgetnénk, a sírkő-domborműre mutat. A feliratra. Augustnak csak ennyi jutott: Az apja fia volt.

Valóban ezt vették Thorwaldsen, a hideg szívű dán bronz a lá: Goethe filius patri. A második szóvégi s már lemaradt. Rosszul tudott latinul a betűvéso? Az olaszok különben is rossz latinisták. (Bár lehet, hogy német volt.) Mindegy. Úgyis hiányos élet az, amely a weimari költőfejedelem egyetlen fiának jutott. Ennyi jutott: az apja fia volt. Ez nyomhatta őt Weimarban. Meg a legendák bilincse. Ezért menekült volna a napi sok pohár pezsgőhöz, ahogyan Thomas Mann megjegyzi. Ő is menekült Rómába, mint korábban apja? Hogy aztán hirtelen távozzék az életből. Ez is legenda lehetne. 1830-at írtak. August 41 évig élt. A költő 81 esztendőso volt ekkor, túl az utolsó szerelmen, amely egy 18 éves lányhoz fűzte. Egy év múlva követte fiát. Sírjához már nem juthatott el. A "teljesség emberének" szokták nevezni őt, a fausti embert. Friedenthal írja, hogy amikor annak idején Goethe Frankfurtot elhagyta, anyjával többé nem törődött. Valahol legbelül hordozta. Most: más. Idős már és különben: oly messzi Itália. Ha Tischbein, a festő-barát jelen lehetne, melyik pillanatát ragadná meg öreg barátjának? Ő volt az első, aki fölkereste Rómában, a Tevere partján, a dell' Orso fogadóban, 1787-ben. Szintén legendákat keltő képén Goethét antik szobrok, töredékek közt ábrázolja; azóta sem fakult e színhalmaz.

– A temető nem olyan régi, mondja vezetőm. Múlt századi. Napoleon ha nem háború-

zik, e békeesség-hely sem lenne. A halál távlati kiszámíthatatlanok. Nelson admirális egyik tisztje több francia hajót elfogott. Vatikáni műtárgyakat vittek hazájuk partjai felé. A kincsek az angolok jóvoltából visszakerültek Rómába. A pápa hálás volt és megengedte: a nem-katolikusoknak is legyen temetőjük.

Erről nem beszélünk, de tudom: csak éjszaka temetkezhetek az "idegenek", nappal a római nép megdobálta őket. Nem kis kockázatot vállalt a pápa. Tudta, mit jelent a római öntudat. Akkor még volt. Ma: kevésbé. Igaz, új "tartásuk" sincs. Pedig valami kellene. Itália: Itália. Róma: Róma. Ahol az idők végeztéig "a holtak versenyt élnek az élőkkel". Belinda is, a színésznő. Félig tört, tógás alak öröködik hamvai felett. A tört szoborból virág hajt. Örököld...

Kitekintek a Piramide mellett, a keresztvasas kerítés-szögleten. A porta S. Paolo - Szent Pál kapu középkori bástyáit festi a lemenő Nap. A hajdani ostiai úton. Róma egyik legtartóztatóbb szeglete ez a hely, nehéz szabadulni a varázsától. Az idő megdermedt, s mégis nyugtalan: emlékek özönében a történelem ember-nagyszerűségű, kő és repkény foglalatában a folyton kutató, nyugtalan szellem lobog, amely most súlyos veszélybe került. Mi lesz, ha egyszer leomlik Cestio piramisa, a sírok egymásra fordulnak, s Szent Pál kapujának helyét sem jelöli térkép? De lesz-e új, ha kihal a régi? Ha végleg felborul az egyensúly, amelyben az "élők maguknak élnek"? Ha nem emlékeznek Keatsre, Shelleyre, Goethére, ha elvesznek a magyar temetők is?

Rómából Visegrádra utaztam. Ahol Áprily nyugszik. Kísérteties találkozás volt: a költő ezt kiáltotta felém: "A fény halott! Mi lett Sugárországból? Fellegország."

Róma is látott temérdek felleget. És olykor nem törődik múltjával. Könnyedén él.

Súlyunk nekünk is van...

Grand Caffè - Caffè Greco

Róma undoros – mondta Kosztolányinak Gabriellino d'Annunzio, a költő fia a Via Venetón, az Arany macska kávéház teraszán, ahol zöld, vörös meg fehér színű hűsítőket szolgáltak fel darált jéggel 1924 nyarán.

Róma izgalmas – mondom a pincérnek a Grand Caffè Roma-ban, a Capitólium tövében, ahol capuccinót rendelék. Hosszabb gyaloglás után léptem be az ajtón, Pilinszky nyomdokain, mert ez volt kedvenc kávéháza, ha az Örök városban járt. Lírájában nincs nyoma ennek. Nem "alkalmak" költője volt. De európaisága itt is erősödött, amikor otthon vörös fellegek jártak. Szinte menekült Európába!

Zárt, szerves életmű az övé, mint Ibsené, aki szintén nem volt az "istenek kedvence".

Gyaloglásom kiindulópontja éppen az a ház, ahol a norvég író, költő főművét, a Peer Gyntöt befejezte, a Trinita dei Monti közelében, a Via Francesco Crispin. Időszerte még? – kérdezem ezen a mindent megrostáló századvégen. A hétköznapi ember, aki nem tud önmaga lenni. Sajnos, újra időszerte...

A kereszténység példaképeket ajánl, a modern század az individuálisra központosít. Önzés a vége. Ön-vesztés. Kosztolányi Gabriellinónak is azt ajánlhatja, amit versében hangoztat: önmagadat önmagaddal mérd. Mennyivel több, másabb e megfáradt kor gyermekének: Pilinszkynek egzisztencializmus, szemben az "északi kódlovas" "jeges tumultusával": "Számos előjele van annak, hogy rövidesen a szeretet lesz a művészet és az irodalom legfőbb tárgya és problémája, olyan értelmi és érzelmi gazdagsággal, amilyen centrális hangsúllyal egyedül és utoljára az Evangélium foglalkozott vele." Ibsen megalkuvásnak ítélte volna. Mi tudjuk: az egyedüli mentség.

A főntebbi utca, a Sistina, Andersen napjai emlékéit őrzi 1833-34-ből. A mesemondóét. Századunkat kiáltották ki a gyermekek századának. Nosztalgiámat nem titkolhatom tovább. Andersen korában mintha többet tudtak, éreztek volna a gyerekekről. A dán mesemondó minden sora mélység és jelkép. Felnőtt-tanítás. Magas költészet. A fantázia sugárzása. Különös idők gyermeke ő, akit a kor nevelt. A biedermeier nemeslelkűsége. Ennek lett utóérhetetlen dalnoka. A jóságot pedig senki sem ismeri annyira, mint a gyereklélek. Elnézem a néma házat, ahová a király jóvoltából Andersen került hazájából és elgondolom: ha mellettem lenne, az utca, a házak mind lelket kapnának szavaitól, hiszen ki tudott úgy azonosulni a tárgyakkal, mint ő, Róma antik költőjének: Vergiliusnak utóda, s az impresszionisták előde? Kozmikus meséket mondott. Újra kellene hallgatni valamennyit. Hová lettek érzékeink?

A Caffè Grecóba, mint szentélybe lépek. A Görög kávéházba. Idejárt Ibsen, Liszt, Grieg, Stendhal, Goethe, Gogol s a fiatal Pecci, a későbbi XIII. Leo pápa. Száz esztendeje adta ki a Rerum novarumot, amely ma is érvényes. Mert ki törődik ma a munkásokkal?

Akkor még élt Ibsen, és fiatalon alkotott Hamsun, a másik norvég, aki fellázadt a kortárs hűvös intellektualizmusa ellen. És a modern város ellen. A civilizációt amerikanizmusnak tartotta, lélekölő méregnek. 1952-ben halt meg. Ismerhettem volna, tizenhárom esztendő voltam.

Ahogy így egymásba kapcsolódnak a láncszemek, erős feketémet kavargatom (a legjobb kávé itt mérik Rómában). Álom és valóság megmagyarázhatatlan egységében úgy szállnak rám az emlékek, hogy testi valójában látom a szomszéd asztalnál Grieget, a zeneköltőt, a Peer-szvittek poétáját; éppen kis grafitceruzáját keresi a zsebében, majd ír valamit: fehér papírra egy dalsort, németül... Már nehezen olvasható, azóta időmarta és

kávégőz; a keret, amelyben kifüggesztették, csokoládébarna. Hány pillantás érhetne? Hány pillantás vetült Rómára? És – nem történt semmi. Az égvilágon semmi...

A közelben a bárkaszökökút csobog, a Piazza di Spagna ékessége. Fölötte a scalinata -

a spanyol lépcsősor orchideáktól fehérlik.

Itt senki sem idegen. A humanizált civilizációt a történelem garantálja. Meddig?

A Caffè greco még áll... Nem is: ameddig Róma áll, Európa sem vész el.

Lehetséges új hazánk.

Mlinárik István

Arcok a menekülttáborból

(Naplórészlet)

Mlinárik István a Nógrád Megyei Nemzeti Bizottság Elnökségének elnöke volt 1956-ban. Tudta, hogy súlyos büntetés vár rá, ezért emigrációba kényszerült. A megyei bíróság 1957-ben 15 év börtönbüntetésre és vagyyonelkobzásra ítélte, amelyet a Legfelsőbb Bíróság 1958-ban halálbüntetésre módosított. Így jutalmazták, amiért a forradalomban kitartott kommunista hite mellett. Amióta nyíltan lehet beszélni a történetekről, lassan számba vesszük a forradalom megnevezhető szereplőit is. Mlinárikról úgy tudtuk, hogy valahol Franciaországban él.

Az 1956-ban bekövetkezett társadalmi gátszakadás idején a Megyei Tanács művészeti előadójaként tevékenykedett volt. Egy emberöltővel ezelőtt Budapestről Tarjánba helyezett tanárként abban a székben ült harmincöt évvel ezelőtt, amelyikben ma én ülök. Az utóbbi időben egyre többször jutott eszembe, hogy egy beszélgetésben az események összefüggéseinek még pontosabb megvilágításán túl, elmondhatná saját átélt történetét is. Rajta hát, gondoltam, francia kapcsolataimat felhasználva keressük meg Mlinárik Istvánt. Csakhogy akikkel tartós kapcsolatot tartott, már nem tudnak róla. Nagy Pál régen elvesztette szem elől, Kende Péter sem látta a hetvenes évek vége óta. Olyan hírek is szárnyra keltek, hogy talán hazatelepült. Nagy Pálnak azonban eszébe jutott, hogy ő a Párizsi Magyar Műhelyben közölt tőle egy naplórészletet "Arcok a menekülttáborból" címmel, s ezt postázta is számomra a szerkesztőségük utánaközlési engedélyével.

Brunda Gusztáv

Jugoszlávia 1957. február 13.

Zsúfolt a szoba, kevés az ág. Ketten fekszünk együtt az "emeleten". Hogy kényelmesebb legyen - szemben egymással. A lábam ott motoszkál a füle mellett, dehát nem bánja, jó fiú. K.A.-nek hívják. Lomha mozgású, nehézbeszédű parasztleány, aki naphosszat fekszik, sakkozik, vagy egyszerűen kibicel. Csendben gondolkozni nem tud, talán nincsenek is gondolatai közvetlen megfogható tárgyak nélkül. Vadonnőtt, göcsörtös fa, tele vadhajítással. Nagyokat ásít társaságban és

bőffenve válaszol.

Amikor már mindenkivel sakkozott és ünta az ágytól-ágyig mászkálást, hozzám fordult.

– Maga mért jött el?

Apróságokról szoktunk csak beszélni, ilyen komplikált kérdést nem vártam tőle. De azért megmagyaráztam.

Sokáig hallgatott, aztán gyanakodva mondta:

– A szocialistáknak is menekülni kellett? Előlről kezdtem az egészet, hátha megérti.

Lassan-lassan sikerült is. Csak furcsa volt neki nagyon. Sohase hallott ilyet. Nála "szocialista", "kommunista", "marxista"... egyre-megy, s az egészet azonosította azzal a kellemetlen érzéssel, amelyet a rendszertől kapott. Elhitte, hogy a rendszer "szocialista". A rendszer azonban rossz. Tehát több a rossz és hát a jót mindenki természetesnek veszi.

K.A. is hallgatott szemináriumokat. De nem hitt bennük. Megmaradt egynek, a milliók közül, akik úgy gondolkoznak, ahogyan a helyzetük diktálja. Meg kellett volna becsülni őt, meg kellett volna hallgatni egyszerű következtetéseit, mert az ország érverése volt. De K.A.-et senki se hallgatta meg.

*

"Határozatlan" nem rossz fiú. Udvarias az idősebbekkel, vidám, eleven és remekül futbalozik. Az összeíráskor Franciaországba jelentkezett, bár nem emlékszik arra, hogy mit írt róla a földrajzkönyv, mert iskolába nem járt szívesen. De a kezébe akadt egy pár oldalas ismertető és abban olvasta, hogy milyen olcsók ott a karórák. Ő pedig imádja a szép karórákat. Meg aztán a barátai is oda jelentkeztek. Csak nem fog egyedül menni egy vadidegen országba?

Emellett maradtak két hétig.

Ekkor ugyanis svéd küldöttség érkezett, hogy összeírja azokat, akik ebben az északi országban szeretnének letelepedni. A tábor úgy zsongott az izgalomtól, mint egy megbolygatott méhkas. Kalmár, a kis csoport vezetője, ki is jelentette, hogy ő nem vár tovább, neki elege van ebből a tábori életből.

"Határozatlan" csendben végighallgatta, aztán ő is úgy döntött, hogy jobb lesz Svédországban, mert ott minden olcsóbb és nagyobb a kereset. Jelentkezett a többiekkel együtt és el is fogadták őket.

Ekkor történt a baj.

Kezükbé került az a tájékoztató, amelyet a svédek hoztak magukkal. Kalmár elképedve

csapta le a vékony füzetet:

– Hogy az a magasságos!

És szidta csúnyán a mennybelieket. Neki támadt a többieknek is:

– Miért nem mondtátok előbb? Marhák!

A tájékoztatóban ez állt: "Svédországban 1 liter bor ára 25 korona. A tej 0,6 koronába kerül. Egy munkás havi bére 120-150 korona."

A csapás tragédiává nőtt, amikor megtudták, hogy Franciaországban a bor olcsóbb, mint a tej. Kalmár le volt sújtva és a többiek osztottak bánatában. El is határozták azon nyomban, hogy semmi körülmények között sem mennek északra. "Határozatlan" szólni akart, hogy ő nem szereti a bort, de alig nyitotta ki a száját, máris letorkolták:

– Hogy én vasárnaponként ne ihassam meg azt a két litert? Meg hogy egy egész vacsorát rendeljek, ha fel akarok hajtani egy féldecit? Micsoda ország ez?!

Végülis azzal nyugtatták meg, hogy Svédországban nagy a hideg.

– Egész évben télikabátot akarsz hordani?

"Határozatlan" ezt nem akarta, inkább törölte magát a listáról.

– Megyünk Franciaországba, adták ki újra a jelszót.

– Barátom, micsoda melegvérű nők vannak ott!

"Határozatlan" elhitte és jelentkezett újra a régi listára. Csakhogy a franciák közben már elszállították a maguk csoportját, az új szállítás pedig vágni kellett. Talán hónapokig.

És ekkor megérkezett a brazilai küldöttség.

(Az eset annyiszor ismétlődik, amíg véletlenül el nem viszik őket valahová.)

*

Hallgatom ezt a simára fésült parasztleányt, akinek a délelőtti töltöttem ki egy kérdőívet, hogy a francia bizottsághoz küldhesse.

Az USA-ról lemaradt, mert oda olyanok nem mehetnek, akiknek családtagjuk maradt otthon. Ezért próbálkozik most Franciaországgal.

– Otthon maradt a család, mondja és az arca vörösen izzik az izgalomtól, meg a nap-tól is, amely szokatlan erővel tűz.

– Miért nem hozta magával az asszonyt?, kérdelem tőle.

– Úgy beszéltük meg, hogy majd utánam jön, ha én már kijutottam. Hát most aztán éppen ezért nem jutok ki az USA-ba.

– Mit csinált odahaza, téríttem vissza.

– Én? Semmit. Segítettem a többieknek.

– És azok mit csináltak? kérdezem újra csaknem mosolyogva.

– Visszavették a földet a téesz-től, meg fenéken rúgták a párttiukárt.

– Más nem történt?

– Nem.

– Hova valósi?

– C...-ra.

Vár egy kicsit, aztán gyötrődve folytatja: – Ha maradtam volna, már kitelt volna a büntetés. – Levelet húz és mutatja. – Azt írja az asszony, hogy az elnököt (a Forradalmi Bizottság elnökét) hazaengedték. A télen vitték el és már kiengedték. Én is szabadultam volna. Most meg azt írja az asszony, hogy ne is gondoljak a hazamenésre.

Izzad, gyötrődik, szidja magát, hogy pár hónapos büntetés elől megszökött. Most jóval többet kapna, márcsak a határátlépésért is. Ingadozik, meg fél is. Talán a pofonoktól, de talán csak úgy általában. Nincs ami erőt adhatna neki. Nem sokat csinált, és azt a keveset se tudatosan. Ment az erősebbek mögött és segített, amikor kérték. Elfutott a pofonok elől, de valójában nem tudja, hogy miért is kapta volna őket. Elviselné most már szívesen, csak nagyobb baj ne lenne.

A család, a föld messze van, ő meg itt ül egyedül és elveszítette a tájékozódóképességét. A földben még megkapaszkodott. Ha rája

állt tudta, hogy a sajátján áll. Ebből az is világos lett, hogy a szövetkezetnek nincsen joga kisajátítani ezt a kis szigetet, az ő szigetét, amelyre a családjával együtt húzódott. Most aztán semmije se maradt. Mehet Franciaországba, ha egyáltalában elviszik. Magányos kutya lesz, mert egy szót se ért majd az idegen nyelvből. Előre kapkodja a fejét a sok érthetlenségre, furcsaságra. Miben fog ő ott megkapaszkodni? Mikor fog újra szilárdan állni?

Elhallgat és a csoportba verődött suhancok után bámul, akik mennek az USA-ba, bár nincsen ott rokonuk, mint neki. Pár éves katonai szolgálat után megkapják az állampolgárságot is.

Elkeseredve mondja: – Én még katonának se mehetnék, mert már nős vagyok.

*

A *Professzornak* jó diplomáciai érzéke volt, s ez egy bizonyos természet adta előkelőséggel párosult. Ennek köszönhette a sikereit a pályáján és a szerelemben egyaránt.

Nős volt, de nem élt jó házassággal. Négy szobás, szépen berendezett lakást hagyott ott-hon a feleségének, azzal a kimondatlan kikötéssel, hogy váljon el. Nem volt szándékában többé visszatérni és az új hazában, amely remélte hogy Kanada lesz, új családot kívánt alapítani. A felesége egyébként nem is tudta biztosan, hogy hová ment, mert csak annyit mondott neki, hogy egy barátja meghívta látogatóba és pár napig ott marad. De a közöttük lévő feszült viszonyból, no meg abból, hogy még egy hét múlva se jelentkezett, az asszony megérthette, hogy mi történt.

Erről egyébként nem beszél, hiszen a disszidálásra bőven volt más oka is. Nagyvonalúsága nem bírta elviselni, hogy az egyetemen ostoba, de megbízható káderek figyeljék minden lépését. Régi értelmiségi lévén, az ő tanszékére is tettek egyet, bár tiltakozott

ellene, mert a fiatalembert szakmailag tehetségtelennek tartotta. Ettől kezdve rosszul érezte magát a tanszéken. Feszélyező volt együtt lenni azzal, akinek a kinevezését ellenezte. Egyre többet maradozott el. Alighogy leadta az óráját, máris sietett. Kávéházakban dolgozott. Amikor óvatosan figyelmeztetni kezdték, hogy az államtól kapja a fizetését, gorombán kitört és összehasonlítást tett néhány állam egyetemi oktatóinak fizetése között. A szaktekintélye védte, amely túlhaladt a kis ország határain.

Valójában abból élt, amit a fizetésén felül keresett. Szakkönyvei, tanulmányai külföldön is megjelentek és a honoráriumok gyakran többszörösét tették ki annak, amit idehaza havonként kapott. Szeretett bőkezű lenni és ha néha pénzavarba került, beteg lett. Vonaton a második osztályt szerette, szállodában az első emeleti szobát. Azt tartotta, hogy az elmélyült kutatómunkához elengedhetetlen az anyagi gondtalanság.

A hallgatói szerették, mert szellemesen adott elő. Sétált a katedrán, de ha új gondolatához ért, megállt és beharapta a bajuszát. Erős orra csaknem sasívben görbült, vörösesbarna haja elől megkopott. Mindig elegáns volt, azzal a csipetnyi hanyagsággal, ami hozzátartozott a nagyvonalúsághoz. A ruháit gyakran váltotta, naponta fürdött és állandóan friss fehémeműt viselt.

Talán emiatt szenvedett a táborban leginkább. Hogy ne legyen feltűnő, egészen kis csomaggal jött. A rajta lévőn kívül mindösze egy váltás fehémeműje volt. Egyébként se szokott bőrönddel utazni. Ha véletlenül inget akart váltani és nem vitt magával, vásárolt egyet.

Ígéteret kapott arra, hogy a legrövidebb időn belül külföldre jut. Legfeljebb két-három hetet kell a táborban töltenie. A kíséretében lévő négy egyetemista ezért szokatlan buzgalommal tanulta az angolt. Legalább az alapokat el akarták sajátítani tőle.

Ebéd után a professzor anekdotákat mesélt. Néha egy-egy viccet is közéjük kevert, mert szerette a mindig aktuális csattanót.

“A tanító dolgozatot írat az 1945 előtti és utáni helyzet különbségéről. A hajdani gyáros kisfia, aki nem ismerte a régi rendszert, megkérdezi az apját:

– Mondd papa, milyen volt a múlt?

Annak felcsillan a szeme:

– Autó, pezsgő, nők.

– És a jelen? érdeklődik tovább a gyerek.

Az apja felsóhajt:

– Villamos, kisfröccs, anyád.”

A viccek ellenére *Professzor* nem kívánta vissza a régi rendszert, amelyben mint értelmiségi, idegennek érezte magát. Az 1947-48-as években vélte felfedezni társadalmi ideálját: a születési előjogok lerombolását és a szabad véleménynyilvánítást. Ezt magyarázgatta az ügyésznek, aki megundorodott a mesterségtől és önmagától is. Annyi ítéletet rótt ki a “nép nevében”, annyi kisparasztot büntetett “feketevágásért”, hogy nem mert a tükörbe nézni és csak az ujjával tapogatta arcának vonásait. Egy lakatlan szigetre szeretett volna menni vagy legalábbis Izlandba, ahol kevés az ember és félrehúzódhat. Végleg.

*

Szabó művelt ember volt. Autodidakta. A maga erejéből végezte el a középiskolát, a munkája mellett, esti tanfolyamon. A tanácsait mégis kétkedve fogadták, mert tudták róla, hogy kommunista. *Szabó* ezt nem is titkolta. Ha vitatkoztak a szobában, csendesesen figyelt és csak akkor szólalt meg, ha kérdezték. Nem gesztikulált, a szavait nem színesítette külső eszközökkel. A mondatok úgy folytak belőle, mint a csendes víz. A logika eszközeivel akart hatni. Azt tartotta, hogy az emberhez egyedül az érvek, a meggyőzés méltó. A hangja kellemes volt, de a puritánság olyanná tette, mint a távoli harangzúgás. Ha sokáig hallgatták – és

főleg takarodó után folyt a vita - elálmosodtak tőle. *Szabó* ez elkedvetlenítette. Szörnyű volt látnia, hogy hosszas erőfeszítéseit pillanatok alatt megsemmisíti egy üresfejű. Amikor a nyugati államokról beszélgettek, tárgyilagosan elmondta mindazt, ami ellenük és mellettük szólt. Végighallgatták, tisztelték a tájékozottságát, de nem engedték meggyőzni magukat. Az érvek ellen bombákat dobtak be:

- Hány személykocsi van az USA-an?
- Mennyit keres egy svéd munkás?
- Meglehet-e élni a munkanélküli segélyből Kanadában?

És ez többet ért egy félórás előadásnál. *Szabó* végülis megértette, hogy feleslegesen pazarolja az erejét. Majd megtanulják a maguk bőrén. Ezután inkább sétálgatott, rőtta a kavicsos utakat. Ha mellészegődött valaki, közömbös dolgokról beszélgetett vele. Együtt szidták a szakácsot, meg a szállítás késlekedését. Ha már nem volt téma, rendszerint feltették neki a kérdést:

- Maga kommunista?

És ez úgy hangzott, mint amikor az orvos egy különös esettel találkozik.

- Igen, válaszolta *Szabó*.
- Akkor miért van itt?
- Hát hol legyen?

A másikon látszott, hogy nem érti.

- Hát otthon, ott vannak a kommunisták.

Szabó magyarázgatni próbálta, hogy mi is a szocializmus, milyennek képzelte ő az illegálisban.

Közben visszaértek. A szobában forró volt a levegő. Több mint kétszázan zsúfolódtak össze. Valaki szónokolt:

- Csak ide jöjjön a piszkosa, ellátjuk a baját!

- Nem volt elég az akasztásból?

A táborba magyar Hazatelepítési Bizottság érkezett és az a hír járta, hogy összeszedik azokat, akik fegyverrel harcoltak. *Szabó* előrefurakodott és egy székre állt.

- Ez képtelenség, kiáltotta. Ne üljetek fel

mindenféle rémhírnék.

A tömeg elcsendesedett és *Szabó* folytatta:

- Nemzetközi jog is van a világon! Hát azt hiszitek, hogy az ENSZ nem lépne közbe?

- Novemberben miért nem lépett közbe? - süvített egy hang.

- Az oroszok füttyölnek az ENSZ-re!

A tömeg megmozdult, az előző szónok pedig újra kezdte:

- Akkor honnan kapták a névsort? (Már azt is tudták, hogy a Bizottság kezében névsor van.) Megmondom én! És *Szabó*ra mutatott. Az ilyenektől!

Szabó szólni akart, de nem engedték. A társa megragadta rajta a kabátot. Az arca vörös volt a dühtől. Hát ezzel beszélgetett ő egy fél órában keresztül?! És ököllel az arcába vágott.

Maga se tudta, hogyan lökték ki az ajtón. A szeme alja dagadt volt, az orrából szivárgott a vér. Átment az udvaron és leült egy köré. Hűvös tavaszi este volt és ő nyitott kiskabátban üldögélt. Nem volt határozott gondolata, mintha minden érzéssé olvadt volna benne. Egyetlen ködös gomolyagban olvadt össze az élete és hol a gyerekkorát látta, hol meg Légióst, amint ágyról-ágyra ugrál. Aztán Seftelő villant fel előtte, akinek odaadta a nagykabátját, hogy adja el a faluban, mert nem volt pénze cigarettára, a táborban pedig csak ötöt adtak naponta. Mit veszítenek ezek? Semmit. Úgy hagyták el az országot, mintha csak egy másik városba mennének. De ő otthagytá mindenét. Tőle nemcsak a lakását vették el, meg a családot, hanem az eszét is. A szívét.

Valójában ő állt közéjük még a háború előtt. Bújta a könyveket, kereste az igazságot. És amikor megtalálta, közéjük állt. Tiszta lelkiismerettel, meggyőződésből tett mindent, a háború után magas beosztásba került és csak évek múltán vette észre, hogy vakvágányra futott. Ő a nagyapját akarta szolgálni, aki harminc évet dolgozott a bányában, a parasztot, aki egy pengőért dolgozott naponta a káptalan

földjén. És most ugyanez a paraszt börtönben ül, mert feketén levágta a malacát, a gyárban pedig bírságolják a munkást, mert elvitt egy szöveget, ami nem kapható az üzletben.

Szabó éjszakákat kínlódott végig, amíg rászánta magát, hogy lemond az állásáról, ott-hagyja őket.

Hajdú, a megyei első titkár hosszasan fűkészte *Szabót*. Nem értette mi történt vele. Magas beosztása volt, jó fizetést kapott, akkor használja a személyautót, amikor kedve tartja... Mi kell még?

Szabó csendesen hallgatta a meggyőzősére szánt szavakat és csak a fejét rázta, meg a titkár ujjait nézte. Hajdúnak hosszú, vékony ujjai voltak. Finomak, mint egy arisztokratáé. A szobájába csak úgy lehetett bejutni, ha napokkal előre bejelentette magát az illető. És *Szabó* most töprengett először azon, hogy ez az ember vajon ismeri-e az igazságot? Hiszen valamikor ő is munkás volt.

Hetekig nyaggatták. Mindenáron ki akarták húzni belőle, hogy ellenséges befolyás alá került. Gondosan újra átnézték a származását, de ebben nem akadt kifogásolnivaló. A baráti köre is régi munkásokból állott. Egyedül a feleségénél találtak olyan pontra, ahol megvethették a lábukat. Kiderült, hogy az asszony két évig apácánál tanult.

Szabót végülis elengedték. Valójában azonban elküldték. Az utolsó taggyűlésen, amelyen még résztvett, Hajdú elmondta, hogy az egyik elvtársuk klerikális befolyás alá került és ezért felmentik az állásából. Fekete, aki *Szabó* helyére pályázott, olyan esetet említett, amikor az "igazi kommunista" a feleségtől is elvált, de nem engedett a meggyőződéseiből.

Szabó úgy ült köztük, mint egy idegen. Legszívesebben felállt volna, de nem akart feltűnést. Úgy zárták ki a pártból, hogy nem is védekezett. Azután hetekig járta a vállalatokat, míg végre munkát kapott. Mindenütt óvatosan fogadták, hümmögtek. Végülis felvet-

ték piszkos munkára. 1955 nyarán, amikor levelet kapott Csehszlovákiából, a bátyjától, behívták a Személyzeti Osztályra és a külföldi kapcsolatairól faggatták.

Oththon a felesége halálra rémült. Könyörgött neki, hogy költözzenek el egy másik vidékre. *Szabó* azonban tudta, hogy nem menekülhet. Másutt is vannak Hajdúk és Személyzeti Osztályok. Az asszony azután olyan javaslattal állt elő, hogy váljanak el. Formálisan. Attól ők még szerethetik egymást és nevelhetik a gyereket is. De ő a fejét rázta. Ilyen megalázó komédiába nem megy bele. Különben is elkésett vele. Most értette csak meg, hogy akaratlanul is a cinkosuk lett. Egy új osztályba tartozott, ezért félnek tőle. Különben volna-e értelme a hajszának?

1956. október 24-én az ablakból hallgatta a gépfegyverropogást. Fel-alá sétált a szobában és cigarettázott. Aztán megcsókolta a feleségét, megsimogatta a gyerek fejét és ki-ment.

Az útkereszteződésnél lőállás volt. Diákok emeltek barrikádot. Ahogy odaért, meg-szólították:

– Ki vagy?

Szabó nagyot lélegzett.

– Szabad akarok lenni.

(Megjelent a Magyar Műhely 2. számában, 1962. július-augusztus, 46-51.p.)

személyes
történelem

Habonyi Zoltán

Önéletrajz helyett

(Hetven év emlékeiből)

III.

Háztartás-életmód-kultúra

A bányászlakásokban a telepen minden éléskamra - mi spajznak hívtuk - szükségesszerű tartozéka volt a többrekeszes polc. Az élelmesebb háziasszonyoknak volt itt egy 50-100 literes hordója, télire káposztát savanyítani. Tartottak még egy nagyteknőt is kenyértészta dagasztására s disznóöléskor a hús besózására. A kenyeret, lisztet ládában, illetve zsákban tartották, edényeket a családtagok számához méretezve vásároltak. A polcokon helyezték el a házilag készített lekvárt, befőtteket, paradicsomlét, savanyúságot. Káposzta gyaluló – a “gyarló” – és malomkalács sütő nem sok háztartásban volt, szükség esetén az asszonyok kölcsönkérték egymástól. Hűtőszekrényről jóformán nem is hallottunk az időben, csak a bányakaszinónak volt egy jégverme nyárra a sör hűtéséhez.

Azokat az élelmiszereket, melyeket az asszonyok maguk nem tudtak előállítani, a “magazinból” szerezték be levonásra. Sok családnak - így nekünk is - volt azonban hitelező könyvecskéje a falusi boltosnál (Lusztig Tibornál), aki feleségével vezette az általuk létesített vegyeskereskedést, mézárszéket és italboltot. A vásárolt áru értékét bejegyezték a könyvecskébe és annak mértékétől függően megelégedtek havi tíz-tizenöt pengős részlettörlesztéssel. A rófszekereskedő Gerő Hermann ugyancsak hitelezett rendszeres vásárlóinak.

A bányászfeleségek és a lányok el nem mulasztották volna nyáron és ősszel az otthoni befőzést. Káposztát, zöldparadicsomot és paprikát, uborkát raktak el. Almát, körtét, vadkörte, szilvát aszaltak, főzték a csipke-, szilva-, borzag- és szederlekvárt. (Itteni szokás szerint például a szilvalekvár csak akkor volt jó, ha olyan sűrű lett, hogy a kavaráskor függőlegesen megállt benne.) A kis konyhakertekben, olyan bányai “háztáji” félékben megtermelték a szükséges zöldségfélét, de megmunkálták a parasztoktól felibe-harmadába vállalt kisebb földeket is, ahol krumplit, kukoricát, tököt, babot termeltek. A termést aztán a bérbeadók ingyen szállították a bérlők lakásaira. A családok az udvaron lévő ólban disznót hizlaltak, kacsát, csirkét, libát, nyulat tartottak és hízót vágtak minden télen. A disznók között leginkább a mangalicákat kedvelték, sok zsírja miatt.

Telepünkön a falusi asszonyok házról-házra járva rendszeresen árultak tejet, tejfölt, túrót. A tejet kezdetben azonban csak a bab- és káposztafőzelék behabaráására használtuk. Az iskolásgyermekek tejet az iskolában is kaphattak – ingyen –, ha ugyanakkor elfogyasztotta a kiporciózott csukamáj-olajat is.

A telepi bányászcsaládok étkezési szokásai nagyjából azonosak voltak. Leginkább parasztiak voltak, de magukon viselték a betelepítettek étrendjének jellegzetességeit is. A baromfi, nyúl és sertéshúson kívül főleg

viszonylagos olcsósága miatt juhhúst, néha kecskehúst, ritkábban marhahúst sütöttek ünnepekre a háziasszonyok. Hétköznapokon babfőzeléket készítettek, több napra, a télről maradt disznóbördarabokkal. Ettünk savanyúkáposztát juhhússal, nyáron pedig gyakran készítettek macsánkát – paprikás krumplit – és lecsót. Szerettük a laskát – a törtburgonyából és lisztből készített, palacsinta alakúra nyújtott, a tűzhely vaslapján sült, lekvárral töltött és hengeralakra csavart sülttésztát.

“Laktatós” ételnek számított az ugyancsak tört burgonyából és lisztből készített, tojás nagyságúra szaggatott, vízben kifőzött ganca – pirított hagymával, párolt káposztával, túróval, mákkal. Kukoricalisztből készült a puliszka és a tepsiben sült görhe. Közkedvelt étel volt a sztrapacska, mi úgy hívtuk: haluska. Nyáron és ősszel kilószámra szedtük a harmat és rókagombát, a disznó szepét, a keserű, az úri, a galamb és a kékhátú gombát, a csiperkét vagy a vargányát. Pörköltnek elkészítve a spajz hideg cementpadlóján harmadnegyednapig is elállt. Gombamérgezésre ebből az időből nem emlékszem. Farsang idején gyakran sütöttek pampuskát – fánkot –, herócét, malomkalácsot.

A reggeli legtöbbször fokhagymás pirítósenyér, vagy kávéba aprított kenyér volt. Frankból, cikóriából, Kathreiner Kneipp féle malátából készült a kávé, későbbiekben a tejjeskávé is. Zsemle, kifli fizetésnapokon jutott. Ízlett a magazinban vételezhető sózott fehér szalonna. Vacsora rendszerint a délről megmaradt ételekből állt.

Krumplis kenyeret – kovással, élesztővel – otthon dagasztottak, lisztrel kelesztették reggelig az asszonyok és a közös kemencében sütötték. A sorrend érdekében napokkal előbb jelezték szándékukat, a kemence tetejére tett “jeggyel”, egy méter hosszúságú fadarabbal. A fatüzeléssel felforrósított kemencealjat szénvonóval és vizes pemetével (rúdvégre erősített kukoricahéj) tisztították meg. Mielőtt

már a szakajtókba kiszaggatott, szépen kelt kenyértésztát a sütőlapáton a forró kemencébe tölték volna, keresztet vetettek mindegyikre. Egy-egy alkalommal öt-hét kenyeret sütöttek. Itt sült tepsikben a karácsonyi és húsvéti túróslépeny is.

A két nagy ünnepnek – karácsonynak és húsvétnek – a bányászcsaládoknál is megvolt az ünneplési- és étkezési hagyománya. Karácsonyfának a legtöbb háznál ezidőben borókafenyőt állítottak. Feldíszítették szaloncukorral, mézeskalács figurákkal, csillagszórókkal, jutott alája narancs is. A szentestén szokásos étrend: fokhagymás-mézespálinka, gombás savanyúkáposztaleves, főtt aszalt-gyümölcs és öntött mákos kifli, vagy gubó. A karácsonyi maradékot a baromfiaknak szórták az ólakba. Az éjféli misét inkább a lányok, asszonyok látogatták.

Húsvétra a családok többségénél ebédre főtt sonkát, kolbászt, tojást, tormát fogyasztottak, leves nélkül. Ezeket azonban a falusi szokásoktól eltérően nem vitték megszentelés végett a templom elé. Húsvét hétfőjén a felnőttek kútvízzel, a gyerekek szappanos, vagy “szagos” vízzel locsolkodtak és hímes tojást, virágot kaptak ajándékba.

Az őszi munkás-hétköznapokon a parasztoktól bérelt földeken termelt krumpli és kukorica betakarításában segített egymásnak a szomszédság, rokonság. A hazaszállított kukoricát otthon, az udvaron fosztották a héjától. Mint más vidékeken is ez az alkalom jó volt mókázásra, tréfálkozásra, enyelgésre. A fosztókat a háziasszony tavalyiból főzött cukros-mákos kukoricával vendégelte meg. A héjától megfosztott kukoricát a padláson és a konyhaajtó feletti eresztől szárították.

A moslékon, makkon, kukoricán másfél-kétfázásra hízott disznót legtöbb helyen a családfő vágta le, de voltak családok, akik a “jónevű”, nagy gyakorlattal rendelkező Radosinszki bácsit, vagy Halama Katit hívták disznóölésre. Előző este a fokhagymát,

hagymát tisztították, házilag faragták a hurkapálcikát. Reggelire friss disznóvért sütöttek hagymával, délre "szegdelt levest" (abárlébe szegdelt kenyeret) és tepsis krumpilis húst ettek. Vacsorára sült hurka volt. A sonkát, szalonnát, kolbászt felfüstölték s akkor voltak elégedettek, ha mindezek mellett megtelt a hatvan-nyolcvan literes zsírosbödön is. Emlékezetem szerint mi minden télen vágunk hí-zót.

Ritka csemege volt a telepen a vadhús. Ehhez néhányan úgy jutottak hozzá, hogy az "ember" – mármint a családfő – vadászat alkalmával – elment "hajtani" az uraknak: mérnököknek, igazgatóknak. Fizetségképpen egy-egy vadnyulat kaptak. Telepünkön a "fő" hajtószervező a tízgyermekes családfő, Fekete János (Noé) volt.

A bányászok háztartásvezetését megkönnyítette az, hogy havonta járt egy csille – hét mázsa – illetményszén, évente két csille "ócskafa" és az, hogy lakbért, villanyt nem kellett fizetni. (Megjegyzem azonban, hogy huszonöt wattos égő használatát írták elő, amit szigorúan ellenőriztek is.) Sokat segített az aprójószág nevelése, zöldségfélék, krump-li, kukorica termesztése.

A keresetek és egyéb jövedelmek mellé idekívánczik néhány árismertetés is. Tej literre – házhoz szállítva – 10-20 fillér; zsemle kifli 4; tojás darabja 2 fillér. Egy kiló zsír 1.20 pengő, marhahús 80 fillér. Egy férfiöltöny ára – alku után 25-től 60 pengőig terjedt. Női ruhaanyag méterét 40 fillértől 1.20 pengőig vásárolták. Cipő 15 pengő körül volt. Egy mozijegy 30, egy báli – mulatsági belépőjegy 80 fillér. Egy liter bor 30-70, egy deci pálinka 60-80 fillér volt.

Néhány család kivételével telepünk lakói csak mértékletesen fogyasztották a szeszt. Leginkább nagyfröccsöt ittak a bányakaszinóban kártyázás közben, ritkábban sört vagy pálinkát. Ismertem azonban olyan bányászt is, aki vasárnap reggel éjszakai műszakból jövet

négy deci rumot fogyasztott el egyszerre. Olyan idős, gyermektelen házaspár is akadt, ahol a szobában a falbavert szög pótolta a ruhásszekrényt, mert a férj keresetének nagy részét állandóan italra költötte.

Nyáron és ősszel más vidékekről hosszú parasztszekéren az őstermelők almát, szilvát, szőlőt, dinnyét, bort árultak. Az itteniek szívesebben vásárolták az olcsóbb Gyöngyös-környéki mustot, bort, pálinkát (ez utóbbit őrlt pirospaprikával még "megerősítették"). A kaszinó alkalmazottjai a konkurenciát sokszor zavartatták el a csendőrkárórral. Telepünkön egyetlen "szőlősgazda" akadt csupán. A Mákos család telepített szőlőt a déli fekvésű apokás-vízmosásos hegyoldalba. A családfő faluról származott, aki telepi lányt vett feleségül. Bányászkodása mellett rengeteg időt fordított arra, hogy saját borát kezelje, fogyaszthassa. Nyugdíjas segítőinek napszámbére egy liter bor volt.

Mai szemmel nézve a legtöbb helyen példamutató volt a családi élet. Válás nagy ritkán fordult elő, a szülők tisztelete, a testvéri szeretet természetes volt. Megkülönböztetett tekintélyű volt az apa, hiszen ő a kereső. Nem emlékszem olyan családra, ahol a gyerekek tegezték volna szüleiket; megszólításuk édes-apa, édesmama, apuka, anyuka volt. Esküvő után az örömszülők nászuzamnak, nászaszszonynak szólították egymást, a keresztszülőt keresztapának és keresztmamának. A koma és komasszony rokonnak számított, a szülő testvérének a felesége volt az ángyi néni. Közeli és távoli rokonság gyakran látogatta egymás családját s a legtöbb helyen a nagyapa és nagymama is beletartozott a szűk családi körbe.

Jó emlékeim vannak közeli és távolabbi szomszédainkról is. Hatlakásos épületben szomszédainkkal (Gasparkovics-Zavilla, Jekkel-Surányi, Citór-Toldi, Schrüffel-Szabó, Házer-Győri, Mákos-Orosz házaspárok) jól megférünk egymással. A szomszédok

egymást segítették, nem voltak irigyek, haragtartók. A közösségi élet egyik gyakori formája volt a közeli és távoli szomszédolás.

Az idegent "jóembernek", "jóasszonynak" szólították. "Jóember volt számunkra a telepen időközönként megjelenő, lyukas lábasokat, fazekakat befoltó drótosztó, de "te Lina" volt anyánk számára a kéregető, szárazkenyérgyűjtő cigányasszony. Ez a "te Lina" viszont igen gyakran meghált nálunk a konyha cementjén, ha gyűjtögetés közben a telepen érte az este s anyánkat nagy tisztelettel, duplán becézve "Rozikakámnak" szólíthatta.

A köszönés a mindenkori napszaknak megfelelően jóreggelt, jónapot, jóestét volt, az idősebbek hozzátették az agyonistent is. Kapálókat, kaszálókat – még ha idegenek voltak is – így köszöntötték: – agyonisten jónapot, jómunkát, vagy Isten áldása legyen a munkájukon. A válasz: – fogadj Isten vagy Isten álga meg magukat is.

Egyfajta köszönési módnak számított a menet közbeni kérdés: – Hazafelé? – Elfáradtak-e már? Főlöszlegesnek tűnhetett, de illendőségből mégis megkérdezték: – Kiültek? – Jó pihenést! Az "urakat" "Jószerecsével" illetett köszönteni. A papnak a "Dicsértessék a Jézus Krisztus" járt. "Kezitsókolomot" csak a tanítókisasszonynak köszöntünk. A nagyjából egykorúak mind tegeződünk és "szევას" szal köszöntöttük egymást. Az alsótelepiek ezt "szermusz" szal viszonozták. A munkahelyeket vizitáló bányamestert, főknászt, aknászt "Jószerecsével" kellett üdvözölni. Távolabbról érkező vendéget "Isten hozta nálunk"-al fogadták és hosszan marasztalták.

Az emberi kapcsolattartás, érintkezés, szóhasználat és érzelmi élet ismertetésénél nem mellőzhető az indulatok kifejezésének körülírása sem. A haragos bányász inkább csak magában szentségtelt. Telepünkön nem a jól megtermettek, nem az erősek, nem a jó bányászok káromkodtak, hanem azok, akik

csak hangerővel bírták, a gyengék, a hetvenkedők. Lányok, asszonyok ritkán s még az ottani bányakocsisok sem vitték túlzásba a dolgot. Igen mérges asszonyi kiszólás volt a "basztyikuri", "basszorkányos Varga János", "a ménkő csapjon beléd", "a rossznehézség győdjön rád" illetve "a víz egyen meg"...

Bár az 1930-1940-es években egy munkacsapatban dolgoztak már telepi és falusi bányászok, küzdelmes életük, sorsuk, egymásra utaltságuk hasonlósága ellenére is szokásaikban – így az öltözködésben is – még nagyon különböztek egymástól. A falusi bányász nem hagyta el ünnepi öltözködéből a csizmát, csizmanadrágot, lajbit, tisztes fekete kabátot, fehér inget, nem hordott nyakkendőt és templomjáró volt. A lányok sok szoknyában, csipkés ruhában, hajadonfőtt, de szalaggal, fekete félcipőben fehér harisnyában; a menyecskék emellett cifra főkötőben, az idősebb asszonyok sötét fejkendőben jártak a templomba.

A telepi bányász másképpen öltözködött, amúgy "városiasan". Szükszerű nadrágot viselt – simi nadrágnak hívtuk –, cipője hegyes – "csákányorrú" –, nyakkendőt és sapkát vagy kalapot hordott. A ruhát Salgótarjánban rendszerint ugyanannál a boltosnál vették hosszas alkudozás után. (A boltosok Amália telepi vevőiket név szerint is ismerték és úgy szólították meg.) Ruhavásárlásra rendszerint húsvét előtt került sor, anyagi helyzetüktől függően.

A fiúgyermek ruháit szintén boltokban vásárolták, de a lányok ruháit már otthon varrták, vagy varratták meg Singer-féle varrógépeken. A gyerekek kora tavasztól késő ősziig mezítláb jártak (cipőiket gyakran nagyobb testvéreiktől örökölték), emiatt egy-két lábujjuk sokszor "el volt verve", de tetanuszban egyikük sem betegedett meg.

Lányok, asszonyok a divatot szerényen követő ruhákban jártak. Ünnepeken a fiatalok szívesen hordtak matrózbúzt, magyaros mellénykét, babos ruhát, később kosztüümöt.

Kortól és ízlésüktől függően rövid frizurát, fonatot, kontyot viseltek, "hajsütő" vasat használtak illetve hajukat "berakatták". Rúzs keveset használtak (nem volt a telepi társadalom által elfogadott), az alsó telepiek viszont arcuk pirosítására piros krepp papírt használtak. Bányász egyenruhát ebben az időben már egyre kevesebbet láthattunk.

Amália akna ugyan nem volt zárt település, a lányok többsége ide ment férjhez, a legények innen nőültek. A soknemzetiségű őslakosok jóvoltából egészséges keveredés volt ez. A fiatalok nem nézték, hogy ki milyen eredetű, a nemzetiség fogalmának nem tulajdonítottak semmi jelentőséget. Azt sem lehet mondani, hogy a szülők előre kiszemelték volna egymásnak a jövődöbeliket, a vagyon sem játszhatott itt szerepet –, mert nem volt. A kölcsönös rokonszenv mellett sokat jelentett a külső, valamint a fiú munkaszeretete, magaviselete, a lány szerénysége és háziassága.

Amint azt már jeleztem, a telepre jellemző volt a "vegyes" házasságkötés. Hoztak feleséget a szomszéd telepekről és mentek is férjhez oda – bár ez nem volt gyakori –, kevés volt viszont a telepi-falusi házasság. A módosabb parasztok általában lenézték az "éhenkórász" bányászt. Ennek ellenére ha mégis hoztak férjhez a telepre falusi lányt – bármilyen ellentmondásnak látszik is –, ez szüleinek alig titkolt örömére szolgált. (Ha már így esett, a falusi szülők egy kicsit lányuk kiemelkedését is látták a telepre kerülésben.) Falusi legény és telepi lány házassága ritkaságnak számított. A házasulandókat a templomban három vasárnapon kihirdették – nem áll-e fenn házassági akadály – s a templomban is és a községházán is meg kellett a házasságot kötni.

Egy telep közösségében élve a fiatalok ismerték egymást, nem volt szükség bemutatásra, bemutatkozásra. Együtt jártak iskolába, majd később – lányok a mamák kíséretében –

bálakba, mulatságokba. Az akkori modern táncokat – tangó, angolkeringő, slowfox – és a társasági viselkedés formáit Hulik tánctanár úrtól sajátították el. A ma divatos leány-fiú együttjárás sokkal szerényebb módját választották: közös séták, a hazakisérés alkalmával pedig az udvaron köszöntek el egymástól. Ha az utcán már kézenfogva sétálgattak, komoly szándékukat így hozták nyilvánosságra. Szokás volt a telepen is a májusfa (itteni szóhasználatul "májfa") állítása a kiszemelt lányos-házaknál. Ugyancsak májusban lányok-fiúk lapostányéron, virágokkal, színes kendőkkel díszített süteményeket, tojásokat "mátkatálat" küldtek körbe-körbe egymásnak.

Mire a lány eladósorba került, "kistafirungozták". Ebben beletartoztak az ágyneműk, lepedők, bútorok, terítők, konyharuhák, törölközők. Az edényeket, egyéb háztartási eszközöket a rokonságtól nászajándékba kapta. A vőlegénnyel kevesebb gond volt, csupán alsó és felsőruházattal illet őt jól ellátni. A lakodalom költségeit közösen viselték. Hagyományos öltözkészék a menyasszony részére a hosszú fehér ruha és fátyol volt, párjának pedig erre az alkalomra vásárolt fekete vőlegényruha illett. A rokonságból származó koszorúslányok rózsaszín, a vőfélyek sötét ruhát viseltek az esküvőn.

Esküvőre a fiatal pár a templomba és a községházára még külön-külön a násznép kíséretében hintókon ment. Az erre az alkalomra felfogadott falusi gazdák hintóit és lovait színes szalagokkal és virágkoszorúkkal díszítették. Odafele menet a menyasszony az utolsó hintóból cukorkát szórt a menetet futva kísérő gyerekhad elé. Hazafelé jövet a fiatal pár együtt, az első hintóban ült. A lakodalmas ház ajtajában a nászasszony édes pálinkával, cukorral kínálta az ifjú házasokat, hogy édes legyen az életük.

A vacsorát szokás szerint a lányos ház udvarán fogyasztották el. Sátortetőt nem csináltak, rossz idő esetén és télen a szomszéd lakás

helyiségeit is igénybe véve ettek, ittak, táncoltak hajnalig. Asztalokat, székeket kértek kölcsön, a muzsikát a három-négytagú cigányzenekar szolgáltatta, majd a később megalakult helybeli (telepi) zenekart vették inkább igénybe. (Tagjai: primás, kontrás, cimbalmos, tangóharmonikás, szakszofonos, nagybőgős.) Az alsótelepen és a faluban a szinte mindenütt megalakult fúvós (dumbergós) falusi zenekarokat hívták a lakodalmakba.

A vacsora tyúkhúsleves, tejfölös hús makarónival, rántott és sült hús, fasírozott volt. Éjfélkor savanyú káposztalevest, hajnalban sült húrkat és kolbászt adtak. Bár a háziasszonyok is sütöttek erre az alkalomra, a meghívottak sok süteményt – főként tortát – hoztak ajándékba. Menyasszonytáncnál díszes kendővel fedett szakajtóba gyűltek a pengők s bemondták, ki mennyiért vitte táncba immár a fiatalasszonyt. Minden lakodalom nagy esemény volt a telepen, sok nézője akadt és itt is szokás volt a sütemények, italok kínálgatása. A zenekar felváltva játszott csárdást, polkát, keringőt, tangót, slowfoxt. A helyhiányból, de a felfordulásból következően viszont az, hogy a fiatal pár hajnal felé – kis időre ellopva magukat a sokaságtól – valamelyik szomszéd lakásban, sokszor alvó gyermekekkel egy szobában bújta a "nászagyba".

Más bányatelepi asszonyokhoz hasonlóan az Amália telepiek is otthon születtek. A század elején Róseberg Mórmet – Mór mamót – hívták a szülő nőkhez, a későbbi bába Koválovsky Adolfné lett. A kicsinyeket megkereszteltették, a pelenka-korszak után öltözték a kising, pendely volt. Egy-egy gyékény, nád vagy fűzfavessző fonatú négykerékű gyerekkocsi-igényt rendszerint a rokonság elégítette ki. A megbetegedett kicsiket orvoshoz vitték, de mert nálunk hetente csak kétszer volt rendelés, gyakran a telepi ápoló segítségére szorultak. A bányorvos – a mi időnkben dr. Zemplényi Imre – hol egyfogatú hin-

tón, hol sínautón járta a bányai rendelőket. Az általa felírt gyógyszereket bányai "küldönc" hozta ki a patikából. A hatóságilag előírt vizsgálatokat, oltásokat a karancssági körorvos, dr. Tompos István végezte.

Mindemellett a telepiek sokszor alkalmaztak népies gyógymodort is. Furunkulusok, tályogok érlelését "gyűlését" zacskóba kötött meleg korpával, utilapuval, paradicsommal siettették, a "tyúkseggre" (Verruca) kutyatejet kentek. Ritkán "privát" orvoshoz is fordultak. Saját esetemből tudom az akkori vizsgálati díjat is. Nyolc éves koromban 1928-ban, dr. Winter Simon salgótarjáni magánorvos egy vizsgálatért 20 pengőt kért.

Akinél kórházi kezelés látszott szükségesnek, a bányorvos a tarjáni, baglyasi – esetleg más – kórházba utalta. Üzemi balesetknél a rövidebb-hosszabb ideig tartó keresőképeség csökkenést, a tartós, vagy maradandó rokkantság mértékét az úgynevezett "orvosi tanács" állapította meg. Ha a dolgozót keresőképesé nyilvánították, utána tizenhat százalék alatti munkaképeség csökkenés esetén további kártalanítás már nem járt.

A halottkémlést legtöbb esetben az ápoló végezte, a sírt a szomszédok, ismerősök ásták. Elhalálozáskor a lakásban a tükröket fekete fátyollal borították: senki ne nézzen ilyenkor tükröbe. Szokás volt a halott mellett virasztani, ilyenkor a gyerekek a szomszédoknál aludtak. Az elhunytat az udvaron ravatalozták fel; kántor búcsúztatta, pap temette, de ehhez a párberfizetésnek rendezettnek kellett lennie.

Az 1920-as években Amália aknán élő hat éven aluli gyerekeknek nem adatott meg az óvodai – akkor szóhasználatul gyermekkerti – nevelés lehetősége ennek hiányában, a családban nevelődtek.

Amint a gyermek iskolaköteles lett, a bányatelepi iskola első osztályába iratták be. A mi öttantermes iskolánkba jártak az alsótelepiek is, így az első osztályos tanulók létszáma 1928/29-ben 57 volt. A kisiskolás felszerel-

séhez tartozott a palatábla palavesszővel, a spongea, és az előírt tananyagnak megfelelő könyv meg írka. Mindezeket a későbbiek folyamán tolltartóval, rajzlapokkal, atlaszokkal, tollal, ceruzával kiegészülve a hónunk alatt (az alsó telepiek tarisznájában) vittük-hoztuk az iskolába. Számolni "számológépen" – állványra szerelt huzalon tologatható sárga-fekete golyókkal – tanultunk meg.

A tanterem tartozékai a két- vagy négy-személyes padok, a dobogóra helyezett tanítói székek, az állótábla, széntüzelésű kályha, történelmi faliképek, valamint a negyedik osztálytól falitérképek is voltak. Ötödikes-hatodikos korunkban jól felszerelt iskolai szertárban ismerkedtünk meg a vegytannal. A tanítók és a takarítónők egyaránt bányai alkalmazottak voltak. Az iskola tüzelésére a társulat korlátlan szénmennységet biztosított. A tanítók tisztviselők voltak, konyha, éléskamra, fürdőszoba mellett három-négyszobás lakásokban – körülötte nagy kerttel – laktak.

A tanítás, valamint az óráközi szünet kezdetét, illetve végét az iskola külső falára szerelt nagyobb csengő (amolyan majdnem kis harang) megszólaltatásával mindig más-más tanuló jelezte. A tanítási napot a Trianoni béke revíziójának reményében ilyen imádsággal kellett kezdenünk: "Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában, ámen". Hittanóra előtt "dicséretesek a Jézus Krisztus"-al köszöntünk, majd együtt imádkoztunk a pappal. A tanítási napot pedig ezzel zártuk: "Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország Mennységek." Mondtuk, mondtuk ezeket a mondókat, de tudatunkban különösebb érzelmeket nem keltettek.

Visszagondolva elemi iskolai tanulóéveimre ma is hálásan emlékezem a tanítóimra (Bozó József, Gyórfy Imre, Kupcsok Antónia, Rozehnál Nándor – igazgató –, Rozehnál Kornélia, Rozehnál Valéria, Schiffler Teodóra, Tóth Zoltán, Varga Imre, Wehovszky

Magda) felkészültségére, lelkiismeretes munkájára. Érdemeiket az sem csökkentheti, hogy néhanapján a fenyítés lehetőségeivel is éltek: fülhúzás, pofon, pacs (tenyeres), körmös, stb. Az akkori időkhez és a falusi iskolákhoz képest több és igen jó tananyagot egy-két tanuló kivételével mindnyájan elsajátítottuk. Megszerettették velünk a természetet: minden évben velük együtt ünnepeltük az erdőben a madarak és fák napját. Én az elemi iskola hat osztályát két "jeles" kivételével "dicséretes", "kitűnő" osztállyal végeztem el. (Az iskola Házirendjét lásd az 1. sz. mellékleten.)

Ötödikes elemista voltam 1933 tavaszán, amikor február elsején elhunyt gróf Apponyi Albert. Ez alkalmából "fogalmazást" – dolgozatot – kellett otthon írunk s én azt a következő sorokkal kezdtem: "Egy nagy fiát elvesztett nemzet gyűjt felszentelt emlékezetgyertyákat gróf Apponyi Albert ravatalánál..."

Akkori osztályönök-igazgatónk Radnai (Rozeznál) Nándor ismerte ugyan képességeimet, mégsem akarta elhinni, hogy e gondolatokat nem valamelyik újságból másoltam ki. A dolgozatot még egyszer leíratta velem, majd nem kis büszkeséggel mutatta meg az iskolánkat éppen akkor ellenőrző Csathó Imre főmérnöknek. A dicséret nem is maradt el: "Ne félj fiam, aki így fogalmaz, így ír, abból nem lesz bányász..."

A jóslat nem teljesült. Első munkahelyem 1934 szeptemberében a Pályi-bányai palahányó lett, takaronc – "csillepucoló" – beosztásban napi 40 fillér műszakbérrel. Abban az időben ez – tanulmányi eredménytől függetlenül – szinte természetes volt. Az úgynevezett polgári iskolában való továbbtanulás lehetősége – tiszták és altiszták gyermekeinek kivételével – csak kevés telepi kisdíáknak adatott meg. A bátyámtól tudom, hogy 1920-1930 között vele együtt innen csak 14-en jártak ki a polgári iskola négy osztályát. Kivételes szerencsének számított, hogy néhány

sovány, gyenge leánygyermeket különböző hollandiai szervezetek hosszabb időre elvitték fölérősödni, tanulni, nyelvet megismerni. Cserkészcsapat a telepen nem alakult, egy pár gyerek más – tarjáni – csoport tagja lett.

Gyermekkorunk játékszerei leginkább házi kivitelezésűek voltak. Síelésre jó volt két szál felerősíthető hordódonga, a szánkónk is otthon készült. Sokat kergettük a vaskarikát, gomboztunk, rongylabdával futballoztunk. Ugráltunk a földre rajzolt "iskolázáskor" és ruhaszáritó kötéllel. Kislányok "babakonyhájában" Kakas- és Schmollpasztás dobozok voltak az edények, a nagyobbak szabadidejükben leginkább labdáztak. Ősszel a kivájt tökből, a beléállított égő gyertyával halálfejet készítettünk. Kardnak megfelelt egy fűzfavessző, lónak a seprűnyél. Nem volt azonban ártatlan játék az a háborúsdí, melyet az amáliai és albertaknai gyerekek vívtak a két telep elválasztó hegyen "sújtóval", kövel, csúzlival, parittyával. Szinte naponta hangzott el a harci kihívás: "Gyertek ki bénasiak, gyertek ki etesiek!" – Csatározások helyett én otthon tájképeket festettem.

Az 1920-as évek közepén-végén nyáridőben vasárnap délutáni szórakozásként néztük miként bicikliztek az altiszti sor útján a csendőrök. (Csak nekik volt még kerékpárjuk.) Nagy esemény volt 1931-ben számunkra Albert Akna "temetése", valamint az Amália Akna "nagykéményének" ledöntése.

Szerettük az erdőt járni. Szedtünk szamócát, gombát, csipkét, vadkörtét, galagonyát, borzapot, szedret, kökényt, makkot. Minden évben nagyon vártuk a május elsejét, bár mi fiatalok nemigen fogtuk fel annak mozgalmi jellegét: Amália telepről félúton Felsőszásznas pusztá felé napsütötte domboldalán tölgy, a másik oldalán bükkfákkal övezett völgyben ilyenkor lombokkal díszített sátrakban árulták a csapolt sört, mérték a bányakaszinói bort. Sült a szalonna, lókolbász, sertésoldalas. Táncolni cigányzenére lehetett késő estig.

Telepünk szórakozás és a kulturális élet tekintetében viszonylag zárt világot jelentett. Az őszi-tavaszi sáros és a téli fagyos-havas időkben nem szívesen mozdultunk ki. Kivételt a heti kétszeri mozizás jelentett Zagyvapálfalván a bányatelepi moziban, ahová ingyen utazhattunk a helyi "villamoson". Ez időkben láttuk a Három sárkány, Mai lányok, Iglói diákok, Bob herceg, Ida regénye, Férjet keresek, János vitéz, Királyok királya, Ben Hur és a Tarzan filmeket.

Farsang idején végigbolondozták a telepet a maskarák bohócna, madárijesztőnek, drótostótnak, kéregetőnek öltözve, ősszel a szüreti felvonulás, szüreti bál jelentette a látványosságot. A bált – mi úgy hívtuk, hogy mulatság – nyáron a kaszinókertben télen az olvasókör nagytermében rendezték, ahová az eladó lányok mindig illő kísérettel mentek el.

Ugyancsak a húszas években gyakran szerepeltek négy-hat fős színtársulatok a telepen. Általában egy hétig tartózkodtak ott – gyermektelen házaspároknál, özvegyeknél "háltak" meg, tiszteltettségért fizettek, és az olvasókörben tartották előadásait. Később mi fiatalok is játszottunk már színdarabokat, melyeket az itteni tanítók rendeztek meg. A főleg népszínművekhez szükséges ruházatot a falvakból, részben pedig a kölcsönzőkből szereztük be. Amennyire szerettünk szerepelni, annyira nyűgnek tartottuk a vasárnap délelőtti kötelező leventésdőt, alaki kiképzésével, fapuskás fegyverfogásaival, menetgyakorlataival. A telepnek ezidőben ETK néven már volt futballcsapata is: pályáját, öltözőjét a bányatársulat alakította ki. A gyakran szereplő harminc fős férfi dalárdájának karmesterei a helyi tanítók voltak.

Az akkori országgyűlési képviselőválasztási "hadjáratokból" a mi falunk, telepünk sem maradhatott ki. Az 1930-as években báró Orosdy Fülöpné, Sztranyavszky Sándor, Knob Sándor és Krudy Ferenc neveit olvashattuk a plakátokon. A választás előtti

hetekben a jelöltek – gyakran feleségük kíséretében – járták a vidéket, ismerkedtek, paroláztak, mondták mondókájukat, csapoltatták a söröshordókat, a feleségek meg fejkendőket osztogattak... Sok pénz kellett ehhez a hadjárathoz is. Minden képviselőjelöltnek megvoltak a maga kortesei, akik nem elégedtek meg azzal, hogy a minél több szavazat érdekében jelöltjeiket dícsérjék, hanem kíméletlenül pocskondiázták az ellenjelöltet is. Knob Sándor (politikus, a Gyáripárosok Országos Szövetségének titkára, NEP – Nemzeti Egység Pártja – képviselőjelölt) kortesének rövid volt a harci felhívása: “Sag éljen Kob, majd lesz job...” Az alsótelepiek rigmusait az ottani iskolás gyerekek is fújták már Krudy Ferenc (volt főispán, politikus – ugyancsak NEP jelölt – a parlamenti agrárblokk egyik vezetője ellen: “Krudy Ferenc sánta lába – nem illik az országházba...”

Az iskoláskorból kinövő – kamasz, majd legénykorba lépő – telepi fiatalságra az összetartás, egymás megbecsülése volt a jellemző. (Kivételt képezett három-négy “gari legény”, akik beképzeltségük, gőgösségük révén inkább közutálatnak, mint csodálatnak “örvendtek”.) Felnőtt korukban is tegeződtek, egymást bizalmasan pajtásnak, hékásnak, bodinak, öcskösnék, druszanak – vagy becenevükön Bobonak, Dodonak, Jankónak, Poselnak, Vezonak, Csitanak illetve Pancinak, Csulinak, Marcsunak, Pavlának, stb. szólították. Számukra az idegen: ipse, hapsi, manusz, szivar, pasas volt.

A legtöbb szülő tiltotta gyerekét a korai dohányzástól – nem sok eredménnyel, mert a családfelek nagy része nem járt elől jó példával: dohányzott, pipázott, bagózott. Rákapott hát a gyerek is, hamar megtanulta a cigarettasodrást, vagy “lőtte” – elkérte – pajtásától a csikket. Bálakban, lakodalmakban azonban már illetett töltött cigarettával kínálni egymást.

Tájékozódás – és bizonyos fokig művelődés – tekintetében jelentős szerepe volt az

Amália telepi férfi fodrászműhelynek. A mester – a sokgyermekes Kláben Jenő – széles látókörű, művelt ember volt. Sok mindenről lehetett vele elbeszélgetni, több napi- és hetilapot járatott. Mindennapi és legfőbb szórakozásunkat azonban az Olvasókör jelentette. Ennek nagyterme színielőadások és táncmulatságok rendezésére is alkalmas, szépen berendezett, volt billiárdasztallal, körben székekkel, nagyméretű falitükörrel és az idő múlását félóránként jelző mély zengésű órával. Bennem maradandó emléket hagyott két színes nyomat: Petőfi halála a csatatéren és Kosuth Lajos búcsúja a hazától. Ez utóbbi kép alatti szövegre ma is emlékszem: “Kifejezhetetlen érzelemvihar dúlta lelkemet, midőn a Világosi fegyverletétel hontalanná tett. Nincs szó, mely kifejezést adhatna mérhetetlen bánamtomnak és keserűségemnek. Leborultam hazám földjére, zokogva nyomtam reá a hazafiui szeretet búcsúcsókját; még egy lépés és úgy valék, mint tört hajó roncsa, melyet kidob a szélvész a homokra a sivatagon...”

A családokhoz leginkább a Friss Újság, a Bányamunkás, a Mátyás Diák jutott el és nagy keletje volt a ponyvaregényeknek (Varsó hóhéra, Rózsa Sándor, Rinaldó Rinaldini) is. Az Olvasókörbe a Pesti Hírlap és a Tolnai Világlapja járt. “Philips” gyártmányú rádiót hallgathattunk, itt lehetett sakkozni, malmozni, dominózni. Az olvasószoba volt egyben a könyvtár is, abban az időben hozzávetőleg 800-1000 kötetnyi könyvvél. Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Makkay Sándor, Tabéry Géza, Rákosi Viktor, Somogyvári Gyula, Markovits Rodion, Surányi Miklós kötetein kívül kölcsönözhetőek voltak Zola, Gorkij, Maupassant, H.G. Wels, Verne művei is. Hosszú ideig Pavlenkó Lipót volt a könyvtáros, s mint a fentiekből kiderül, nagy barátja volt az irodalomnak, a ponyvaregények után így ismerkedhettünk meg a klasszikus magyar- és világirodalommal is.

Az olvasókör tagja tizennyolc éves korában az lehetett, akit két régi tag ajánlott felvétele. Okát nem tudom, de nőtagja nem volt a körnek. Vezetője pedig az iskolaigazgató volt. Fűtésről, takarításról a megbízott "körgazda" gondoskodott. A bányakaszinó és a kör közötti udvart és kerthelyiséget – a nyári táncmulatságok színhelyét – ilyen alkalmakra színes lampionokkal díszítették. A tekepálya (a "gublizó") a felnőtteknek szórakozást, a bábukát állítgató gyerekeknek pedig pár filléres "keresetet" jelentett.

*

Szóltam már arról, hogy a magyar irodalomban a második világháború előtti évek, évtizedek bányászéletének ábrázolása eléggé egysíkú volt. Főként a lélekölő munkát, a nélkülözést, sztrájkokat, a letűnt hatalom embertelenségét, zsamokságát hangsúlyozták az iskolák számára írott történelemtankönyvek is.

Milyen volt hát valójában a bányászok élete? Megélés és megítélés kérdése ez. Másként látta – látja emlékeiben is – az, aki gyermek- és ifjúkorát bányatelepen, bányászcsaládban élte át, és másként, aki – politikai okokból is indítva – annak sivárságát, nehézségeit, nyomorúságát hangsúlyozza, leegyszerűsítve azt a jó, (a bányász) és a rossz (a hatalom) párharcára. Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül az akkori körülmények sem. Mások voltak a lehetőségek és mások – szerényebbek – az igények is. Egy-egy háztartásban nagy segítséget jelentett a bérelt - családtagok által megművelt – földek és a konyhakertek termése, a disznóhizlalás, kisláttartás, a házi befőzések, a háziasszony lele-

ményessége, az egyszerű, laktató ételek készítése. Olcsóbbá tette a nők ruházkodását az otthoni szabás-varrás. Voltak sok gyerekes családayiak, akik "bérmosást" vállaltak másoknál, nagyobb lányaik pedig az "uraknál" (mérnökök, tisztviselők, tanítók, kereskedők) szolgálva egészítették ki a háztartás jövedelmét. Családi keresetkiegészítő lehetőség a palahányói hulladékszen gyűjtése és eladása volt.

Művelődési, szórakozási igények kielégítése távol állt ugyan a városi lehetőségektől, de jóval több volt az átlagfalusiakénál. A bányatelepi elemi iskolák jó elméleti alapot biztosítottak a felnövekvő fiatalság életre való felkészítésére. Az olvasókör, mint kis kultúrcentrum, a színjátszás, a dalárda, az együttművelődés és szórakozás jó közösségi szellemet alakított ki a fiatalságban; s ez a fiatalság tudott örülni az apró örömeknek is.

Visszaemlékezésemben érintettem Albert Akna (mint bánya) temetését 1931-ben. Ma, ha nem is temetésre, de a bányák bezárására Nógrádban is sor kerül. Sok bánya és jónéhány bányatelep is megszűnt már, jobbik esetben ez utóbbiak átalakultak, "belenőttek" a nagyobb helységekre, városokba, kis közösségekként már csak az emlékekben élnek tovább.

Etes Amália Akna – mint bányatelep – 1920-1940 év közötti életének mindennapjainak megőrkítésével tartoztam azok emlékének, akik a mai 60-70 éveseket születték, tanították, keservesen felnevelték és emberré faragták.

Vége

Habonyi Zoltán *Önéletrajz helyett*, a bányászok mindennapjaira visszaemlékező értékes szociográfikus írása I. részében idézett Mocsáry Antal *Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése* című munkájának megjelenési éve helyesen: 1826 (A szerk)

1.sz. melléklet

A Salgótarjáni Köszénbánya Részvény-Társulat elemi népiskoláinak

H Á Z I R E N D J E a növendékek számára.

1. Minden tanuló köteles a tanítási napokon a kijelölt időben megmosakodva, megfésülködve, tisztaruhában és a szükséges tananyagokkal ellátva az iskolában pontosan megjelenni.

2. A tanulók az iskola épületben való belépésükkor letisztítják a ruhájukat és lábbelijüket a portól, sártól és esetleges hótól.

3. A tanterembe lépéskor minden tanuló illedelmesen köszön, ruháit tanszereit rendes helyére rakja és csendesen elfoglalja helyét, melyet tanítója engedelmével elhagynia nem szabad.

4. A tanteremben, a folyosón, és az iskola bármely helyiségében mindenki illedelmesen viselkedik, lármát, szaladgálást szigorúan tilos.

5. Csereberélni, adni-venni, nyereszkedni, illetlenül beszélni, csúfolódni, dohányozni úgy az iskola épületében, mint azon kívül szigorúan tilos.

6. Az iskolaépületben, vagy annak környékén köteles minden tanuló a tisztaságra ügyelni, az iskola-bútorokat, tanszereket és az iskolaépület falait, úgyszintén tanulótársai ruháit és taneszközeit minden rongálástól megkímélni. A kárt okozó gyermek a kárt megtéríteni köteles.

7. A tankönyvek és egyéb taneszközön kívül más tárgyat az iskolába hozni nem szabad. 10 órai uzsonnárt szabad hozni, de annak hulladékait az erre a célra szolgáló helyre kell tenni.

8. Talált tárgyakat nem szabad megtartani, azokat át kell adni az osztálytanítónak.

9. Minden tanítási óra után a tanulók csendben és rendben kimennek az udvarra és ott a szünetet tisztességes játékkal töltik el.

10. Az iskolaépületet csak az illető osztály-

tanító engedelmével szabad elhagyni.

Salgótarján, 1921. április hó 16.

A tantestület

Láttam:

Roth s.k.

Az értesítő könyvecskében (értesítőben) használt érdemjegyek fokozata:

a/ a magaviseletnél: 1 = dicséretes, 2 = jó, 3 = tálrhető,

b/ a szorgalomnál: 1 = dicséretes, 2 = változó, 3 = hanyag,

c/ az elömenetelnél: 1 = kitűnő, 2 = jeles, 3 = jó, 4 = elégséges, 5 = elégtelen.

Osztályonként tanított tantárgyak:

I. (első): Hit és erkölcsstan, olvasás, írás, beszéd és értelemgyakorlat, számtan, ének, testgyakorlás.

II (második): Hit és erkölcsstan, olvasás, írás, helyesírás, nyelvtan, fogalmazás, beszéd és értelemgyakorlat, számtan, rajz, ének, kézügyesség, testgyakorlás.

III (harmadik): Hit és erkölcsstan, olvasás, írás, helyesírás, nyelvtan, számtan, természetrajz és gazdaságtan, rajz, női kézimunka, kézügyesség, ének, testgyakorlás.

IV (negyedik): Hit és erkölcsstan, olvasás, írás, helyesírás, fogalmazás, beszéd és értelemgyakorlat, földrajz, számtan, természetrajz- és gazdaságtan, rajz, női kézimunka, kézügyesség, ének, testgyakorlás.

V (ötödik): Hit és erkölcsstan, olvasás, írás, helyesírás és nyelvtan, fogalmazás, földrajz, történelem, polgári jogok és kötelességek, számtan, mértan, természetrajz és gazdaságtan, természettan, vegytan, egészségtan, rajz, női kézimunka, kézügyesség, ének, testgyakorlás.

VI (hatodik): ugyanazok mint az ötödikben.

2. sz. melléklet

Összeállítás

A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság, valamint az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat RT. tulajdonát képező, 1860-1960 között megművelt s azóta nagyrészt megszüntetett kisebb-nagyobb bányáiról a Nógrádi Szénbányászati Tröszt irattára, valamint Gyurtyánosi adattárának dokumentumai alapján.

<i>Zagyvai terület</i>	Lajos táró	<i>Baglyasi kerület</i>	Ibolyás táró
<i>Inászón, Zagyván:</i>	László táró	András akna	István táró
Anna táró	Margit táró	András lejtakna	János táró
Aranyosi lejtős	Nándor táró	Baglyasi ereszke	Katalin akna
Csengő lejtős	Ó-László táró	Béna akna	Katalin táró
Gusztáv táró	Ó-Mária táró	Emánuel akna	Sára akna
Ferenc akna	Rezső táró	Géza táró	Szénás akna
Ferenc lejtős	Rudolf bánya	Gusztáv akna	Új táró
Kakas táró	Székvölgyi táró		
Kerekbükk ereszke	Szőlővessző ereszke	<i>Nemti, Mátraszele,</i>	Ilona bánya
Kerekbükk táró	Zichy akna	<i>Mátranovák</i>	Istenáldás táró
Lajos lejtős		Augusztá akna	János akna
		Ferenc akna	József akna
		Gergely akna	Király táró
<i>Salgótarjában:</i>	Jakab táró	Gusztáv tárók	Kutató lejtős
Emma akna	Károly akna	György akna	Ortvány akna
Forgács lejtős	Király táró	Gyula akna	
Forgách akna	Somlyó bánya		
Gyurtyánosi lejtős	Teréz táró		
József akna	Ó-akna		
József lejtős	Új akna		
József táró	Zweier akna		
		<i>A részvénytársaság által kiépített (s közben megszűnt, lebontott, illetve még ma is meglévő) bányatelepek:</i>	
<i>Zagyvapálfalvai kerület:</i>	Karancs lejtős	Albert akna	Mátranovák
Albert akna	Kazárvölgyi táró	Amália akna	Mizserfa
Alsópálfalvai táró	Kisfaludi bánya	András akna	Nemti
Amália akna	Kotyházai lejtős	Chorin telep	Rau akna
Antal akna	Kőkút lejtős	Etes-alsótelep	Salgótarján b.t.
Ágoston táró	Margit bánya	Forgács telep	Somlyóbánya
Etes lejtős	Marokházi lejtős	Gusztáv akna	Székvölgy
Frigyes akna	Rau akna	Gyula akna	Zagyvapálfalva b.t.
Jenő akna	Ságújfalui lejtős	Ilona bánya	Jenőakna
	Újlak lejtős	Inászó	Józsefi
		Jánosakna	Károlyi
		Katalin-telep	Kazár-telep
		Kányás	Zagvaróna
		Kotyháza	Ujakra

Javaslat a Madách-kultusz ápolására

Elvek és eszközök

I.

Nem kétséges – és vélhetően senki által nem is kérdőjelezhető meg – az az alapelv, hogy szellemi értékeink között, gondolkodásunk körében, s hangsúlyozottan éppen itt Nógrád megyében, Madách Imre emberi és művészi hagyatéka meghatározó jelentőségű. A Nógrádból kisugárzó – s reméljük ez a minősítés ma már nem hat túlzásnak – Madách-kultusz fő jellemzője, összetevője a tisztelőten, tisztelgésen túl (a „cultus” fogalom eredeti jelentéséhez hűen) a cselekvő, tevékeny részvétel: a Madách-i örökség ápolása, művelése, gondozása volt. A tárgyilagos, az utolsó 25 évre visszatekintő elemzés szerint: „A megye szellemi élete több vonatkozásban is kisérteti terep, műhely volt egy szerves fejlődésű, alulról építkező kultusz javára” (*Dr. Kerényi Ferenc*).

Ebben a vonatkozásban, a sokszor kísértetű cselekvési folyamatban a Madách-díjnak, a pályázatok rendszerének, s az ünnepek alkalmainak mindig is kiemelkedő jelentőségű szerep jutott. – De hogyan lehetne ezt az eszközrendszert még hatékonyabban működtetni? – Érdemes erre a kérdésre is a Madách-i életműhöz fordulva keresni a választ, onnan nyerve a további eligazító elveket, mert a Madách-kultusz, a hagyományápolás kérdéseiben eligazító erejük a Madách-i életmű elvi tanulságai: – az alkotó, eredeti terem-

tő szellemiség ereje, a magyarság sorskérdéseihez való kapcsolódás igénye, és az egyetemesség, az európai távlatú gondolkodás szükségége.

A fenti elvekből következően:

– A Madách-díjnak szakmai, alkotói (szellemi) díjnak kell lennie, folyamatos alkotótevékenység elismeréséért. Továbbá a pályázati rendszer működtetésével szerves részévé kell válnia a magyar szellemi élet folyamatának, és a mai magyar irodalom élő áramának. Végül pedig az európai távlatú gondolkodás igénye – éppen itt Nógrádban – elsődlegesen a szlovákiai (magyar és szlovák nyelvű) irodalommal való eleven kontextusában kellene megnyilvánulnia.

S hogy mindezek ne csak elvi jellegű megfontolások maradjanak, szükségesnek látszik ez alkalommal közelebbről is megvizsgálni: a Madách hagyományápolás kérdéseit, valamint az ünnepek helyének, a helység kiválasztásának problémáját, a működtetés feltételeit.

II.

1. A Madách-i hagyományápolás javaslatunk szerint folyamatos, egységes rendszerként működjék majd, melynek kiemelkedő nyitó „rendezvénye”: a januári Madách-ünnepség, záró „eseménye”: az októberi Irodalmi Napnak kellene lennie. Ezek szerint

januárban ünnepi keretek között hangsúlyosabb a szakmai alkotó tevékenység centrumba állítása, októberben pedig a populárisabb jellegű, szélesebb körű kultúra közvetítés legyen az elsődleges cél.

A tevékenység alapját képező intézmények, szakemberek köre (Palócföld Szerkesztősége, Madách Könyvtár, Múzeumi Szervezet, Magyar Irodalomtörténeti Társaság Nógrádi Tagozata) tovább bővíthető lenne a sztregovai Madách Múzeum mellett a Madách Kiadó és a Magyar Területi Színházzal is. Hasonlóképpen az irodalomtudomány, a kortárs irodalom, a történettudomány és a színház területéről is országos szaktekintélyek bevonása lenne ajánlatos.

2. A működtetés elemi feltételének egy *szakmai kuratórium* megalakulását látnánk szükségesnek. E kuratóriumot a megyei közgyűlés hívja majd létre, dönt összetételéről, feladatairól, és elkülönítve biztosítja működésének anyagi feltételeit.

Az anyagi támogatásra három mód kínálkozik:

- A. Évenkénti finanszírozással: a költségösszege minimum 1 mill. Ft.
- B. Közületek és magánszemélyek számára is nyitott alapítvány létrehozása, amely összeg éves kamatai tartósan biztosítanák a rendezvény lebonyolítását. Az alapítvány összege: minimum 5 mill. Ft.
- C. A szlovákiai partner anyagi hozzájárulása.

A kuratórium tagjai:

- a díj alapító képviselte,
- a Madách hagyományápolás bázisát képző intézmények szakemberei (Szlovákiából is)
- külső szakértők (irodalomtörténész, Madách-kutató, író, stb.).

A kuratórium elnökének a magyar szellemi élet kiemelkedő képviselőjének kell lennie.

A kuratórium feladatai:

- legáltalánosabban a Madách-kultusz egészének szervezése, alakítása, lényegében pedig társadalmi önirányítása,
- a pályázatok kiírása és elbírálása,
- a pályadíjak odaítélése,
- döntés – a fenti szakmai elvek érvényesítésével – a Madách-díjról.

3. A Madách-ünnepség évenkénti váltakozó *helyszínét* a kuratórium határozza meg. Javaslataink szerint Csesztve, illetve Sztregova helységeiben.

Csesztvén Magyarország egyetlen Madách Emlékmúzeumának épülete, a körteremmel, a pinceklubbal alkalmas e feladat ellátására. Sőt kialakulhatna – hisz az itt megforduló alkotók megismernék a vendégszobákat is –, hogy a Múzeum épülete írói alkotóházként is funkcionáljon.

A sztregovai felújított Madách-kastély (és a majdani állandó kiállítás) közgondolkodásunkba, irodalmi életünkbe természetes módon épülne be.

A kuratóriumot 1991. szeptember 1-ig létre kell hozni, hogy az 1992-es Madách-ünnepséget már a kuratórium szervezhesse.

Palócföld Szerkesztőség
Múzeumok Igazgatósága
Irodalomtörténeti Társaság
Nógrádi Tagozata

Salgótarján, 1991 májusa

Pályázati felhívás

**A Nógrád Megyei Közgyűlés, valamint a PALÓCFÖLD
közeleti, irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztősége
1991. évre is meghirdeti a
MADÁCH-PÁLYÁZATOT.**

A pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egy időben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, melyek elmélyült szakmai igényekkel mutatják be valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat három gépelt példányban 1991. december 1-ig lehet benyújtani a PALÓCFÖLD szerkesztőségének címére. (3100 Salgótarján, Rákóczi ut 192. sz. Postafiók: 270.) Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában
 - I. díj: 20 000 Ft
 - II. díj: 15 000 Ft
 - III. díj: 10 000 Ft
2. Versek, szépprózai művek kategóriában
 - I. díj: 20 000 Ft
 - II. díj: 15 000 Ft
 - III. díj: 10 000 Ft

Balassagyarmat város különdíja
Salgótarján város különdíja

Eredményhirdetésre 1992. januárjában, a hagyományos Madách-ünnepség keretében kerül sor, amelyre a díjnyertes szerzőket külön értesítéssel hívjuk meg. A díjazott művek első közlésének jogát a PALÓCFÖLD folyóirat magának fenntartja. (Csak a szakzsűri által közlésre javasolt kéziratok sorsáért vállalunk felelősséget.)

A Madách-pályázat eredményhirdetését a folyóirat februári számában tesszük közzé.

**NÓGRÁD MEGYEI KÖZGYŰLÉS
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE**

Alapítvány

A PALÓCFÖLD Szerkesztősége PALÓC KULTÚRA ALAPÍTVÁNYT hozott létre.

Az *Alapítvány* célja többek között a PALÓCFÖLD folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak és pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád megye (Nagykürtös, Losonc, Rimaszombat, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, a szlovákiai magyar nemzeti-ségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az *Alapítvány* nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan is elszámolni.

Az *Alapítvány* támogatóinak nevét vagy a cég címét, kívánság szerint a PALÓCFÖLD

folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a Mikszáth Kiadó könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989. XLV. 34. paragrafusa szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.

Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságánál vezetett bankszámla számunk: 5062-7.

A szászhalombattai Magyar Szénhidrogénipari Kutató-Fejlesztő Intézet az elmúlt hónapban folyósított anyagi támogatását köszönettel vette a *Palóc Kultúra Alapítvány*.

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

**Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.**

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor: József Pál

Chief publisher: Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3101 Salgótarján, Pf.: 270.

Tel: (0036) 32-14-367, 32-11-760

MEDITRAVEL KFT.

azonnali belépéssel felvesz gyakorlattal rendelkező

üzletkötőket.

Vállalkozói igazolvány szükséges.

Jelentkezni lehet:

Kecskemét, Klapka u. 9-11. I. e. 124.

Telefon 76/21-079, telex: 26-236

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1991-07-17

25.- Ft